

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

GEÇİŞ EKONOMİLERİ, GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE TÜRKİYE

Hasan Bilgehan YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2005

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

GEÇİŞ EKONOMİLERİ, GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE TÜRKİYE

Hasan Bilgehan YAVUZ

Danışman: Yard.Doç.Dr. Yelda BUGAY TEKGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2005

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.....

Başkan: Yard.Doç.Dr.Yelda BUGAY TEKGÜL
(Danışman)

.....

Üye: Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU

.....

Üye: Yard.Doç.Dr.İsmail GÜNEŞ

ONAY

Yukarıda imzaların, adı geçerli öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

....../....../2005

Prof.Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge ve şekillerin kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

GEÇİŞ EKONOMİLERİ, GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER VE TÜRKİYE

Hasan Bilgehan YAVUZ

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yard.Doç.Dr.Yelda BUGAY TEKGÜL

Ekim 2005, 124 Sayfa

Geçiş ekonomileri kavramı, ekonomi literatürüne son 25 yılda girmiş ve Dünya nüfusunun ¼'ünü etkileyen bir ekonomik ve siyasi dönüşümü içermiştir. Geçiş ekonomisi ile kastedilen husus, eskiden sosyalist düzenle yönetilen ülkelerin, özellikle 1991'de Berlin duvarının yıkılmasından sonra, piyasa ekonomisini benimsemeleri ve piyasa ekonomisine ulaşmak için ekonomik ve siyasi yapılarını değiştirmeleridir.

Çalışmamızda geçiş ekonomisi olarak tanımlanan ülkeler, dağılan Sovyetler Birliği Ülkelerinin oluşturduğu grup ile eskiden Sosyalizm ile yönetilmiş olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleridir. Çin ve Vietnam gibi bazı Orta Asya Ülkeleri de siyasi olarak bir geçiş süreci yaşamamış olmalarına rağmen, son yıllarda yaptıkları yoğun ekonomik liberalleşme çalışmaları nedeniyle geçiş ekonomisi olarak incelenmiştir. Yine Türkiye, piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının tam olarak işletilmesi konusunda son yirmi yılda yaptığı reformlarla incelenmeye değer bulunmuştur.

İncelediğimiz ülke gruplarından hepsi geçiş sürecinin başlangıcında önemli çıktı azalışları yaşamıştır. Ancak başlangıç şartları diğerlerine göre iyi olan ve istikrarlı hükümetlerle, kararlı ve radikal reformları uygulayan ülkelerin bu süreçte daha başarılı olduğu ve geçiş sürecini daha az maliyetle atlattığı görülmüştür.

Ulaşılan sonuçta, incelenen ülke gruplarının piyasa ekonomisine geçebilmek için yapmaları gereken ilk ve en önemli reformun, sancılıda olsa özelleştirme olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Geçiş Ekonomileri, Piyasa Ekonomisi, Sosyalizm, Karma Ekonomi, Ekonomik Liberalizasyon

ABSTRACT

TRANSITION ECONOMIES, DEVELOPING COUNTRIES AND TURKEY

Hasan Bilgehan YAVUZ

Master Thesis, Department Of Economy

Supervisor: Asist.Prof.Dr.Yelda BUGAY TEKGÜL

September 2005, 124 Page

Transition economies concept gets in economy literatur last 25 years and it has effected about ¼ World population as an economic and politic change. Transition economy means to controlled socializm in the past, adopted to market economy with all of its rules and institutions as economic and politic espically after collapsed Berlin Wall.

In this study, transition economies are called Former Soviet Union Counties and Central and East European Countries which have been controlled socializm in the past. Some Middle Asian Countries like China and Vietnam were researced as transition economies because of lots of economic reform programme applied about liberalization inspide of China and Vietnam have not included any trans about politic. In addition, Turkey was researced in this sunset. Because there has been lots of reform about market economy rules and institution

All of this country sunsets have existed output decline large amount. But it seems that, which country have good initial condition and stable goverment, stable reform programme been succesfull. These countries have overcome less cost this process.

Consequently, researced countries sunset have to make privatization firstly and as the most important reform to trans market economy.

Keywords: Transition Economies, Market Economy, Socializm, Mixed Economy, Economic Liberalization

ÖNSÖZ

Önsöz'lerin bu kadar önemli ve gerekli olduğuna inanmazdım. Ancak bu kadar emek verip, hayatınızın en önemli işlerinden birisini sonuçlandırdığınızda, size yardımcı olan insanları aklınızdan çıkaramıyorsunuz. İşte bu insanlardan, Tez çalışması sırasında çok değerli yardımlarını gördüğüm, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi ve aynı zamanda danışman hocam Yard.Doç.Dr.Yelda BUGAY TEKGÜL'e, değerli eleştirileri ile tezin şekillenmesine katkıda bulunan jüri üyeleri Prof.Dr.Mahir FİSUNOĞLU ve Yard.Doç.Dr.İsmail GÜNEŞ'e, çalışmamın kilitlendiği noktalarda değerli görüşleri ile önümü açan Yard.Doç.Dr.Harun BAL ve Yard.Doç.Dr.Hakkı ÇİFTÇİ'ye teşekkür etmek benim için bir görevdir.

Hem bir işyerinde çalışıp hem de Yüksek Lisans yapmanın zorluklarını aşmam konusundaki yardımlarından ötürü Seyhan Nüfus Müdürü Hatice KARTAL'a ayrıca teşekkür ederim.

Sadece bu zorlu süreçte değil, hayatımın hiçbir aşamasında aklımdan çıkmayan ve her zaman bana sınırsız ve tanımsız bir şekilde destek olan, babam Nedim YAVUZ'a ve annem Azize YAVUZ'a özel olmak üzere, eşim Mihriban'a sonsuz teşekkürler ediyorum. Kızım Azize Şevval'e atfen.

NOT: Bu araştırma Çukurova Üniversitesi Araştırma Fonu Saymanlığınca desteklenmiştir. (Proje No: İİBF 2004 -YL5)

H.Bilgehan YAVUZ

Adana, Ekim 2005

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	iii
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

EKONOMİK DÜZEN TÜRLERİ.....	5
------------------------------------	----------

1.1. Sosyalist Ekonomik Düzen.....	5
1.2. Karma Ekonomik Düzen.....	8
1.3. Liberal Ekonomik Düzen.....	13

2. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİ.....	20
-------------------------------	-----------

2.1. Küreselleşme.....	20
2.2. Washington Konsensüsü.....	23
2.3. Geçiş Ekonomisi Kavramı.....	26
2.3.1. Geçiş Ekonomilerinde Ülke Stratejileri Ve Başlangıç Koşulları.....	32
2.3.2. Geçiş Ekonomilerinde Piyasaların Liberalizasyonu	39
2.3.3. Geçiş Ekonomilerinde Devletin İstikrarı Sağlamaya Dönük Makro Politikaları.....	42
2.3.4. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme	51
2.3.4.1. Özelleştirmenin Nedenleri.....	54
2.3.4.2. Özelleştirme Yöntemleri.....	55

3.BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİSİ ÜLKELERİNDEN ÖRNEKLER VE TÜRKİYE.....	58
--	-----------

3.1.Geçiş Ekonomisi Ülkeleri İçin Genel Bir Değerlendirme.....	58
3.1.1.Bağımsız Devletler Topluluğu ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturdukları Devletler.....	64
3.1.2. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri.....	78
3.1.3. Orta Asya Ülkeleri.....	89

3.2. Türkiye.....	98
3.2.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları.....	100
3.2.2. 5 Nisan 1994 Kararları.....	101
3.2.3. 1 Ocak 2000 Yüksek Enflasyonu Düşürme Programı.....	102
3.2.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	104
3.2.5. Uygulanan İstikrar Programlarının Makroekonomik ve Toplumsal Göstergelere Etkisi.....	105
 SONUÇ VE ÖNERİLER.....	109
KAYNAKÇA.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	124

KISALTMALAR CETVELİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CEFTA	: Central European Free Trade Agreement
CIS	: Commonwealth Independent States
COMECON	: Community Economic Development
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	: European Bank Reconstruction and Development
GATT	: General Agreement of Trade and Tarifs
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Found
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
NAFTA	: North America Free Trade Agreement
OECD	: Organization of Economic Cooperation and Development
PASİFİK	: Pasifik Ülkeleri Ekonomik Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TL	: Türk Lirası
WB	: World Bank

TABLO LİSTESİ

Tablo-1: Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları.....	35
Tablo-2: Geçiş Ekonomilerinde Çıktı Performansı.....	46
Tablo-3: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinin Oluşturduğu Devletlerin Temel Ekonomik Kriterlerinin Karşılaştırılması.....	66
Tablo-4: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Yabancı Doğrudan Yatırım Miktarları.....	68
Tablo-5: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Büyüme Oranları.....	73
Tablo-6: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Ortalama Enflasyon Oranları.....	74
Tablo-7: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Ülkelerinin Oluşturduğu Devletlerden Bazılarında Seçilmiş Yıllardaki İşsizlik Oranları.....	75
Tablo-8: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Temel Ekonomik Kriterlerinin Karşılaştırılması.....	79
Tablo-9: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları.....	81
Tablo-10: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Büyüme Oranları.....	84
Tablo-11: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Enflasyon Oranları..	85
Tablo-12: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki İşsizlik Oranları.....	88
Tablo-13: Çin Halk Cumhuriyetinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	92
Tablo-14: Çin Halk Cumhuriyetinde Bazı Ekonomik Göstergeler.....	95
Tablo-15: Vietnam'da Bazı Ekonomik Göstergeler.....	98

GİRİŞ

İktisat bilimi 16.Yüzyılda Merkantilizm ile doğmuştur. Merkantilist dönemden beri devlet ile birey arasında ekonomiyi yönlendirme konusunda sürekli rekabet olmuştur. Rekabet aynı amaç, yani refah düzeyini arttırmak için yapılsa da izlenmesi gereken yöntemler konusunda farklılıklar doğmuştur. Henüz sermaye ve bilgi birikiminin gerçekleşmediği merkantilist dönemde, devletin ve başındaki kişi olarak Kralın iktidar gücünü kullanarak, sosyal hayatı olduğu gibi ekonomik hayatı da yönlendirmesi ve hatta silah zoruyla fiziksel sermaye stokunun arttırılması gerektiği ve bu yolla da ekonomik zenginliğe ulaşılabacağı düşüncesi kabul görmüştür.

18.Yüzyıla gelindiğinde dünya siyasetinde önemli yer edinmiş bulunan devletler, yeterli sermaye stokuna ulaşmış yani yeteri kadar zenginleşmişti. Artık sıra “Ulusların Zenginleşmesine” gelmişti. Bunun için de ünlü İngiliz iktisatçı Adam Smith liberalizm düşüncesini ortaya atmıştı. Bu düşüncede; Devletin etkinliği sınırlandırılıyor ve hatta kurallara bağlanıyordu. 20.Yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdüren liberalizm düşüncesi, 20.YY’ın başlarında, 1929’da ortaya çıkan Büyük Buhran’ı açıklayamayınca, devletin aktif müdahalesi yeniden gündeme gelmiş ve “Piyasa Başarısızlığı” teorisiyle bu müdahalenin gerekçeleri ortaya konmuştu.

2. Dünya Savaşının yarattığı yıkım müdahaleci ekonomi politikaları ile aşılmıştır. 1970’li yıllara kadar popüleritesini sürdüren müdahaleci ekonomi politikaları dönemin süper güçlerinden biri olan Sovyetler Birliği tarafından sosyalizm olarak uygulanmış ve bu uygulama Sovyetler Birliği dışında bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Çin, Vietnam gibi Asya ülkelerinde önemli sermaye birikimine neden olmuştur. Sosyalizm düşüncesi kabaca, toplumdaki gelir dağılımı farklılıklarını gidermek için, üretim faktörlerinin mülkiyetinin devlete mal edilmesini ve ekonomik organizasyonun devlet tarafından yapılmasını öngörmekteydi. Sosyalist sistem 1970’li yıllarda ortaya çıkan Petrol Şoku ve Stagflasyon olgusunu atlatacak planlama ve yönetim anlayışını geliştiremeyince, devletin etkinliği yeniden sorgulanmaya başlanmıştır.

1980’li yıllarda dönemin güçlü devletleri olan Amerika’da Reagan ve İngiltere’de Thatcher hükümetleri, devletin etkinliğini azaltan Piyasa Ekonomisi kurallarını oluşturmaya başlamıştır. Kapitalizm yanlısı bu politikaların yükselişi, sosyalizmin de sonu olmuştur.

Sosyalizmin daha yumuşak bir biçimi olan karma ekonomik sistemi uygulayan ülkelerde durum bundan farklı değildir. Devletin elinde bulundurduğu gelir toplama ve harcama yapma gücü piyasaların işleyişine de önemli müdahale araçları doğurmaktadır. Bir çok ülkede hükümetler bu güçlerinden vazgeçmek istememişlerdir. Ancak piyasa kurallarını benimseyen ülkelerdeki ekonomik gelişmeler, karma veya sosyalist sistemle yönetilen ülkeleri de piyasaya yöneltmiştir.

İşte “Geçiş Ekonomisi” kavramı bu yıllarda ekonomi literatürüne girmiş ve yönü sosyalizm veya karma ekonomik sistemden liberalizme doğru olan bir dönüşümü simgelemiştir. Spesifik olarak geçiş ekonomisi kavramı eskiden sosyalist ekonomik sisteme sahip ülkelerin günümüzde piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ülkeler olarak tanımlanmaktadır.

Piyananın kuralları, önceleri gelişmiş ülkelerin kendi ekonomilerini geliştirmek için oluşturdukları Washington Konsensüsünün, daha sonra gelişmekte olan ülkelere uygulanması ile geliştirilmiştir. Bu süreçte bir çok uluslararası kurum ve organizasyon, piyananın kurallarını ortaya koymuştur. Gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik çıkarlarını ön planda tutarak hazırladığı bu kurallar bütünü, zamanla, ekonomik gerilik yaşayan bütün ülkelerde kabul görmüştür.

Geçiş ekonomilerinin coğrafi, ekonomik ve tarihi geçmişlerinin yanı sıra, hükümetlerin uyguladıkları politikadaki istikrarı ve kararlılığı, geçiş sürecinin başarılmasında önemli farklılıklar doğurmuştur. Geçiş özü itibariyle, bir toplumun bütün kural ve kurumları ile kabuk değiştirmesidir. Buna hazır olan ve özümseyen ülkelerde geçiş daha az maliyetle ve kısa sürede gerçekleşmiştir. Burada konu edilen geçişin iki önemli ayağı bulunmaktadır. Birincisi, devletin bütün kurumları ile piyasa kurallarına entegrasyonu, ikincisi ise, diğer ekonomik ajanların bu kuralları benimsemesidir.

Geçiş ekonomisi süreci uzun ve zorlu ekonomik aktiviteler gerektirir. Bu süreçte ülkeler için önemli bir handikap, bir yandan ekonomilerini uluslar arası piyasalara entegre edebilmek için, serbestleşme ve özelleştirme çalışmaları ile devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışmaları, diğer taraftan bunu başarabilmek için ihtiyaç duyulan yoğun devlet müdahalesidir.

Bu ekonomik aktivite dizisinin önemli bir ayağını piyasaların liberalizasyonu oluşturmaktadır. Serbestleşme hareketi, yerli firmalar ile yabancı firmalar arası rekabeti arttıracığından bazı firmaların iflasına yol açabilecektir. Yine geçişin başlangıcında yaşanan çıktı azalışları ve uygulamaya konulan makro istikrarı sağlamaya dönük tedbirler, ekonomideki işsizlik oranını arttıracak buda sosyal huzursuzluklara neden olacaktır. Sosyal huzursuzluklara neden olabilecek bir diğer geçiş işlemi özelleştirmedir. Özelleştirme hem işsizlik maliyeti hem de milliyetçi duygularla karşı çıkılan bir uygulamadır. Ancak piyasa ekonomisine geçişin öncelikli şartıdır. Bu nedenle, sosyal huzursuzlukların boyutunun büyümesi halkın geçişe verdiği desteğin azalması anlamına gelecektir. Buda geçişin maliyetini arttıracaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde incelenen ülke örneklerinde görüleceği gibi, geçiş sürecinde halkın desteğini almış, kararlı ve istikrarlı hükümetlerin daha başarılı olduğu görülecektir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin başarısını sağlayan bu faktöre, ticari ortakları ile ilişkileri, gelişmiş ülkelere olan coğrafi yakınlığı, siyasi güdülerle uluslar arası kuruluşlardan mali ve teknik destek sağlaması gibi unsurları da ekleyebiliriz.

Çoğunlukla bölgesel huzursuzluklarla uğraşan ve başlangıçta nispeten yoksul bir ekonomiye ve gelişmemiş sektörlerle sahip olan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ise geçişte başarılı olamamıştır. Siyasi olarak bir geçiş amacı içermemekle birlikte, ekonomik politikalarını liberalleştiren Çin, Vietnam gibi Asya ülkeleri, ekonomik büyüme konusunda önemli gelişmeler sağlamıştır.

Çalışmanın son bölümünde incelenen Türkiye'deki süreç, geçiş ekonomisinin tanımı içerisine girmemekle birlikte, 1980'den sonra uygulanan ekonomik liberalizasyon politikaları ile piyasa ekonomisinin tesisine çalışılmıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda

benimsenen piyasa ekonomisi, çeşitli nedenlerle tam olarak uygulamaya konulmamış, bu süreçte yaşanan ekonomik krizler nedeniyle uygulanan reformlar zaman zaman kesintiye uğramıştır. Türkiye’de piyasa ekonomisine işleyiş kazandırmak ve yaşanan krizleri atlatmak için uygulamaya konulan önemli istikrar programlarına değinilerek, Türkiye’nin kararlı ve istikrarlı bir siyasal ortamda geçişi tamamlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

1. BÖLÜM

EKONOMİK DÜZEN TÜRLERİ

1.1. Sosyalist Ekonomik Düzen

Küreselleşme çağı öncesinde ekonomik büyümeyi sağlayacak tek sistem olarak görülen sosyalizm, Karl Marx tarafından, özellikle İngiltere ve Fransa da uygulanan liberal kapitalizmin aksaklıklarına tepki olarak oluşturulmuştur.

Sosyalist düşünce kabaca, toplumdaki gelir dağılımı adaletsizliklerini ortadan kaldırmak için üretim faktörlerinin mülkiyetinin ve kullanımının devlete mal edilmesi ve üretim organizasyonunun devlet tarafından yapılması gerektiğini ileri sürmektedir. Devletin tüm üretim faktörlerini plan dahilinde üretime sokacağından tam istihdam sorununu çözeceği, sahip olunan bütün kaynaklar göz önüne alınarak plan yapılacağı için etkin kullanım sorununu, ekonomik ajanların, ekonomik aktiviteleri sonucunda sadece ücret geliri elde edeceğinden bölüşüm sorununu, merkezi planın doğası gereği sermaye birikimi sağlanacağından ekonomik büyüme ve kalkınma sorununu çözeceğine inanılmaktadır (Dinler, 1998, s:16-17).

Yine sosyalist sistemde fiyatların, ürünlerin toplumsal maliyetini değil, bu ürünler arasındaki arz ve talep ilişkilerini yansıtmaması, sosyalist sistemin öneminin kabul edilmemesi olarak yorumlanmaktadır. Bu konuda alınacak yönetsel önlemler üretimin gelişimini tehlikeye düşürüyorsa ve planlama problemlerin çözümünde yetersiz kalıyorsa, arz ile talep arasında dengeyi sağlayacak tek unsur olarak kalan fiyatların etkisi kabul edilmemektedir. Çünkü sosyalistler üretici ile tüketici arasındaki dengeyi kendiliğinden sağlayan serbest piyasanın varlığına inanmamaktadır. Fiyat mekanizması da ancak piyasa ekonomisi içerisinde etkindir (Che Guevara, 1991, s:6).

Sosyalistler devletin mutlak egemen olduğunu ileri sürerken, liberalizm tüketici egemenliğini kabul etmiş, tüketicilerin kendi çıkarları peşinde koşarken devleti de kalkındıracağı, ekonomik büyümeyi sağlayacağı, gelirin mutlak adalet içerisinde değil de nispi adalet ile dağıtılacağını ileri sürmüşlerdir. Bu, iki sistem arasındaki en büyük tartışma noktasıdır (Mises, 2004, s:92).

Sosyalist sistemin temel özelliği olan merkezi planlama ancak totaliter rejimle yönetilen ülkelerde uygulanabilir. Sümer (1992) tez çalışmasında merkezi planlamanın başarısız olmasının nedenlerini saymıştır. Buna göre; plan organlarının ekonominin bütünü hakkında bilgi sahibi olması mümkün değildir. Yine bu ülkelerde bilimsel modeller yeterince gelişmediği için, karar alanlar ile uygulayanlar arasında iletişim kopukluğu mevcuttur (Sümer, 1992, s:4-5).

Sovyetler Birliği, merkezi planlı ekonomilerin ilk ve en önemli örneğini oluşturmaktadır. Bu ekonomilerde görülen, merkezi planlamanın yol açtığı en önemli sorunlar; planlama hatalarından kaynaklanan kıtlıkların veya fazlalıkların oluşması ve darboğazları belirleyecek fiyat veya benzeri bir mekanizmanın bulunmamasıdır (Sümer, 1992, s:137).

Şatalin (1991) konuşmasında sosyalist sistemin uygulandığı dönemde, ekonomik gelişmişliğin, kömür, çelik, petrol gibi doğal kaynakların üretim miktarı gibi parametrelerle ölçüldüğünü söylemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, sosyalist sistemin kabul gördüğü dönemde, Sovyet ekonomisinin güçlü ekonomilerden biri olduğu görülmektedir. Çünkü hemen hemen 20.Yüzyıl boyunca Sovyet ekonomisi doğal kaynaklarından maksimum düzeyde yararlanan bir ekonomi görünümündedir. Ancak özellikle 1980’li yıllara gelindiğinde, uyarıcı ekonomik motivasyonların olmayışı, ülkede 1965’den beri başlayan reform çağrılarını yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. Ekonomik reform önerileri başlıca şu noktalarda toplanmaktadır (Şatalin, 1991, s:9-11):

1. Kaynak dağılımında desantralizasyonun kuvvetlendirilmesi,
2. İşletmelerin etkinliğini arttırmak,
3. Devletin dayattığı talepleri azaltmak.

Şatalin ekonominin büyüyüp karmaşıklaştıkça merkezi planlamanın başarılı olmasının güçleştiğini vurgulamıştır. Buna göre görece basit ekonomilerde GSMH, işsizlik, verimlilik gibi parametreler kolay kontrol edilip, iyileştirilebilir (Şatalin, 1991, s:46).

Altay (2003) makalesinde sosyalist sistemin başarısızlık nedenlerini sayarak, bu faktörlerin, aynı zamanda bugün piyasa ekonomisine geçiş sürecini de olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. Buna göre sosyalist sistemin başarısızlık nedenleri (Altay, 2003, s:11):

1. tek partili siyaset hayatının varlığı,
2. her sanayi dalında bir üreticiye izin veren verimsiz bir sanayi sektörünün varlığı,
3. kalitesiz ve yetersiz üretim,
4. bastırılmış enflasyon,
5. bireysel mülkiyet haklarının olmayışı, kolektif mülkiyetin varlığı,
6. kamu harcamalarının verimli alanlara yapılamaması,
7. işsizliği veya verimsiz çalışmayı teşvik eden sosyal güvenlik tedbirlerinin varlığı olarak sayılabilir.

Egeli (2004) makalesinde de benzer noktalara değinerek sosyalist sistemin tek parti kontrolündeki merkezi planlama aracılığı ile kısıtlı ekonomisi yaratarak, baskı altında bir enflasyon ile ekonomik sorunları çözmek yerine üstünü örttüğünü ileri sürmektedir. Yapılan bu hatalar ekonomik faaliyetlerin maliyetini arttırarak, büyümede düşüslere, refahta gerilemeye ve sosyal huzursuzlukların artmasına neden olmuştur. Bu noktada Egeli sosyalist sistemin çöküş nedenlerini üç ana başlık altında toplamıştır (Egeli, Emsen, 2002, s:38-39):

1. Planlama ve yönetimin geliştirilememesi,
2. Verimliliğin arttırılamaması,
3. Ekstansif yani alan olarak büyümeden entansif yani verimliliğin arttırılarak büyümeğe geçilememesi.

İçkildina planlı ekonominin nasıl işlediğini gösteren basit bir modeli SSCB ekonomisinden esinlenerek açıklamıştır. Buna göre aynı zamanda karar verici olan planlama organları devlet işletmelerine kaynak aktarmakta ve işletmelerden söz konusu malın üretimini maksimum düzeyde gerçekleştirilmesini talep etmektedir. “Mal üretimi, alınan kaynakların üretimde kullanılmasının, yani planı gerçekleştirmek için yöneltlen ekonomik faaliyet hacminin bir fonksiyonudur. Mülkiyet sahibi devlet, ekonomik ajana

Üretim fonksiyonunu dikte etmektedir, fakat onun kesin üretim teknolojisini bilmemekte ve aktardığı kaynağın ne kadarının üretimde kullanıldığını kontrol edememektedir. Mülkiyet sahibi aktarılan kaynak karşılığında ne kadar mal üreteceğini ancak yaklaşık olarak tahmin edebilmekte ve bu tahminini ajana plan şeklinde bildirmektedir. Planın yerine getirilmesi zorunludur, aksi takdirde ceza verilir ve verilen cezanın marjinal faydası, kayıt dışı faaliyet sonucu elde edilen gelirin marjinal faydasından daha yüksektir.” İşletme plandaki üretim miktarı ile yetinmektedir. Bu da sosyalist ekonomik düzenin verimsizliğini açıklar (İchkildina, 2002, s:25-27).

Akalın (2002)’ye göre sosyalistler, bireyler kendi çıkarları peşinde koştığı ve kamu yararını ihmal ettiğı için piyasa ekonomisine itiraz etmektedir. Sosyalistler, adil olmayacağı gerekçesi ile, piyasanın, gelir dağılımını yapmaması gerektiğini, bunun planlama çerçevesinde KİT’ler tarafından yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, İchkildinka’nın modelinde göreceğimiz gibi merkezi planlı ekonomik faaliyetler verimsizliğı beraberinde getirmekte, verimli olanları ise yasadışı faaliyetlere yöneltmektedir. Bu şekilde ne kamu ne de birey fayda elde edememektedir (Akalın, 2002, s:122-123).

Li (2004)’de Sovyet sisteminin, sosyalizmin başarısızlığından değıl de kapitalizm yanlısı politikaların yükseliş ve g kazanması nedeniyle sona erdiğini düşünmektedir. Devlet sosyalizminin tam istihdamı ve iş güvencesini sağılaması, sosyalistlerin önemle üstünde durduğu noktalardır. Sosyalist ekonomilerde devlet, halkın beslenme, barınma, eğıtim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada gerçekten başarı elde etmiştir. Ancak ekonomik büyüme ve kalkınma için daha fazlasına ihtiyaç vardır. Bu da en azından günümüzde sosyalist sistemin ngrleri ile başarılamayacak gibidir (Li, 2004, s:6-7)

1.2.Karma Ekonomik Düzen

Sümer (1992) tez çalışmasında, P.A. Samuelson’un karma ekonomiyi: kamu kesimi ile özel sektörün birlikte bulunduğı, piyasa ekonomisi ile siyasal kararların bir arada işlediğı, kişisel özgürlük ve sosyal sorumluluğına beraber yer verildiğı, kişisel fayda ile toplumsal refahın bağıdaştırıldığı bir sistem olarak tanımladığını belirtmiştir (Sümer, 1992, s:34).

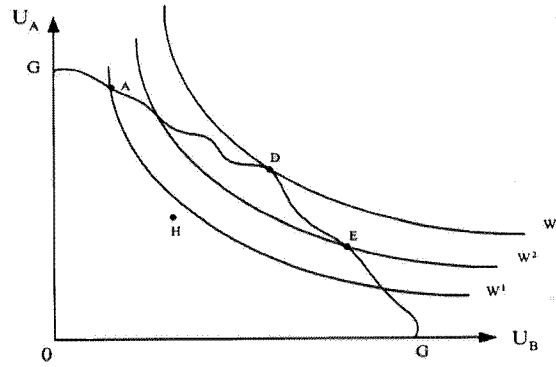
Klasik ekonomik teori, 1929 yılındaki büyük buhrana beklenen çözüm önerilerini getiremeyince, J.M.Keynes, devletin ekonomiye etkin müdahalesini içeren görüşlerini ortaya atmıştır. Keynesyen çözüm önerileri doğrultusunda, 1929 yılından sonra ekonomide kamu kesiminin etkin bir rol oynadığı ve hatta devletin iktisadi teşebbüsler kurarak ekonomide bizzat yer aldığı görülmüştür. Devletin bu müdahalelerinin gerekçesi olarak, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması, adil gelir dağılımı, tam istihdam, fiyat istikrarı, makul bir büyüme hızına ulaşılması gibi gerekçeler yer almıştır (Acartürk, Tekeli, Arslaner, 2005, s: 1-2).

Karma ekonomik düzen, klasik ekonomik liberalizm ile sosyalizm arasında üçüncü bir yol veya sentez olarak görülmektedir. Karma ekonomik düzenin iddiası, serbest piyasanın yol açacağı haksızlıkları giderebilmek için ekonominin işleyişine sosyal bir boyut kazandırmaktır. Ancak, bu kez de devletin etkinliğinin arttırılmasının yaratacağı adaletsizlikler göz ardı edilmiştir (Akdiş, 2005, s:7).

Devletin, toplumun ekonomik organizasyonu içerisindeki rolü, toplumsal hayatın başladığı, devletlerin oluşum tarihi kadar eskidir. Bu süreç içerisinde devletin ekonomik etkinliklerinin ne olacağı, bu etkinliklerin ölçeği konusunda sürekli tartışmalar yapılmıştır. Ekonomik hayattaki farklı devlet biçimleri de devlet için tanımlanan role göre değişmektedir. Sosyalist Devlet anlayışında devlet bütün üretim araçlarının sahibidir ve ekonomik faaliyetlerin tamamını belirler. Bu tanımın diğer kutbunda devletin ekonomik olarak hiçbir şeyi belirlemediği ve sadece ulusal güvenlik, adalet, sağlık ve diplomasi gibi hizmetleri sağladığı bir tanımlama çerçevesinde devletten söz edilebilir. Oysa sosyal refah devleti anlayışında ekonomik aktivite olarak devlet, kaynakların tahsisi, ekonomik istikrarın sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınma ile gelir dağılımında adaletin sağlanması görevlerini üstlenmiştir. Ancak günümüzde devletlerin hiç biri bu iki uç durumu temsil etmemektedir. Bugünün devletleri bu iki uç arasında yer alan ve sosyal refah devleti, ya da minimal devlet olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahiptir. (Güran, Çingi, 2002, s:57-58).

Güran, Çingi (2002) makalesinde bütün devlet organizasyonlarının farklı boyutta olsa da toplumun refahını maksimum kılmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Devlet organizasyonunun amacı, aşağıdaki fayda olanakları eğrisinde gösterilen, toplumsal

refahı H noktasından D noktasına çıkarmaktır. Bu süreçte devletin benimsediği tipin mutlak etkisi vardır. Günümüzde minimal devlet modelini benimsemiş bazı ülkelerin, toplumsal refahlarını arttırabildikleri görülmekle beraber, minimal devlet organizasyonunda, arzulanan toplumsal refah düzeyine ulaşamamış devletlerin de varlığı dikkati çekmektedir. Bu noktada önemli olan toplumların tarihi, coğrafi ve demografik özelliklerine göre kendileri için en etkin müdahale oranını bularak toplumsal refahlarını D noktasına taşımalarıdır (Güran, Çingi, 2002, s:58-60).

Grafik 1: Fayda Olanakları Eğrisi

Devlet konusundaki tartışmalar iki kutupta sürmektedir. Birisi küreselleşme sonucu ulusal devletin sınırlarının yok olduğu ve bu nedenle devletin mümkün olduğunca küçülmesi gerektiği, diğer uç ise, artan nüfus ile birlikte gündeme gelen sosyal devlet kavramının yeni tanımıdır. Bu tanım devlete her geçen gün yeni bir takım görevler yüklemektedir. Aslında her iki tartışmanın taraftarları, farklı bir ekonomik ajanı temsil etmektedir. İşçi sınıfı ve temsilcileri sosyal devletin güçlenmesi gereğinden bahsederek, sermaye sahipleri devletin etkinliğinin en aza indirilmesi ve sermayeye sınırsız özgürlük verilmesi gereği üzerinde durmuştur (Cengiz, 2001, s:1-7).

Devletin ekonomiye müdahale gereği 1.Dünya Savaşından sonra özellikle Avrupa'da bir ihtiyaç olarak gündeme gelmiş, Amerika'da da New Deal adıyla yeni bir politika olarak şekillenmiştir. Bu dönemde ekonomide yaşanan stagflasyon olgusunun ancak devletin etkin müdahalesi ile aşılabacağı düşünülmüştür. Sosyal devlete ekonomik

alandanda pek çok görev yüklenmesine ve hatta devletin toplumun üstünde olduğuna inanılmasına karşın, sosyalizme ulaşma iddiası yoktur (Cengiz, 2001, s:1-7).

Literatürde görev ve fonksiyonları yönünden beş devlet modelinin varlığı kabul edilmiştir. Bunlar; ultra sınırlı (minimal) devlet, sınırlı ve sorumlu devlet, müdahaleci sosyal devlet (karma ekonomi), aşırı müdahaleci sosyal devlet, sosyalist devlet. Akdiş (2005) makalesinde belirttiği gibi, sınırlı ve sorumlu devletin gerçek liberalizmi savunduğu kabul edilebilir. Bunun dışında sosyal adalet, kamu menfaati gibi kavramlarla devlete görev yüklemek, ekonomik liberasyondan sapmaları ifade eder (Akdiş, 2005, s:12).

Yeni kuşak Kalkınma İktisatçılarının çoğu, devletçe yürütülen faaliyetlerin belli bir görevi yapmanın tek yolu olması halinde yürütülmesi gerektiği ve yararlı olmaktan çıktığı zaman devletin faaliyetinin de sona ermesi gerektiğini söylemiştir. “Devlete ait olmayan kuruluşların devletten daha iyi, ya da onun kadar iyi olarak yapabilecekleri ne varsa, hiçbir zaman devletçe yapılmamalıdır” fikri yeni kuşak kalkınma iktisatçılarınca genel kabul görmüştür. Devletin faaliyeti ne kadar övgüye değer olursa olsun hiçbir siyasi amaca hizmet eder hale getirilmemeli, dayandığı varsayımlar değişmemeli ve kamu için gerçekleştirilen belli bir performans üzerinde odaklaşmalıdır. Devletin faaliyetlerindeki kurallarda bozulma olursa, etkinlik politize hale gelir. Bu da her zaman için hizmette hızlı bir yozlaşma getirir. Bunun yanında bazı işler vardır ki, devletin etkili bir biçimde yürütebilmesi için bütün koşullar var olduğu halde, devlet bütün kurallara uyduğu halde bu işleri iyi yapamaz. Bunda en büyük etken, farklı değerleri ve farklı talepleri olan seçmen çevrelerini memnun etmek için baskı altında olan devletin ortaya koyduğu performansın bozulmasıdır. Performans tek bir amaçta yoğunlaşmayı gerektirir. Önceliklerin belirlenmesi ve bunlara bağlı kalınması gerekir (Drucker, 2000, s:68-70).

Devletin elinde bulundurduğu gelir toplama ve harcama yapma gücü, ona aynı zamanda piyasanın işleyişine müdahale edecek pek çok araç sağlar. N.Barr, devletin piyasaya müdahale araçlarını üretim, transferler, vergiler ve finansman adı altında dört ana kategoride incelemiştir. Piyasanın fiyat mekanizması ile işleyişine yapılan her türlü müdahale sosyal devlete yol açar. Sosyal devlet ise toplumsal refahı arttırmak için yoğun ekonomik müdahaleyi gerektirir (Akalin, 2002, s:132-136).

Kamu sektörünün ekonomik etkinliği arttıkça bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bunlar, israf ve savurganlık, kamu açıkları ve enflasyon ile borçlanma, mali disiplinsizlik, ekonomik istikrarsızlık, rant ekonomisi ve yolsuzluk, ekonomik özgürlüklerin zedelenmesi ve piyasanın küçültülmesi ile kalkınmanın yavaşlaması, yoksulluk ve geri kalmışlık olarak sıralanabilir (Akalın, 2002, s:141).

Bu maliyetler göz önüne alındığında, yetkileri hukuk kuralları ile sınırlandırılmış ve faaliyetleri belirlenmiş bir devlet yapısı, toplumsal refahı arttırabilecektir. Nüfus, kamu harcamalarını ve vergi gelirlerini arttırmaktadır. Bu nedenle nüfus artışı ile birlikte kamunun hacminin büyümesi kaçınılmazdır. Sınırlı devlet ya da minimal devlet anlayışında ise devletin ekonomik faaliyetlerinin minimuma indirilmesi gerekmektedir. Sosyal devlet işte tam bu noktada önem kazanmakta ve piyasanın başaramayacağı sınırlı sayıda aktivite için devreye girmektedir. Bunlar eğitim, sağlık, çevre kirliliğinin önlenmesi, adalet, savunma gibi hizmetlerdir. Ancak sosyal devlet anlayışı, toplumdaki her türlü sorunun siyasal süreç ve dolayısıyla devlet tarafından çözülmesi kanaatine yol açmaktadır. İşte devletin sınırları bu noktada karşımıza çıkar. Nitekim 1970' li yıllarda sosyal refah devletinin uygulandığı bazı ülkelerde beklenen başarıları sağlayamadığı ortaya çıkmıştır (Aktan, 2002, s:1-4).

Günümüzde geçerli olan ekonomik sistem liberalizmdir. Ancak gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesini gerektiren bazı gerekçelerden bahsedilebilir. Bunlar; piyasa başarısızlıkları, kamu mallarının varlığı, bilgi eksikliği, bazı sektörlerdeki aksak rekabet şartlarının varlığı, devletin sahip olduğu taşınabilir varlıkların fazlalığı gibi nedenlerdir. Bu gerekçeler, refah iktisadının teoreminde sayılan gerekçelerden biraz farklıdır. Refah iktisadının teoreminde piyasaların dinamik ve statik bazı başarısızlıklarından dolayı devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği savunulur. Yani piyasa ekonomisi vardır ancak işleyişindeki hatalara devlet müdahale eder. Buna karşın özellikle geçiş ekonomilerinde henüz piyasanın oluşmadığı gerekçesi ile devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğine inanılır (Altay, 2003, s:4-7).

Refah iktisadının temel teoremlerinden biri olan “Pareto Etkinlik (Birinci en iyi) Teoremi”ne göre piyasa, belli koşullar sağlandığı zaman etkin olur. Ancak engel olunamayan aksaklıklar nedeniyle bu koşullar her zaman sağlanamaz.

Stigliz piyasa aksaklıklarını şöyle saymıştır: aksak rekabet, kamu malları üretimi, dışsallıklar, eksik piyasalar ve bilgi sağlamada yetersizlik, işsizlik, enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık (Altay, 2003, s:4-5).

Stigliz, yukarıda sayılan aksaklıklar nedeniyle devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiğini söylerken, Akalın (1999) makalesinde devletin ekonomik müdahalelerinin bu aksaklıklara neden olduğunu, ekonominin etkinliğinin ve verimliliğinin yitirildiğini, ekonomide istikrarsızlık, işsizlik ve enflasyon olgusuna yol açtığını ileri sürmektedir. Müdahalenin neden olduğu bu sorunlar nedeniyle terk edilerek piyasa ekonomisine geçilmesi ve özelleştirme uygulamalarının yapılması gerektiğini ileri sürmektedir (Akalın, 1999, s:8).

Paternalist anlayışa göre ise, eksik bilgi sorunu piyasada ajanların yanlış kararlar vermesine yol açacağından, bunları engellemek için devletin tüketiciler yerine karar vermesi gerektiği anlayışına dayanır. Bu anlayışın kabulü aynı zamanda bireysel hak ve özgürlüklerin devletçe kısıtlanabileceği anlamına geleceğinden, sosyalizmden pek farklı görülmemektedir. Oysa bireyler piyasa şartlarında bilgiye rahatlıkla ulaşabilir ve rasyonel tercihlerde bulunabilir (Altay, 2003, s:5).

1.3.Liberal Ekonomik Düzen

Kapitalizm öncesinde üretim sistemi askeri hedeflere göre belirlenmekteydi. Kapitalizmi, kapitalizm öncesi üretim yöntemlerinden farklı kılan özellik sahip olduğu yeni pazarlama ilkesiydi. Zengin olmak için bir defaya mahsus bir biçimde biriktirilmiş ve bir araya getirilmiş sermayeye sahip olmak yeterli değildir. Bir defaya mahsus sermaye birikimi sosyalist sistemin başarabildiği bir olgudur. Ancak bu birikmiş sermayeyi tüketici tatminini sağlayacak alanlara tekrar tekrar yatırmak gerekecektir. İşte buda liberal ekonomik düzenin başardığı bir olgudur. Piyasa süreci, her gün tekrarlanan bir halk oylamasıdır ve kendi mülkiyetini, halk tarafından verilen emirler doğrultusunda kullanmayanları kazanç elde eden insanların saflarının dışına iter (Mises, 2004, s:87-90).

Bu kurallar dünyanın çehresini değiştiren ve yönü tüketici egemenliğine doğru olan büyük bir ekonomik dönüşümdür. Bu dönüşüm, kısa bir sürede siyasi gücü, imtiyazlı bir azınlığın elinden alarak halkın eline aktarmıştır. Endüstriyel oy kullanma hakkının tanınmasını yetişkinlerin oy kullanma hakkı takip etmiş ve liberal ekonominin unsurları toplumların hayatına yerleşmeye başlamıştır (Mises, 2004, s:91-92).

Merkantilist ekonomik anlayışa tepki olarak doğan Liberal İktisadi Düşünce, mikro düzeyde bireyi, makro düzeyde ise doğal düzen ve serbest piyasayı esas almaktadır.

Adam Smith, Fizyokratların, Quesnay'de ifadesini bulan 'tabi kanun' felsefesinden etkilenmiş ve bu kanunlara uyulduğunda toplumsal düzenin kendiliğinden kurulacağını, milli servetin arttırılabileceğini ve kaynak dağılımının optimal bir şekilde yapılabileceğini savunmuştur (Akdiş, 2005, s:2-3).

Piyasa Ekonomisi uygulayan devletlerin tamamında politik sistem demokrasiye dayanmaktadır. Ancak demokrasinin bir rant paylaşımı haline gelmesi, piyasanın doğal işleyişini de bozmaktadır. Bu nedenle, demokrasiden vazgeçilemeyeceğine göre, ekonomik ve siyasal kuralların yeniden belirlenmesi gerekebilecektir (Akdiş, 2005, s:6).

Liberal devlet anlayışını ilk formüle eden, A.Smith olup, devletin üç temel işlevi bulunduğunu kabul etmiştir. Bunlar (Akalın, 1999, s:9);

- 1- Toplumun ve bireylerin dış zorbalardan korunması yani milli savunma
- 2- İç güvenlik ve adalet
- 3- Piyasa ekonomisinin işletilmesine hizmet veren alt yapı yatırımları ve kurumların kurulması.

Hayek ise devletin ekonomiye müdahalesi ile ilgili olarak şu üç ilkenin benimsenmesini önermektedir. Öncelikle devlet, kamu hizmetlerinin sağlanmasında monopole sahip olmamalıdır. İkincisi, vergiler uniform (tek oranlı) ilkelere oturtularak salınmalı ve gelirin yeniden bölüşülmesi için kullanılmamalıdır. Üçüncüsü ise, devletçe tatmin edilen kolektif ihtiyaçların tümü, toplumun kolektif ihtiyaçları olmalı ve sadece belli çıkar guruplarının çıkarlarına hizmet etmemelidir. Burada dikkat edilmesi gereken

husus, halkın sosyal refahını devletin değil piyasanın temsil ettiğidir (Akalin, 1999, s:9-10).

Piyasa ekonomisi için esas alınan referans 1930 öncesi batı ekonomileri ve Klasik Liberalizmin tanımıdır. Oysa günümüz piyasa ekonomileri olan ABD, İsviçre, Kanada, Hong Kong gibi ekonomiler müdahale edilmiş piyasa ekonomileri veya çağdaş piyasa ekonomileri olarak da düşünülebilir. 1930-1980 yılları arasında yaklaşık yarım yüzyıl sosyalizm, karma ekonomiler ve müdahale edilmiş piyasa ekonomileri arasında ekonomik bir yarış olmuştur (Akalin, 1999, s:6).

Piyasa Ekonomisi, piyasa ajanlarının serbestçe hareket edebildikleri, fiyatların arz-talep dengesince belirlendiği ve piyasa dengesinin oluşumuna dışarıdan müdahale edilmediği, ekonomik yapı anlamına gelir. Piyasa Ekonomisinin teorisinde piyasaya müdahale yoktur. Ancak piyasa ekonomisinin tam olarak egemen olduğu modern ekonomilerde bile, kamunun finans tekelleri, sosyal verimliliği yüksek zorunlu kamu harcamaları, beşeri, maddi ve kurumsal altyapı harcamaları ve çok stratejik temel alanlarda kamu girişimciliği gibi konularda makul sayılabilecek ölçüde bazı devlet müdahaleleri söz konusudur (Yüce, 2004, s:1).

Özel mülkiyet etkinlik, verimlilik ve kârlılık kriterleri açısından kamu mülkiyetine karşı üstünlüğe sahiptir. Çünkü insan doğası itibarıyla, kendi sahip olduğu mülkiyeti koruma ve geliştirme yönünde daha gayretlidir. Kamu mülkiyetinin söz konusu olduğu bir işletme de pekala başarılı olabilir. Ancak, kamu mülkiyetinin yöneticileri ve çalışanları, mülkiyetin asıl sahibi olmadıklarından, özel mülkiyet sahipleri, yöneticileri ve çalışanları kadar gayret göstermeyebilirler (Yüce, 2004, s:2).

Akalin (2002) kitabında piyasa mekanizmasını dar ve geniş anlamda tanımlamıştır. Dar anlamda piyasa mekanizmasını bir kaynak tahsis mekanizması olarak adlandırmıştır. Geniş anlamda ise bir ekonomik sistem olduğunu söylemiştir. Piyasa ekonomisinin kuralları insanlık tarihinin bilgi birikimi sonucunda oluşturulmuştur. Belli bir mucidi yoktur ve doğal bir düzendir (Akalin, 2002, s:82-83).

Piyasa ekonomisine iktisat politikası açısından baktığımızda ise dört hususu kapsadığını görürüz (Akalin, 2002, s:83-84):

1. Özelleştirme gibi liberalizasyon politikaları, piyasa ekonomisini diğer ekonomik sistemlerden ayıran en önemli özelliktir.
2. Ekonomi politikasını ilgilendiren diğer bir sorun az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunun çözecek uygulamaların neler olduğudur.
3. Geçiş ekonomisi özelliği ile yani sosyalizm veya karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yoluyla ekonomik istikrarın sağlanması.
4. Özellikle Avrupa Birliği gibi uluslar arası kuruluşlara adaylık sürecindeki ülkelerin piyasa kurallarını uygulama performansları.

Piyasa ekonomisi sisteminde devletin ekonomik faaliyetlerde bulunması, piyasa sistemine bir müdahale olarak kabul edildiğinden, piyasa dengesi bozulacak, dolayısıyla ekonomik başarı ve büyüme bundan olumsuz etkilenecektir. Smith'in bu görüşleri Friedman, Hayek, Kuznets, Lewis, Myrdal ve Schultz gibi bir çok iktisatçı tarafından da benimsenmiştir. Ancak adı geçen iktisatçıların bu görüşlerine karşın, ikinci dünya savaşından sonra, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomik faaliyetleri ve özel sektör için düzenleyici rolünün giderek arttığı gözlenmeye başlanmıştır. Kamu sektörünün büyük olması verimliliği azaltacak ve ekonomik büyümeyi yavaşlatacaktır. Bunun nedenleri (Ulutürk, 2001, s:132):

- a) Kamu sektörü genellikle düşük verimle çalışmaktadır. Faaliyetlerin düzenleme süreci genellikle aşırı yük oluşmasına ve ekonomik sistemin maliyetinin artmasına yol açmaktadır.
- b) Devletin ekonomik sisteme müdahale etmek için kullandığı maliye ve para politikası araçları, ekonomik teşviklerin bozulmasına ve sistemin verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır.

Öte yandan kamu malları genellikle, değerinin belirlenebileceği düzenli işleyen bir piyasa mekanizmasından geçmeden tüketime sunulmaktadır. Eğer özel sektör hata yapar ve malların fiyatını piyasa değerinin altında saptarsa, gayri safi yurtiçi hasıla olduğundan daha küçük çıkacaktır. Oysa kamu sektörü hata yaparak malları sıfır fiyatla piyasaya sürse bile, hesaplanan GSYİH bundan etkilenmeyecektir. Kamusal mallarda birimleri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Dolayısıyla, etkinlik ve üretkenliğin ayırt edilmesi de güçleşmektedir. Kar amaçlı davranışlar ve devletin ekonomiyi düzenlemeye yönelik çabaları ise, devletin ekonomik faaliyetlerinden elde edilecek

faydayı azaltabileceği gibi, faktörlerin etkin kullanımını da engelleyecektir (Ulutürk, 2001, s:132-133).

“1980’li yıllardan sonra genel kabul gören “Serbest Piyasa” anlayışı, devletin müdahale araçlarını ve bunların hacimlerini de değiştirmiştir. Piyasa ekonomisinde devletin görevleri şöyle özetlenebilir (Altay, 2003, s:5-6):

1. Piyasanın çalışmasını yasalarla güvence altına almak;
2. Tam rekabeti işletecek yasal ve kurumsal ortamı oluşturmak;
3. Ekonomik istikrarı sağlamak;
4. İç ve dış güvenliği sağlamak;
5. Piyasanın etkinliğini arttıracak temel alt yapı hizmetlerini üretmek;
6. Ekonomik etkinlik için sosyal barışı sağlamak;
7. Gelir ve servet dağılımında adaleti sağlamak.

Ancak, devletin bu görevleri yerine getirirken maliye ve para politikalarını kullanacağı, bununsa piyasalarda üretim, yatırım ve tüketim kararları üzerinde saptırıcı etkiler meydana getirebileceği unutulmamalıdır (Altay, 2003, s:5-6).

İşleyen bir piyasa ekonomisinde, ticari işlemler ve fiyatlar serbestçe belirlenmeli ancak mülkiyet haklarını da kapsayan koruyucu yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ekonomik istikrar piyasa ekonomisinin performansını arttıracaktır. Son olarak gelişmiş bir mali sektör ekonomik etkinliği arttıracaktır. İşte bunların sağlanması sırasında ve özellikle geçiş ekonomilerinde devlet sadece bu görevleri yapmalı ve ekonominin işleyişine karışmamalıdır (Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2004, s:8).

Yüce (2004) makalesinde ise devletin etkin bir piyasa ekonomisi tesis edebilmesi için iki önemli görev üstlendiğini ileri sürmektedir. Birincisi, bireysel temel hak ve özgürlükleri, gelişmiş piyasa ekonomilerinin sahip olduğu normlarda düzenlemek. İkincisi ise, piyasa rekabet ortamını hazırlayarak geliştirmektir. Özellikle piyasa ekonomisini ve işleyişini tanıyan, bilgili kişilerin yetiştirilerek, topluma bu yolla piyasa ekonomisi kültürünün aktarılması gerekmektedir. Bu ise açıkça devletin üstlenmesi gereken bir görevdir. O halde, devletin etkinliğini minimize eden, bütün ekonomik

faaliyetlerden soyutlayan yaklaşımlar doğru olmayacaktır. Devlet kaçınılmaz olarak üstlendiği bu faaliyetleri yerine getirirken, gerekirse ekonomik faaliyette de bulunmalıdır (Yüce, 2004, s:3-4).

Devletin uygulayacağı ekonomi politikasının kararlılığı ve sürekliliği, hem ekonomik aktörler açısından hem de genel ekonomik gelişme süreci açısından temel bir gerekliliktir (Yüce, 2004, s:4).

Piyasa mekanizmasının ödül-ceza sistemi ile işleyişi, Akalın (1999) tarafından onun performansını üstün kılan neden olarak görülmektedir. Ekonomik ajanlar faaliyetleri sonucunda, performanslarına göre gelirlerini arttırır ya da sermayelerini yitirirler. Bu sistem, ekonomik ajanları rasyonel ve piyasa kurallarına uygun davranmaya sevk eder. Ancak buna rağmen piyasanın yapısından kaynaklanan statik ve dinamik başarısızlıkları olduğu söylenmektedir. Devlet, piyasanın statik ve dinamik başarısızlıklarını gidermek için piyasaya müdahale etse bile bu müdahalelerinde mutlak başarı sağlaması beklenemez (Akalın, 1999, s:4).

Bu görüş devletin ekonomik alanların tamamından, en küçük bir etkinliği kalmayacak şekilde çekilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak gerek gelişmiş ülkelere ve gerekse gelişmekte olan ülkelere baktığımızda, devletin yalnızca düzenleme amacıyla olsa bile bazı müdahalelerini görmekteyiz (Vaknin, 1999, s:3).

Fiyat mekanizması, insanların mal ve hizmetlere değer vermesini ve ekonomik ajanların gelir elde etmesini sağlar. Bu karmaşık yapıda güven gerekli bir şarttır. Eğer güven unsuru mevcut değilse ekonomik aktivite zaman içerisinde duracaktır. Ekonomik aktivite düzeyi ile güven arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Güvenin dört temel tipi vardır (Vaknin, 1999, s:3):

1. Güven amaçla ilgilidir. Piyasadaki oyuncular diğer oyuncuların faydalarını maksimum yapma konusunda rasyonel davrandığını varsayar.
2. Güven likidite ile ilgilidir. Likidite sahibi insanlar, paralarını maksimum gelir getirecek şekilde değerlendirmek isterler.

3. Güven bilgi ve yetenekle ilgilidir. Piyasa oyuncularını, bilim ve teknoloji ile ilgili konularda diğer oyuncuların tam bilgiye sahip olduklarını varsayar.
4. Güven ekonominin genel durumu ve trendi ile ilgilidir. Piyasa oyuncularını, piyasaların, hükümet, jeopolitik, global kriz, mali politika, enflasyon, yeni vergiler gibi dış faktörler tarafından engellenmeyeceğini varsayar.

Ancak piyasa aktörlerinin bir çok nedenle bu güvenlerinin sarsıldığı görülür. Bu nedenler (Vaknin, 1999, s:4);

1. İnsanların kendilerini dış çevreden izole ederek tek başlarına yaşayıp karar alma istekleri,
2. Güven konusunda yaşanan yozlaşma,
3. Yasa dışı faaliyetlerdeki artış,
4. Fantezi ve gösteriş merakındaki artış,
5. Çok yüksek mobilite nedeniyle geleceğe yatırım yapılmaması,
6. Bilişsel uyumsuzluk. Yani gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların farklı yaşam beklentileri ve hayat standartlarının olması,
7. Tarihsel farklılıkların varlığı,
8. Pasif ve girişken tavırların aynı zamanda varlığı,
9. Tatmindeki yetersizlik,

Piyasadaki bu güvensizlik ortamının sonucunda; ekonomik aktivite azalır, beşeri sermaye erozyona uğrar, yetenekli insanlar kaybedilir, yasadışı faaliyetler artar ve sosyal ve ekonomik kutuplaşmalar çoğalır (Vaknin, 1999, s:5).

2. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİLERİ

2.1. Küreselleşme

Kapitalizm tarih sahnesine çıktığından beri dönemsel krizlerle karşılaşmaktadır. Krizden çıkış yolunu da, kar oranlarını artırmak ve özellikle savaşlarla yeni pazarlar yaratma girişimlerinde bulunmak gibi yöntemlerde bulmuştur. 1929 Dünya ekonomik krizine kadar olan süreçte kapitalist sistem, liberalizmin hakim olduğu bir süreç olarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönem, kapitalizmin, “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlayışının tıkanıldığı ve sistemin derin bir krizle karşılaştığı bir dönemdir (Genç, 2004, s:1).

1936 yılında yayınladığı kitabında Keynes, 1929 krizinin nedenini toplam talep yetersizliğine bağlamıştır. Krizi aşmanın yolu ise toplam talebi artırmaktan geçmektedir. Bunun için, devletin ekonomiye müdahale ederek sosyal transferler yoluyla düşük gelirli kesimlere işsizlik sigortası ödemeleri, sosyal yardımlar vb yollarla kaynak aktarması gerekecektir. Bu dönemde, Rusya’da kapitalist sisteme karşı sosyalizm alternatif olarak kabul edilmiştir. Kapitalist ülkelerde ise “ Sosyal Devlet”, “ Refah Devleti “ anlayışı yaygınlaşmış, devletin ekonomideki ağırlığı önemli ölçüde artmıştır (Genç, 2004, s:1).

Küreselleşme olgusu aslında sermaye için yeni değildir. Kapitalizmin ortaya çıkışından beri sermayenin küreselleşmesi her zaman var olan bir olgudur. Kapitalizm özellikle Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinden sonra ideolojik olarak da atılım yapmış ve yeni dünya düzenini üç sac ayağı üzerine oturtmuştur: Özelleştirme, Yerelleşme ve Küreselleşme (Genç, 2004, s:1).

Özelleştirme; Devletin küçültülmesi, devletin elinde bulunan ve birçoğu tekel durumunda olan ekonomik birimlerin özel sektöre satılmasıdır. Devletin elinde bulunan işletmelerin özelleştirilmesiyle birlikte çok uluslu şirketlere yani pazarlar yaratılması ve devlet tekelinin çok uluslu tekellere devredilmesi sağlanmıştır (Genç, 2004, s:1).

Yerelleşme; Merkezi hükümetlerin sunması gereken altyapı, eğitim, sağlık vb. hizmetlerin yerel yönetimlerce sunulmasıdır. Uluslararası sermaye merkezi hükümetlerle baş etmenin zorluğunu görerek bu hizmetleri parçalayıp yerel yönetimlerle daha kolay baş edeceğini düşünmektedir (Genç, 2004, s:1).

Küreselleşme; Enternasyonalizm ya da onun yerine getirilmiş bir yaklaşım değildir. Emeğin bulundukları bölgede hapsedilmesi, sermayenin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması yani sermayenin küreselleşmesidir (Genç, 2004, s:2).

II. Dünya savaşı sonrası dönem kapitalist sistemin yeniden yapılandığı imar ve inşaa dönemidir. Bu dönemde, devlet ekonomik ve sosyal yaşamda etkin roller üstlenmiştir. Ekonomik alandaki bu yeni politikalara “New Deal” politikalar denmiştir. New Deal politikaları devlete sosyal bir misyon yüklemiştir. Bu misyon, savaşın galibi gelişmiş ülkeler için yeniden imar ve inşaa, az gelişmiş ülkeler için ise kapitalist sisteme entegrasyonu içermektedir. Devletin bu misyonunu yerine getirirken özgür sermayeye ihtiyacı olmuş ve sermayenin küreselleşmesi gündeme gelmiştir (Minibaş, 2004, s:1-2).

Kapitalist sistem, ideolojik olarak insan ihtiyaçlarının sonsuz ama bunu karşılayacak kaynakların kısıt olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla sorun sermayenin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Çözüm ise, sermayenin hiçbir engelle karşılaşmadan, piyasa şartlarında, özgürce dolaşımına bağlıdır. Devletin, sermaye üzerindeki müdahaleci ve koruyucu kimliğinden sıyrılması gerekecektir. Böylece düzenleme rolünü devletin yerine fiyat mekanizması üstlenecektir. Fiyat mekanizmasının ekonomik aktivitelerde düzenleyici rol üstlenmesi, devletlerin sosyal misyonunu ortadan kaldıracak ve “kontrol eden devlet” işlevi ağırlık kazanacaktır (Minibaş, 2004, s:3-4).

“Küreselleşme olgusu üç tarihi aşamayla gerçekleşmiştir.”

I. Küreselleşmeye sömürgecilik hareketleri damgasını vurmuştur. Coğrafi keşifler sonucu Avrupa’da değerli madenler bollaşmış ve Avrupa’nın, dünyanın büyük bir bölümünü pazar haline getirmesini sağlamıştır.

II.Küreselleşme; 1870’li yıllarda yaşanan sanayi devrimleri ile Avrupa’da üretim artmış ve yeni pazarlar yaratacak politikalar izlenmesine neden olmuştur. Bu politikalar haberleşme ve ulaşımda kolaylıklar sağlayarak sermayenin küreselleşmesini sağlamıştır.

III.Küreselleşme ise; I. Ve II. Dünya savaşlarından sonra ABD egemen güç olmuş ve ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme sayesinde sağladığı üretim artışını pazarlayacak yeni alanlara yönelmiştir. ABD’nin ürünlerini satmak için oluşturduğu piyasa ekonomisini kısa zamanda diğer devletler de benimsemiştir (Hamzaoglu, Avşar, Tahtakılıç, Kayral, Yavuz, 2000, s:1-2).

Böylece dünya ekonomisi evrensel düzeyde piyasa ekonomisine geçmiş ve bütün ülkelerin dünya pazarı ile bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesi ile III. Küreselleşme başlamıştır. Artık dünya ekonomisi katılanları özel girişimler olan, piyasalarına rekabet koşulları egemen olan ve dürtüsü kar olan bir alana yönelmiştir (Hamzaoglu ve diğerleri, 2000, s:2-3).

Hamzaoglu ve diğerleri (2000) makalelerinde ekonomik küreselleşmenin, küresel finansman ilişkilerinin gelişmesi, esnek üretim kabiliyeti olan çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması, üretim ve pazarlama ağının bir sonucu olarak ticari ilişkilerin gelişmesi gibi önemli ve yararlı boyutlarının olduğunu söylemiştir. Ancak bunun yanında küreselleşme, özellikle gelişmekte olan ülkelerin korumaya çalıştığı milli para, milli kültür, milli dil ve milli kaynakların korunmasında güçlükler doğurmaktadır. Unutulmamalıdır ki, küreselleşme zayıf ve keyfi bir şekilde yönetilen devletler için bir tehdittir. Etkin, disiplinli devletler içinse kalkınmanın ve ekonomik refahın yolunu açmaktadır (Hamzaoglu ve diğerleri, 2000, s:4).

Mali Küreselleşme ise; sanayileşmiş ve sanayileşme yolundaki ülke hükümetlerinin aldıkları kararlarla, döviz ve sermaye işlemleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırarak, ulusal piyasalarını dış mali piyasalarla bütünleştirmeleri olarak tanımlanabilir. Mali küreselleşme süreci, bir anlamda sermaye faktörü üzerindeki piyasa mekanizmasına uluslararası kapsamda işlerlik kazandırma girişimi olarak düşünülebilir. Klasik Ekonomik Teori açısından böyle bir gelişmenin hem mikro, hem de makro düzeyde doğurabileceği önemli yararları bulunduğuna işaret etmek gerekir. Çünkü her şeyden

önce piyasa sinyallerine göre gerçekleşecek kaynak tahsisi, kıt ekonomik kaynakların dağılımında etkinliği arttırarak, dünya üretimi ve refahının yükselmesine katkıda bulunacak bir gelişmedir. Başka bir deyişle, uluslararası sermaye, bu faktörün getirisinin, dolayısıyla verimliliğinin düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru akacak, bu ise söz konusu faktörün dünya ölçüsündeki ortalama verimliliğini arttırarak, dünya refahının artmasına katkı sağlayacaktır (Seyidoğlu, 2003, s:143).

Ancak Egeli, Emsen (2002) makalesinde finansal küreselleşme ile ülkelerin sıcak para etkisine bağlı olarak krize girmelerinin kolaylaştığını söylemektedir. Ayrıca liberalizasyon uğruna ekonomide köklü değişikliklere gidilirken kaynakların üretken ve faktör donanımına uygun alanlara yöneltilmesi gerekmektedir. Latin Amerika deneyiminde olduğu gibi, bu süreçte kaynakların, altyapının finansmanı için harcanması, israfları beraberinde getirebilecek ve ekonomik krize neden olabilecektir (Egeli, Emsen, 2002, s:49).

2.2. Washington Konsensüsü

Piyasa ekonomisinin genel olarak kabul görmüş bir teorik yapısı bulunmamakla birlikte, sistem gerek Uruguay Round ve Maastrich Anlaşması gibi forumlarda, gerekse uluslararası finans kuruluşları tarafından sürekli olarak geliştirilmektedir. Bu çerçevede eski anlam ve önemini kaybeden kavramların başında “bağımsızlık” gelmektedir. Günümüzde çok uluslu şirketlerin karlarının üçte ikisini, kuruldukları ülkelerin dışından sağlamakta oldukları anımsanırsa, Karşılıklı Bağımlılık kavramının neden bağımsızlık kavramından daha etkin hale geldiği kolayca anlaşılabacaktır (Oksay, 1998, s:1).

Küreselleşme sürecinde ürün ve faktör piyasaları liberalleşerek dünyadaki ekonomilerin bütünleşmesine ve tek pazar haline gelmesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde bir ülkenin refah seviyesini yükseltebilmesi ve ekonomik büyümesini artırabilmesi, tümüyle o ülkenin rekabet gücünü artırabilmesine bağlı olmaktadır. Piyasa ekonomisinin temel dayanaklarından biri olan “sınırsız tüketim”, satın alma gücü yeterli olan toplumlar sayesinde gelişebilir. Bu itibarla, sistemin ilk hedefi, büyük tüketim potansiyeline sahip geçiş dönemi ekonomilerini rehabilite etmek ve bu ülkelerdeki satın alma gücünü kabul edilebilir düzeylere çıkarmaktır. Bu hedefe ulaşmak için yapılan en büyük organizasyonlardan biri, ikinci dünya

savaşından sonra yıkıma uğrayan ekonomileri desteklemek amacıyla uygulanan Dünya Bankası modelinin bir benzeri olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) adında bir finans kurumunun 1990 yılında kurulmasıdır (Oksay, 1998, s:1).

Diğer taraftan piyasa ekonomisinin en önemli dayanağı olan tüketiciler içinde özellikle ücretli kesimin sistemdeki geleceğinin ne olacağı, bu gün en çok tartışılan konulardan biridir. Ücretlilerin geleceğine ilişkin olarak öne sürülen yaygın tezlerden biri artan rekabet gücü ve karlılığa paralel olarak işgücünün de refah seviyesinin yükseleceğidir. Ancak, sürekli yenilenen teknoloji ve bu yenilikleri uygulamakla ortaya çıkan üstünlüklerin beraberinde getirdiği rekabet, giderek daha büyük oranlarda sermaye gerektirecektir. Büyüyen sermaye birikimi gereksinimi ise işgücünün refah seviyesini olumsuz etkileyecektir (Oksay, 1998, s:2).

Küreselleşme ile birlikte hareket kazanan sermaye, işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere doğru kaymakta ve bu da işgücünün uluslararası rekabete açılmasına ve ücretlerin baskı altında tutulmasına yol açmaktadır. Ulusal ekonomiler bu süreç içinde giderek birbirine daha bağımlı hale gelirken uzun vadede bundan en çok para politikaları etkilenecektir. Ekonomilerin entegrasyonu sürecinde hangi para birimi veya birimlerinin etkin olacağı en önemli soru olarak karşımızda durmaktadır (Oksay, 1998, s:2).

Uluslararası mali kuruluşlar ve ticaret örgütleri, 1989 yılında dünya ticaretini serbestleştirecek ve uluslararası gelişmişlik düzeyi farklarını kapatacak, piyasa ekonomisinin şartlarını oluşturan “Washington Konsensüsü”nü imzalamışlardır. John Williamson tarafından özetі yapılan konsensüse göre piyasa ekonomisine geçiş ve gelişmişlik düzeyinin artırılması için ülkelerin aşağıdaki uygulamaları yapmaları gerekmektedir (Parasız, 2003, s:7-12) ;

1. Sıkı bütçe politikası ve mali disiplin uygulanarak tasarruflar arttırılmalıdır.
2. Ekonomik alanlarda yapılan kamu harcamaları azaltılarak, bu harcamalar sosyal alanlara aktarılmalıdır.
3. Gelire dayalı vergilere ağırlık veren vergi reformu yapılmalıdır.
4. Güçlü bir denetim sistemi altında finansal serbestlik getirilmelidir.

5. Nominal apa olarak kullanılan, değişken ve rekabetçi dvız kuru politikaları benimsenmelidir.
6. Ticari serbestlik getirilmelidir.
7. Doğrudan Yabancı Yatırımlar sağlanmalıdır.
8. Kamu iktisadi teşebbüsleri özel sektöre devredilmelidir.
9. Mülkiyet haklarını güvence altına alacak, Bağımsız Merkez Bankası, güçlü bir Maliye Bakanlığı, bağımsız bir adli teşkilatı kurabilmek için yeniden düzenleme çalışmaları yapılmalıdır.
10. İnsan hakları geliştirilmelidir.
11. Kurumsal yapılanma tamamlanmalıdır.

Washington Konsensüsü önceleri gelişmiş ekonomiler için oluşturulmuştu ancak daha sonra geçiş ekonomileri için uyarlandı. Ancak geçiş ekonomileri açısından Washington Konsensüsünün eksikliği büyümenin başlangıcı ve istikrarlı bir şekilde sürmesi için gereken kurumsal yapının ihmal edilmesidir. Geçiş ekonomileri için gereken ekonomik kurallar bir düzen içinde verilmemiştir. Oysa kurumsal yapılanmanın yavaşlığı geçiş ekonomileri için gerçek bir sorundur (Kolodko, 2004, s:4).

Washington Konsensüsünün devamı olarak IMF, WB, DTÖ, OECD gibi uluslararası kuruluşlara ileride daha çok ihtiyaç duyulacağı açıktır. Yine ASEAN, CEFTA, CIS gibi bölgesel kuruluşlarında globalleşme sürecinde etkinliği artacaktır. Konsensüs ile sadece gelişme politikalarının amaçları açıklanmakla kalmaz, hayat standartlarının gelişimi, gelirin arttırılması ve demokrasinin gelişimine de katkısı olur (Kolodko, 2004, s:5).

Piyasa ekonomisine geçişin başarılması ve gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarına ulaşılması için kurumsallaşmanın tamamlanması gerekir. Kurumsallaşma ise eski Sovyet ülkelerinde, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla daha zor olmuştur. Çünkü Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde bağımsız merkez bankası, özel üretim sektörleri önceden oluşmuştur (Kolodko, 2004, s:6-9).

Bir sistemin nasıl çalıştığını bilmeden o sistemi başarmak mümkün değildir. Geçiş süreci bu yüzden dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinde daha uzun sürmüş ve daha

maliyetli olmuştur. Bu nedenle kurumsal yapılanmasını tamamlamış ve piyasa ekonomisi ile ilgili bilgi stokuna sahip Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri daha az maliyetle ve daha kısa sürede piyasa ekonomisine geçişi başarmışlardır (Kolodko, 2004, s:10).

Kolodko (2004) makalesinde Washington Konsensüsünün geçiş ülkeleri için ulaştığı başlıca sonuçları şöyle sıralamıştır (Kolodko, 2004, s:10-24);

1. Kurumsal gelişim büyümenin en önemli faktörüdür.
2. Devletin işlevi veya etkinliği, boyutundan daha önemlidir.
3. Tam serbestleşme ve kurumsal yapılanma zaman alacak aşamalı işlemlerdir.
4. Geçiş ekonomilerinin uygulayacağı politikaların temeli, verimliliği arttırmak ve adaleti sağlamak olmalıdır.
5. Eski sosyalist ekonomilerin yeniden düzenlenmesi için merkezi hükümetin yetkilerine haiz yerel yönetimler oluşturulmalıdır.
6. Özel sektör faaliyetlerinin acilen hızlandırılması gerekir.
7. Geçiş süresince gelirler politikası büyüme ile eşanlı olarak yürütülmelidir.
8. Sosyalizmden piyasa ekonomisine geçiş global bir süreçtir. Dışa açılma ve Dünya ekonomisi ile entegrasyon şarttır. Bu da kısa dönemli sermaye hareketlerinin serbestleşmesini gerektirir.
9. Uluslar arası mali kuruluşlar karşılıksız destek sağlamaz. Bazı konularda siyasi baskı mekanizmasını dahi kullanabilir. Çünkü Bretton Woods sistemi sürdürülebilir büyüme ve istikrarlı gelişmeye önem verir ve takip eder.
10. Yaparak öğrenme süreci tamamlandığı düşünülerek terk edilmemelidir. Çünkü bu çok uzun bir süreçtir.

2.3. Geçiş Ekonomisi Kavramı

XX. yüzyılda ekonomik sistemlerin en önemli deneyimlerinden biri, sosyalist ekonomik modelden piyasa ekonomisine dayalı modele doğru çok hızlı ve kapsamlı bir şekilde yaşanan geçiştir. Geçiş sonucunda ekonomik yapı ile üretici ve tüketici davranışlarında temel değişimler gözlenmiştir (Egeli, Emsen, 2002, s:38-40).

Geçiş ekonomisi ile kastedilen husus; bir ülkede mevcut üretim tarzının, rakipleri ile rekabet edememesi dolayısıyla kısmen veya tamamen çökmesi neticesinde kurumsal

yapısının değişmeye zorlanmasıdır. Diğer bir ifade ile; sosyalizmden veya karma ekonomiden, piyasa ekonomisine geçiş sürecidir. Akalın (2002) kitabında bu sürecin bir iktisadi kriz ile başlayıp, bir iktisadi kaos ve bunu izleyen bir zamanla yaparak öğrenme dönemi ile tamamlanacağını öne sürmektedir. Ekonomik değişme: İnsanların kalitesindeki değişimin, bilgi stokundaki değişimin ve toplumsal yapıyı oluşturan kurumsal matristeki değişmelerin bir sonucudur (Akalın, 2002, s:15).

Demir (2002)'de ise geçişi özü itibariyle, bir toplumun bütün kurumları, uygulamaları, sistemi, yapısı ve hatta ruhuyla tam bir kabuk değiştirme, tam bir dönüşüm yaşama deneyi şeklinde tanımlamıştır. Bu dönüşüm süreci, özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanmıştır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden “Merkezi Planlama Ekonomisi”nden “Piyasa Ekonomisi”ne geçiş göstergeleri açısından değerlendirildiği görülmektedir (Demir, 2002, s:2).

Geçiş Ekonomileri terimi, merkezi planlamayı terk ederek, piyasa ekonomisi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Sosyalist blok yıkılmadan önce, ülkelerin dış dünyaya kapılarını kapatarak sorunları çözmek yerine üstünü örtmeyi tercih ettikleri, ancak bu politikaların başarılı olmadığı bilinen gerçeklerdir. Genel olarak geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Tandırcıoğlu, 2002, s:202-203):

- Ekonominin neredeyse tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır.
- Üretim gerçekleştiren kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Dışa kapalı, COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik, ekonomik politikalar izlenmiş ve bunların sonucunda ekonomiler rekabet yapamaz hale gelmiştir.
- Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar, önemli boyutlarda artmış ve bu harcamalar, siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.
- Yukarıdaki sorunlarında etkisiyle makro ekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.

Sosyalist ülkeler yaşadıkları bu çıkmazdan kurtulmak için yeni arayışlara yönelmiştir. Bu yeni arayışlar ise ülkeleri sonuçta piyasa ekonomisine geçmeye yöneltmiştir (Tandırcıoğlu, 2002, s:202-203).

Geçiş ekonomilerindeki bu büyük değişimin iki boyutu bulunmaktadır: Bunlardan biri hükümetler tarafından gerçekleştirilmiş, geniş bir yapısal-kurumsal reform dizisi, bir diğeri ise, ekonomik davranışlar ve kurumlarda meydana gelen değişimdir. Küçük işletmelerin reformu en ileri reform alanı olarak belirlenmiştir. Reformların görece olarak ileri olduğu diğer alanlar, dış ticaret ve döviz kuru liberasyonu ile fiyat kontrollerinin ortadan kaldırılmasıdır. Geçiş sürecindeki ülkeler arasında reformların uygulanmasında birbirinden farklı çeşitli sıkıntılar yaşanmakla birlikte, hem ekonomik yapı hem de tüketici ve üretici davranışları temel bir değişim süreci yaşamıştır (Staehr, 2003, s:17-24).

Piyasa uyumlu ekonomilerin işleyişi için gerekli kurumsal ve yasal altyapının olmayışı geçiş ekonomilerinin merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden devraldığı en önemli olumsuzluklardan birisi olarak göze çarpmıştır. Mülkiyet haklarının yeterince açık olmaması, özel teşebbüsün piyasaya giriş ve çıkışını düzenleyecek ticari yasaların yetersizliği, finansal piyasaların bulunmaması, etkin bir ticari bankacılık sisteminin kurulamaması, açık emek piyasası ve piyasa uyumlu bir vergi sisteminin oluşturulamaması gibi olumsuzluklar piyasa ekonomisinin etkin işlemesine engel olan ve tamamlanması gereken kurumsal altyapı yetersizlikleri olarak çeşitli geçiş ekonomilerinde düzenlenmeyi bekleyen konular olarak ortaya çıkmıştır (Staehr, 2003, s:17-24).

Gros ve Suhrcke (2000)'de merkezi planlamadan piyasaya geçmeye çalışan ekonomilerin, merkezi plandan kalan aşağıdaki özelliklerin önemli sorunlara neden olduğunu belirtmiştir. Buna göre (Gros, Suhrcke, 2000, s:8-13);

1. endüstriyel gelişme merkezi planın özel ve öncelikli tercihiydi. Ancak tarım sektörü ağırlıklı ekonomilerde bu gelişme piyasa ile uyumlu olmamıştır.

2. merkezi plan fiziksel ve beşeri sermayeye büyük oranlarda yatırım yapmış ancak bu yatırım, piyasanın işleyişinde büyüme sağlayacak yönde olmamıştır.
3. merkezi planlama altında, tasarrufları yatırıma çevirecek, finansal sisteme ihtiyaç duyulmamıştır. Bu işlemler plan organları tarafından organize edilmektedir.
4. merkezi plan altında, piyasa ekonomisi ile ilgili, yasal ve kurumsal çalışma yapılmamıştır. Bu faktör Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile dağılan Sovyetler Birliği arasındaki geçiş performansında fark doğuran bir unsurdur.
5. geçiş ekonomileri yukarıda sayılan sorunlarla birlikte, gelişmiş ülkelerin gelişmişlik ve gelir düzeylerini kendilerine hedef olarak seçmişlerdir.

Yukarıda sayılan sorunları çözerek, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmak için ülkeler kurumsal değişimi sağlamak zorundadır. North (1997) makalesinde kurumsal değişimi gerçekleştirmek için;

1. kurumların istikrar niteliklerini anlamak,
2. değişimin kaynaklarını anlamak,
3. değişimin aktörlerini anlamak ve
4. değişimin yönünü anlamak gerektiğini belirtmiştir.

Kurumların temel bir işlevi, göreceli fiyat değişim etkilerini kısırlararak, istikrar ve süreklilik sağlamaktır. Süre ve zaman boyunca kompleks alışverişi mümkün kılan, kurumsal istikrardır (North, 1997, s:3).

İktisat tarihinde, nüfusun kaynaklara olan oranını değiştiren iki temel atılım vardır. Birinci ekonomik devrim; on bin yıl boyunca nüfusun artmasını sağlayan tarıma geçiştir. Biz ise ikinci ekonomik devrimin ortasında yaşıyoruz. İktisadi devrim terimi, ekonomik sistemdeki üç farklı değişimi betimlemektedir. Bu değişimler (North, 1997, s:4);

1. toplumun üretken gücündeki değişiklik,
2. birinciye yaratan bilgi birikimindeki temel değişiklik ve bunun gerektirdikleri,
3. üretken gizli gücü (potansiyeli) gerçekleştirmek üzere örgütlenmedeki değişiklik.

İkinci ekonomik devrim, 19. yy.ın ikinci yarısında modern bilimsel disiplinlerin gelişimi ve uygulanmasından kaynaklanan bilgi birikimindeki değişim sonucu gerçekleşmiştir. Pazar ekonomilerinin kurumsal çatısı, ikinci ekonomik devrimle birleşmiş ve batı dünyasını nitelendiren yüksek gelirli ekonomileri yaratmak üzere yeni teknolojinin üretken gizli gücünün gerçekleşmesini sağlamış ve maliyetleri yüklenmiştir. Kurumsal çatı, üçüncü dünya ülkeleri ve geçiş ekonomilerinde, öyle yüksek işlem maliyetleri ortaya çıkarmıştır ki, bu ekonomiler ikinci ekonomik devrimin maliyetleri altına girerlerken, yeni teknolojinin üretken gizli gücünü ise kısmen gerçekleştirebilmişlerdir (North, 1997, s:5).

Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkeler bir yandan, uluslar arası piyasalara entegre olabilmek için, serbestleşme ve özelleştirme çalışmaları ile devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya çalışırken, diğer yandan bu işlemleri yürütmek için devletin yoğun müdahalesine ihtiyaç duyarlar (Acartürk, Arslaner, 2005, s:1).

Geçiş ekonomilerinde yapılması gereken işlemlerle ilgili IMF'nin yaklaşımı dört temel noktada toplanmaktadır. Bu yaklaşıma göre; öncelikle liberalleşme ve makro istikrarın sağlanması konularında hükümetler acele etmelidir. İkinci olarak, özelleştirme ve yeniden yapılandırma belli bir adaptasyon süresini gerektireceğinden tedrici olarak yapılmalıdır. Üçüncü olarak, yasal ve kurumsal reformlar tedrici olarak yapılmalı ve son olarak çıktı düşüşü ve enflasyon yaşanmaması için başlangıçta makro istikrar sağlanmalıdır (International Monetary Found [IMF] 2000, s:2-7).

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan “Geçiş Ekonomileri”nde devlet, piyasa ekonomisini kurmakla görevli olup, dönüştürme sürecinde aktif roller üstlenmiş durumdadır. Böyle bir görevde zor olan, ekonomik planlama yaparak bütün kararları alan ve uygulayan devletin bundan vazgeçerek ekonomiyi, oluşumuna destek vereceği piyasa birimlerine bırakmasıdır. Ayrıca söz konusu değişimi yapacak olan kadroların piyasa ekonomisi deneyimini yaşamamış olması önemli bir handikaptır. Ekonomideki piyasa birimlerinin büyüklüğü kadar dağılımının da ekonominin etkin işlemesi açısından büyük önemi vardır. Firmaların dengeli dağılımı, piyasanın yapısı ve devletin müdahale derecesi ile yakından ilgilidir. Söz konusu dağılım, teknoloji düzeyi, ölçek

ekonomileri, kaynak temini ve imkanları ile tüketim modeli tarafından doğal olarak belirlendiği gibi devlet müdahaleleri ile de belirlenmektedir (Altay, 2003, s:1-3).

Geçiş ekonomilerinde uygulanacak reformların başarısı, sosyalist veya karma sistemde yukarıda sayılan piyasanın işleyişi hakkındaki olumsuzlukların ne ölçüde giderildiği ile ilgilidir.

Geçiş ekonomilerinde en önemli problemlerden birisi vergi sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ile ilgilidir. Bu ülkelerde vergilerin yasallığı ve etkinliği konularında sürekli tartışmalar yaşanmıştır. Geçiş ekonomilerinde vergi hasılatındaki etkinsizliğin temel nedeni olarak “vergi idarelerinin gelişmemişliği” ile “ vergi toplama gücünün yetersizliği” gösterilmektedir. Vergi toplamadaki başarısızlık ve vergi kapasitesinin düşüklüğü aynı zamanda geçiş ekonomilerinin mali disiplini sağlayamamalarının da en önemli nedenini oluşturmaktadır (Altay, 2003, s:26).

Vergi konusunun geçiş ekonomilerindeki önemine değinen bir diğer çalışma Stern (1998)’e aittir. Buna göre; 1989’da Berlin duvarının yıkılması ile başlayan süreçte, eskiden merkezi planlama ile yönetilirken şimdi piyasaya yönelen ekonomiler dönüşümlerinin ilk yarısını tamamlamıştır. Bu ilk bölümün içeriğini, piyasaların liberalizasyonu ve özelleştirme oluşturmaktadır. Buradaki ayırım, liberalizasyona ve özelleştirmeye başlamakla ilgilidir. Yoksa bu dönemin tamamlanması, liberalizasyonun ve özelleştirmenin başarıldığı veya bitirildiği anlamına gelmemektedir. Bu dönemde yapılan reformlar, enflasyonunda, tamamen düşürülme bile kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Bu unsurlar da pek çok ülkede büyümeyi yeniden başlatmıştır (Stern, 1998, s:1).

Stern (1998)’e göre, geçişin ikinci dönemine vergi gelirleri ve uygulanacak vergi politikaları damgasını vuracaktır. Yaratılacak vergi gelirleri, kurumsal yapılanmada, politika oluşturmada ve piyasa ekonomisinin iyi işlemesi için gerekecek yatırım ortamının oluşmasında ve bütün bunların sonucu olarak, uzun dönemli büyümenin sağlanmasında, önemli etkiye sahip olacaktır. Etkin bir vergi sistemi, ülkelere, açıklık, yabancı sermaye girişinde kolaylık ve kredibilite sağlayacaktır (Stern, 1998, s:1).

Melo (1997) makalesinde geçiş ekonomilerinde ihtiyaç duyulan ekonomik reformların yapılabilmesi ve piyasaya işlerlik kazandıracak kurumların oluşturulabilmesi için öncelikle demokrasi, adalet, güvenlik gibi konularda atılımlar gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Devletin asli görevleri olarak kabul edilen bu kurumların varlığı uluslar arası organizasyonlarda yer alabilmek içinde gereklidir (Melo, 1997, s:2).

2.3.1. Geçiş Ekonomilerinde Ülke Stratejileri ve Başlangıç Koşulları

Geçiş ekonomilerinin coğrafi, ekonomik, tarihi ve kültürel geçmişleri, nüfusu, doğal kaynakları açısından farklılıklar sergilemeleri, ekonomik geçişin uygulanmasında gerekli kamusal değışiklikleri yapmada farklı performans sergilemelerine yol açmıştır. Başlangıç koşulları da denilen bu yapılarının yanı sıra dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümet politikaları beşeri sermaye ve demografik güçler de büyüme performanslarını etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmıştır (Egeli, Emsen, 2002, s:38-40).

Adam Smith'in yüzyıllar önce sorduğu "Ülkeler nasıl zenginleşir ?" sorusunun cevabı bize geçiş ekonomisinin tanımını vermektedir. 1990'lardaki reformların başlangıcında geçiş ekonomilerindeki en önemli politika, yaşam standartlarının ve ekonomik büyümenin nasıl arttırılabileceği üzerine idi. Reform stratejilerinin seçiminde üretim miktarını korumak amaç olarak belirlenmişti. A.Smith'in sorusu günümüzde artık hangi stratejinin belirlenmesi gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Uygulanacak reformlar konusunda iki kamp ortaya çıkmıştır. Birincisi; hızlı ve geniş çaplı reformları savunanlar. Bunların temel savı, farklı elementlerin birbirinin yerine geçeceği gerekçesidir. İkincisi ise, aşamalı stratejidir ki savunucuları reformların sırayla ve birbirlerinin sonuçlarını yok etmeyecek şekilde uygulanması gerektiğini ileri sürerler (Staehr, 2003, s:7).

Kolodko (2004) makalesinde piyasa ekonomisine geçişin uzun ve zorlu ekonomik aktiviteler gerektirdiğini söylemiştir. Yeni kurumsal düzenlemeler geçişin başarısı için anahtar öneme sahiptir. Piyasa ekonomisi sadece bir serbestleşme ve özel mülkiyetin sağlanması hareketi değildir, aynı zamanda kurumsal adaptasyon gerektirir. Bu nedenle de geçişin ancak aşamalı bir tarzda gerçekleştirilebileceğini ileri sürer. Çünkü yeni organizasyonlar, yeni yasalar ve ekonomik davranışlar aniden değıştirilemez. Şok

stratejiler serbestleşme hareketi ve piyasalara istikrar kazandırmada etkili olabilir ancak bu da pek çok sosyal probleme neden olmaktadır. Yine şok stratejileri uygulamak için güçlü iktidarlar gerekir, ancak bütün geçiş ülkelerinde siyasi istikrardan söz etmek çok güçtür (Kolodko, 2004, s:15).

Piyasaya geçiş yollarıyla ilgili şok stratejiler ve aşamalı stratejilerin dışında Çin ve Vietnam gibi ülkelerin izlediği evrimci strateji de mevcuttur. Fakat bu strateji diğer ikisinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Evrimci stratejinin amacı serbest piyasa değil piyasa sosyalizmidir. Piyasa sosyalizminde ise amaç yalnızca ekonomik aktivitelerin liberalizasyonudur. Siyasi ve ideolojik anlamda bir geçiş söz konusu değildir (İchkildina, 2002, s:1).

Sosyalist sistemden piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkelerde sanayi ve tarım sektörleri, hizmet sektörünün aleyhine olağanüstü büyümüştür. Ekonomik aktiviteler askeri hedefler doğrultusunda yürütülmektedir. Üretim birimleri aşırı uzmanlaşmış ve büyük ölçeklidir. Sermaye stoku teknolojik açıdan geri kalmıştır. Toprak ta merkezi önceliklere göre kullanılmış ve aşırı derecede yıpranmıştır. Özellikle dağılan Sovyetler Birliği ülkeleri arasında önemli ticari bağımlılık vardır. İnsanlar ve sektörler uzun süre boyunca rekabetten korunmuş ve neredeyse her alanda devletin mülkiyeti geçerli olmuştur (İchkildina, 2002, s:2).

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının yayınlamış olduğu “Transition Report-1999” adlı rapor, reform sürecinin başlangıç şartlarına ayrı bir önem vermiş ve şu şekilde ifade etmiştir: “Merkezi planlamanın, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Baltık Cumhuriyetlerinin ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ekonomik yapıları üzerinde son derece yıkıcı etkileri olmuştur. Gelişmemiş sektörlerde ağır sanayileşmeye özel önem verilmiş ve kapalı bir ticari blok içerisinde aşırı uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bölgede, özel mülkiyet ve kar amaçlı üretim tamamen ortadan kaldırılmıştır, ancak bu dönemde merkezi planlamanın uygulandığı ülkeler arasındaki farklılık daha da artmıştır. Merkezi planlama ile 1945 ‘den sonra tanışan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri’nde dönüşüm süreci, 70 yıllık merkezi planlama geçmişine sahip Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine nazaran daha kolay olmuştur (Tandırcıoğlu, 2002, s:203).

Geçiş ekonomilerinin bazı konulardaki başlangıç özelliklerini gösteren Tablo-1 aşağıda çıkartılmıştır. Buna göre; Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri daha az süreyle sosyalist sistemle yönetilmiştir. Bu özellik, piyasa kurumlarının işleyişinde halkın desteğinin alınması konusunda önemlidir. Piyasa kurum ve kurallarına yabancılaşmayan bu ülkeler, piyasa ekonomisine daha kolay uyum sağlamıştır. Dış borçların durumuna bakıldığında, MDAÜ'lerin yüksek oranlarda borç aldıkları görülmüştür. Ancak, Avrupa Birliği ile adaylık sürecinde, bu borçların çeşitli uluslar arası fonlardan teknik ve mali yardım sağlanarak, ekonomik performansı olumsuz etkilemesi önlenmiştir. Dağılan Sovyetler Birliği Ülkeleri ise dışa kapalı rejimlerinin bir sonucu olarak dış borçlanmaya gitmemişlerdir. Tarım sektörünün ekonomideki ağırlığına ve doğal kaynakların varlığına bakıldığında, BDT ülkelerinin avantajlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1 bize açıkça geçiş sürecinin başlangıcında, bazı ülkelerin diğerlerine göre daha iyi durumda olduklarını göstermektedir. Ancak, önemli olan nokta, bu avantajı kullanarak geçiş sürecini en az maliyetle ve en kısa sürede tamamlamaktır. Oysa, örneğin doğal kaynak açısından zengin olan ülkelerin bu üstünlüklerini lehlerine kullanamadığı görülmüştür (Bal, 2004, s:89).

Tablo 1

Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları 1989-1991

Ülkeler	Sosyalist rejim altında geçen yıl sayısı	Geçiş öncesi dışborçların GSYİH'ya oranı (%)	Tarım sektörünün ekonomideki payı (%)	Doğal kaynak zenginliği*
Arnavutluk	45	36,9	26	0
Bulgaristan	43	50,6	11	0
Hırvatistan	44	74,7	10	0
Çek Cumhuriyeti	43	12,2	7	0
Makedonya	44	0	12	0
Macaristan	41	64	14	0
Polonya	42	63,4	13	1
Romanya	43	2,9	14	1
Slovakya	43	6,8	7	0
Slovenya	44	0	5	0
Estonya	51	0	20	0
Letonya	51	0	19	0
Litvanya	51	0,2	27	0
Ermenistan	74	0	11	0
Azerbaycan	75	0	22	2
Beyaz Rusya	75	0,1	22	0
Gürcistan	70	0	22	1
Kazakistan	75	0	29	2
Kırgızistan	75	0	33	0
Moldova	52	0	32	0
Rusya	74	12,1	15	2
Tacikistan	75	8,6	27	0
Türkmenistan	75	0	29	2
Ukrayna	75	0	21	1

Kaynak: Bal, Harun, "Geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme ve dış finansman", (2004),
 Proceedings Of The First International Conference On The Fiscal Policies In Transition
 Economies, Bişkek, s:87

(*) , 0: Fakir, 1: Orta, 2: Zengin

Geçişin başlangıç yıllarında yaşanan ekonomik resesyon geçiş ülkelerini, milli gelir açısından gelişmiş ülkelerin oldukça gerisine itmiştir. Coğrafi olarak batıya yakın olan ülkelerin durumu diğerlerinden daha iyidir. Bütün geçiş ülkelerinde makroekonomik istikrar, fiyat liberalizasyonu, durgunluğu azaltma, güvenilirlik, yerel girişim, yeni firma kurulmasının önündeki engellerin kaldırılması, küçük çaplı özelleştirme, sosyal güvenlik sisteminin kurulması konularında acil reformlar yapılmıştır. Bununla beraber büyük çaplı özelleştirmeler, ticari bankacılık, etkili vergi sistemi, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılması, sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulması, piyasa ekonomisi ile ilgili yasal sistemin oluşturulması gibi reformlar kaçınılmaz olup, ekonomik ve sosyal huzursuzlukları beraberinde getirmektedir (Svejnar, 2001, s:9-10).

Sosyal huzursuzluklar, halkın yaşam standardındaki veya mutluluk düzeyindeki azalma neticesinde ortaya çıkmaktadır. Sanfey ve Teksöz (2005), geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerde halkın mutluluk düzeyini belirleyen faktörler ile ilgili bir çalışma yapmıştır. Buna göre 1989'da Berlin duvarının yıkılması ile başlayan süreçte, her ülke farklı başlangıç koşullarına sahip olarak makro ekonomik istikrarsızlık, işsizlik, üretim düşüşü gibi gelişmeleri yaşamıştır. Ancak sosyal huzursuzluklara neden olan en önemli gelişme hayat standartlarındaki düşüştür (Sanfey, Teksöz, 2005, s:1).

Sanfey ve Teksöz (2005)'ün çalışmasında hem geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerde, hem de diğer ülkelerde dört makro değişkenin hayat standartlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu değişkenler; GSYİH'daki büyüme, işsizlik, enflasyon ve Gini Katsayısıdır. Bu değişkenlerden, GSYİH büyümesi ve gelişmişlik düzeyini gösteren Gini Katsayısının büyümesi, hayat standartlarını ve dolayısıyla mutluluk düzeyini pozitif etkilediği görülmüştür. İşsizlik ve enflasyon oranlarının mutluluk üzerinde önemli bir etkisi tespit edilememiştir (Sanfey, Teksöz, 2005, s:12).

Genel olarak bakıldığında, insanların mutluluk düzeyinin eğitim ve gelir düzeyinin artmasından pozitif etkilendiği, işsizlik ve sağlık sorunlarının mutluluğu negatif etkilediği söylenebilir. Sanfey, Teksöz (2005) geçiş ekonomilerinde yaşanan çıktı düşüşleri ile hayat standartları ve dolayısıyla mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğunu saptamıştır. Buna göre geçişin başlangıcı ile yaşanan ekonomik resesyon, hayat

standartlarının düşmesine ve sosyal huzursuzlukların artmasına neden olmuştur (Sanfey, Teksöz, 2005, s:3-6).

Çalışmadaki bir diğer önemli tespit ise, 1990’larda geçiş ekonomilerinde önemli çıktı düşüşleri yaşandıktan sonra ortaya çıkan sosyal huzursuzluklar her geçen gün artmasına rağmen, son zamanlarda yaşanan çıktı artışları ile birlikte yapılan reformlar, halkın memnuniyet düzeyini arttırmaya başlamıştır. Bu artışta işsizlik, enflasyon gibi makro parametrelerin etkisi olmadığı düşünülmektedir. Ancak bu gelişmenin geçiş ülkelerinin tamamında yaşanıp yaşanmadığı sorusu biraz karışıktır. Geçiş sürecinde yapılan reformlar her ülkede ve hatta her bölgede farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu farklı etkiye rağmen her geçiş ülkesi reformların arttırılarak devam ettirilmesini istemektedir (Sanfey, Teksöz, 2005, s:21).

Geçiş ekonomilerindeki çıktı düşüşlerinin önemli bir kısmı geçişin başlangıç yıllarında gerçekleşir ve istikrar programının uygulanmasının ardından iki yıl geçince çıktı yeniden artmaya başlar. Bu varsayım, başlangıçta önemli çıktı düşüşü yaşamış ülkeler için geçerlidir (Fischer, 2000, s:14).

Kolodko (2004) neoklasik teorelin kurumsal yoksunluğuna işaret etmektedir. Mevcut ekonomik performans veri olarak alınmıştır. Politik ve ekonomik kurumların varlığı geçişin maliyetini düşürür ve ürün ve faktör piyasalarına güven verir. Büyümenin açıklanması piyasa kurumlarının varlığı ile mümkündür. Eğer piyasa kurumları otomatik olarak görülmüyorsa serbestleşmede ve istikrarı sağlamada da bir artış olmayacaktır. Ekonomide uygulanan istikrar programları arttırıldığında, büyümenin hızlandığı görülmüştür. Fakat tasarruf ve yatırım eksikliği, büyümeye rağmen bir miktar resesyona neden olmaktadır. Kurumsal gelişme Washington konsensüsünün var kabul ettiği bir gelişmedir (Kolodko, 2004, s:7).

Geçiş ekonomileri için piyasa sistemini destekleyen kurumların oluşturulması çok önemli bir ön koşuldur. Bu kurumlar, iflas kanunlarının varlığı, sözleşme ve ticari işlem kurallarını belirleyen düzenlemeleri içerir. Yeni kurallar ve düzenlemeler ekonomik ajanları zorlayan, onlara ticaret konusunda zorluk çıkaran kurallar olmamalıdır (Brunetti, 2004, s:2).

Kurumsal güvenilirlik özellikle eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki geçişin ve ekonomik performansın başarısı için, başlangıç koşulları içerisinde en önemli şarttır.

Brunetti (2004) geçiş ekonomilerindeki kurumsal güvenilirliği beş kategoride toplamıştır (Brunetti, 2004, s:2-3):

1. Ekonomik çatıyı oluşturan kurumlarla ilgili kuralların bilinmesi güvenilirlik açısından çok önemlidir.
2. Politik istikrar sağlanmalıdır.
3. Mülkiyet haklarının güvenliği sağlanmalıdır.
4. Adli teşkilata güven sağlanmalıdır.
5. Yabancı yatırımcılar için elverişli bir ortam sağlanmalıdır.

Yabancı yatırımcılar kurumsal güvenilirlikten çabuk etkilenirler bu nedenle kurumsal güvenilirliğe özel önem vermektedirler. Bölgesel bürokrasi ile uğraşmak istemezler, onlar piyasa ekonomisi kurallarını öğrenmişlerdir ve bu kurallarla oyunu oynamak isterler. Yine bir ülkedeki suç işleme oranı hem yabancı hem de yerli yatırımcılar için önemli verilerdir (Brunetti, 2004, s:2-3).

Geçiş ekonomilerindeki yeniden yapılanma ve reform çalışmalarına, II. Dünya savaşından sonra Almanya ve Japonya'da yapılan çalışmalar örnek olabilecek niteliktedir. Her iki askeri rejim içinde demokrasi gerçek bir ihtiyaçtı. Ekonomik düzenlemeler uzun süre ve başarıyla devam ettirildi, bunun sebebi ise demokrasinin varlığı idi. Bu başarıdaki en önemli faktörlerden biri, halkın yöneticilere güvenmesi ve yöneticilerin de iktidarı su isticimal etmemesidir (Vaknin, 1999, s:3).

1994 yılında, geçiş ekonomilerinde yaşanan önemli çıktı düşüşlerinde merkezi planlamacılığın aniden sona ermesini izleyen organizasyonsuzluğun etkin olduğu söylenebilir. Üretim maliyetlerinin ve kayıt dışı ekonominin de artması, bu durumun hem sebebi hem de sonucudur (Egeli, Emsen, 2002, s:42-47).

Geçiş sürecinde beslenen fiyat artışları ve ticari serbestleşme, mevcut toplumsal organizasyonu tahrip eder. Kaynakların yeniden tahsisi ve yapılanması, başlangıçta üretim düşüşlerine neden olur. Hızlı fiyat serbestleşmesi, fiyat artışına karşılık üretimi azaltarak (üretimye yönelecek sermaye de spekülative alana kayar), büyük oranda arz ve talep farkına neden olur. Ancak fiyatlardaki serbestleşmenin yüksek hızının nedeni, kısmen de olsa piyasa yönelimli uyumlaştırma mekanizması için orta düzeyde oluşan merkezi planlamanın çöküşüdür. “Özetle geçişin başlangıcı, üretim düşüşü ve işsizliğin artmasıyla ifade edilir (Egeli, Emsen, 2002, s:42-47).“

Blanchard (1997)’a göre üretim düşüşlerinin üç ana sebebi vardır (Egeli, Emsen, 2002, s:42-47);

1. planlı sistemin çöküşüne dayalı organizasyonsuzluk,
2. ticari ilişkilerin kopması,
3. ayarlama maliyetlerine yol açan politikalar.

Merkezi planlı ekonomilerin çoğu geçişin başlangıcı ile birlikte hiper enflasyon standardı için eşik değeri olan aylık %50 ‘yi ve yıllık % 1300’ü aşan yüksek enflasyon yaşamışlardır. Geçiş ekonomilerinde hiper enflasyon süreci fiyat liberalizasyonundan sonra gerçekleşmiştir. Özellikle sistem terk edildiğinde, geçiş ekonomilerinde makroekonomik temelleri düzeltmeden fiyat serbestliğine gidilmesi hiper enflasyon sürecini başlatmıştır. Mal kıtlığından parasal tehlike, paranın konvertibl olmamasından devalüasyon beklentisine kadar para otoritelerinin müdahalede bulunması ve bütçe açıklarının parasallaştırılması, hiper enflasyona gidişi doğrudan etkileyen faktörler olarak sayılabilir (Egeli, Emsen, 2002, s:42-47).

2.3.2. Geçiş Ekonomilerinde Piyasaların Liberalizasyonu

Küreselleşme süreci politikaları ve uygulamalarıyla 20. yüzyılın son çeyreğine damgasını vurmuştur. Özellikle iç ve bölgesel genişlemelerini tamamladıktan sonra küresel pazar maksimizasyonunu hedefleyen çok uluslu şirketlerin talepleriyle doğal olarak örtüşen, gelişmiş ülkelerin, benimsediği siyaset, dünya genelinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Öncelikle bu şirketlerin bir ülkeye girebilmeleri orada bir pazar ekonomisinin ve bir barış ortamının varlığını zorunlu kılmakta ve

mevcudiyetlerini devam ettirebilmeleri ekonomik, sosyal ve siyasal istikrarı gerektirmektedir. Yeni düzenin hakimleri, bir yandan oluşturdıkları uluslar arası ve uluslar üstü kuruluşlarla küresel kurumsallaşmayı sağlamaya çalışırken, diğer taraftan ürettikleri evrensel değerlerin insanlık tarafından genel kabul görmesi için sahip oldukları iletişim araçlarıyla faaliyetlerini kesintisiz devam ettirmektedirler (Özkan, 2004, s:1-3).

Bir bölgenin pazar haline gelebilmesi ve uluslar arası sermayenin yatırım yapabilmesi için; o bölgede barış, istikrar ve rekabet ortamı, üretilenin satılabilmesi için ise halkın alım gücüne sahip olması, diğer bir anlatımla zenginleşmesi, zenginleşmesi için üretmesi, üretmesi için özgürleşmesi şarttır. Bu bağlamda piyasa ekonomisine geçiş süreci 1980' lerin başlarında ekonomik liberalizasyonun en önemli enstrümanı olan özelleştirme rüzgârı ile desteklenerek dünyada yayılmaya başlamıştır (Özkan, 2004, s:1-3).

Bilgiyi üretim faktörleri arasında birinci sıraya yerleştiren gelişmiş ülkelerin katma değeri çok yüksek ürünlerini pazarlayıp daha da zenginleşebilmeleri, fakirlerin en az bu ürünleri tüketebilecek kadar zenginliğe ulaşmalarına bağlıdır. Burada oyun kurucuların dikkat ettiği, diğerlerinin de dikkat etmesi gereken husus; global düzen içinde kısa ve orta vadede tek tek zenginleşmesi istenen ülkelerin NAFTA, AB VE PASİFİK'in dışında ayrı bir bloklaşma çabalarının küresel düzenin hakimleri tarafından şiddetle engelleneceği gerçeğidir. Uzun dönemde Çin veya Rusya çevresinde veya Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde Türk Cumhuriyetleriyle oluşabilecek blok ya da birliklerin hepsi aynı müdahalelerle karşılaşacaktır. Siyasal liberalizasyon devletin fonksiyonlarını ve egemenlik alanını yeniden tanımlayarak sınırlamakta, buna karşın toplumun ve bireyin faaliyet alanını genişletmektedir (Özkan, 2004, s:1-3).

Son yirmi yıla damgasını vuran ekonomik ve politik geçiş dünya nüfusunun ¼'ünü etkilemiştir. Geçiş sürecini yaşayan bazı ülkeler 1995 yılında GSMH' sının yarısını kaybetmiştir. Özellikle dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinde, hiper enflasyon yaşanmış, ücretler aniden düşmüş ve yaşam standartlarında önemli kayıplar meydana gelmiştir. Daha önceden görülmemiş bu geçişi tamamlamak üzere, kısa sürede ve sınırlı olanaklarla politik reformları gerçekleştirmek gerekmektedir. Politik ve ekonomik yapı

çöktükten sonra geçiş için sistemin değişmesi gerekmektedir. Bu değişimin unsurları; sıkı fiyat kontrollerinin serbestleştirilmesi, dış ticaretin libere edilmesi, paranın konvertibl hale getirilerek sermaye hareketlerinin sağlanması, özel girişimciliğe izin verilmesi, özelleştirme, özel mülkiye yasalarının çıkarılması ve finansal sistemin yeniden yapılandırılmasıdır (Denizer, 1997, s:2-3).

Reformcu ülkelerdeki bu serbestleşme, doğal kaynakların, yeni büyüyen özel sektörün mülkiyetine geçmesine neden olmuştur. Bu ise, sektörel verimliliği ve dolayısıyla GSMH'yı arttırmıştır. Reformcu geçiş ülkelerinin eş zamanlı makro ve mikro politikaları uygulaması gerekmektedir (Denizer, 1997, s:2-3).

Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin dünya ticareti ile entegrasyonu için Dünya Ticaret Örgütüne üye olmaları tavsiye edilmiştir. Eski Sovyet bloğu ülkeleri, birliğin dağılması ile önceleri GATT sözleşmesini imzalamamalarına rağmen GATT'ı özel bir protokol ile kabul etmişlerdir. Ancak bir süre sonra bütün kuralları ile GATT sözleşmesini imzalayarak Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuşlardır. DTÖ üyeliğinin üyelerine sağlayacağı öne sürülen faydaları ise (Michalopoulos, 2004, s:1);

1. Mal ve hizmet sektörlerinin uluslar arası ticaretine rehberlik edecek kurumların ve yurtiçi politikaların güçlendirilmesini sağlayacağı,
2. Temel ihracat piyasalarında piyasa güvenliğini geliştireceği,
3. Ticari işlemlerdeki karar mekanizmasını geliştireceği yönünde olmuştur.

Merkezi planlı ekonomiler ile gelişmiş ülke ekonomilerinin karakteristikleri birbirinden çok farklıdır. Planlı ekonomilerde kendi aralarında DTÖ' nun sağladığı avantajlara göre farklı şartlara sahiptir. Örneğin Macaristan ve Polonya diğer ülkelere kıyasla daha önceden DTÖ' nün anlaşmalarına imza attığı için uygulanan politika ve kurumsallaşma anlamında daha çabuk uyum sağlamaktadır. Yine Avrupa Birliğine üyelik bu ülkelerin kurumsallaşmasında önemli bir şanstır. Bu iki kurumda, ülkelere serbest bir ticaret şansı yaratır ve yalnızca serbest ticaret yapma şansı değil aynı zamanda diğer piyasa ekonomisini benimsemiş ülkelerle sıkı ilişki sağlayarak, piyasa ekonomisinin işleyişi ile ilgili bilgi birikimi sağlamaktadır (Michalopoulos, 2004, s:1-2).

Geçiş ekonomilerinde piyasa sistemine geçişin iki önemli boyutu vardır: Birincisi; DTÖ, AB gibi uluslar arası kuruluşlara üyeliğin sağladığı büyüme, İkincisi ise; bu kuruluşların piyasa ekonomisi ile uyumsuz olan uygulamalara kendiliğinden son vermesidir. Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği vs. kuruluşlara üyelik piyasa ekonomisine geçiş için şart değildir. Ancak bu tür birlikler ve bunların oluşturduğu anti dumping uygulamaları gibi kurallar piyasa ekonomisi ile uyumlu olmayan ticarete izin vermemektedir (Michalopoulos, 2004, s:1-2).

İchkildina (2002) makalesinde makroekonomik istikrarın sağlanmasının yanı sıra, piyasaya geçiş döneminde, fiyat reformunun da merkezi bir role sahip olduğunu söylemiştir. Fiyat reformu yapılırken hem şok terapisinin hem aşamalı geçişin, fiyatların serbest bırakılmasında önemli etkileri vardır. Bunun sebepleri ise (İchkildina, 2002, s:50-55);

- Fiyatların serbestleştirilmesi piyasa dağıtım mekanizmasını harekete geçirir, ayrıca dolaylı olarak işgücü hareketliliğine katkıda bulunur,
- Fiyatların serbestleştirilmesi sübvansiyon ve vergi muafiyetlerinin azaltılması nedeniyle bütçe disiplini için önemlidir,
- Fiyatlar serbestçe belirlenmeden gerçek anti tekel, özelleştirme ve özel sektörün gelişmesi mümkün değildir,
- piyasada bulunan kısıtlıkların giderilmesi için fiyatların serbest bırakılması merkezi bir role sahiptir.

2.3.3. Geçiş Ekonomilerinde Devletin İstikrarı Sağlamaya Dönük Makro Politikaları

Akalın (2002) kitabında, bir istikrar programının iki ayağı olduğunu söylemiştir. Bunlar (Akalın, 2002, s:85);

1. Yeniden yapılanma yani piyasa ekonomisine geçiş; bu ise özelleştirme, kamu sektörünün küçülmesi, vergi sisteminin piyasa ekonomisi ile uyumlu hale getirilmesi, sosyal güvenlik reformu, taban fiyatları politikasından

vazgeçilmesi, kamu bankalarının özelleştirilmesi, bankacılık reformu, vs. ile gerçekleştirilebilir.

2. Makro dengelerin kurulması ve enflasyonla mücadele ise; maliye politikası, borç yönetimi, para ve faiz politikaları, döviz kuru politikası, gelirler ve fiyatlar politikası, vergi idaresi ve politikası, gümrük politikası ile sağlanabilir.

Hayri, Tekçe (2004)'de ise gelişmekte olan ekonomiler ve geçiş ekonomileri için ihracatın önemini vurgulamıştır. Buna göre geçiş ekonomileri tanım gereği ihracatı geliştirmekte ciddi kaynak sıkıntısıyla karşılaşır. Mevcut ihracat destek programları, muhtemelen fon sıkıntısıyla yüz yüzedir ve yeni programlar için hiç para yoktur. Ulusal ticaret destek kurumlarının teknik yetersizlikleri bilinirse de, kapasitelerini artırmak için gerekli mali ve diğer kaynaklar kısıtlıdır. Teknik personel uzman eğitiminden yoksundur ve becerilerini artırma fırsatları da pek azdır. Bu modele göre ekonomik kalkınmanın, rekabet stratejisinde farklı öncelikleri olan, üç genel aşaması vardır. Bunlar (Hayri, Tekçe, 2004, s:1-3):

1. Kaynak güdümlü aşamada ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında rekabetçi avantaj düşük maliyetli emek ve doğal kaynaklara erişim gibi kaynak donanımı tarafından belirlenir. Birçok gelişmekte olan ülke bu aşamanın ötesine gidememiştir. İhracat az sayıda ve düşük katma değerli ürünlerle sınırlı kalmıştır. Uluslararası piyasada aracılara bağımlılık yüksek, kar marjları düşük ve rekabet gücü fiyatlar ile ticaret hadlerindeki dalgalanmalara açıktır. Teknolojiye erişim, ithalat, taklit ve doğrudan yabancı yatırımlara bağlıdır.
2. Bir basamak sonra yatırım güdümlü aşama gelir. Artık ülke rekabetçi avantajı üretkenliği artırmada ve gittikçe daha karmaşık malların üretiminde aramaktadır. İthal teknolojilerde iyileştirmelere gidilmekte, yaygın ortak yatırımlar gerçekleştirilmekte, ticarete dönük yollar, iletişim ve limanlar gibi altyapıda büyük projelere girilmektedir. Bu ikinci aşamada ulusal ihracat stratejisi, iş ortamında düzenleyici çabaları (gümrükler, vergi mevzuatı ve şirketler hukuku) hızlandırmalıdır.
3. Rekabetçilik sürecinin son aşamasında, ülkenin rekabetçi avantajı buluşlar yapabilmesinde ve küresel teknolojinin sınırlarını zorlayan mal ve hizmetler üretebilmesinde yatar. Uzmanlaşmanın öneminden hareketle, ülkeler yüksek katma değer üretme potansiyeli bulunan sektörlerde yoğunlaşmalıdır. Bu

sektörlerde rekabetçi avantaj sadece şirketlerin değil hükümetlerin de sorunu olmalıdır. Bu da güçlü bir kamu sektörü-özel sektör ortaklığı gerektirir.

Literatürde büyüme geçiş ekonomileri için çeşitli değişkenleri açıklayan bir veridir. Ülkenin ne kadar liberalleştiği, fiyat ve ticaretin serbestleşme derecesine, özelleştirme düzeyine, banka reformlarına ve diğer reformlara bağlıdır. Paranın stabilizasyonu ve ekonomik reformlar ekonomiyi, büyüme yönünde olumlu etkiler. Bütün geçiş ekonomilerinde, başlangıçta, önemli miktarda üretim düşüşleri görülür. Bu yüzden sadece reformlarla bu üretim düşüşünü durdurmak mümkün değildir. Politika seçimleri de bu düşüşte önemli bir belirleyici unsurdur. Geleneksel piyasa oyuncuları geçiş ekonomilerindeki büyümenin açıklanmasında etkin değildir (Staehr, 2003, s:8).

Geçiş ekonomilerinde başlangıç şartlarının, ekonomik performansı direkt olarak etkileyeceğini daha öncede belirtmiştik. Bunun dışında, dışsal şoklarda seçilen ekonomik reformların önemli belirleyicileridir. Başlangıç şartları, hem ekonomik performansı, hem seçilen reformları ve hem de yaşanacak şokun derecesini belirler. Ekonomik performans ise, yapılan reformlardan ve şoklardan hem etkilenir hem de onları etkiler. Ekonomik şok ve reformlar ise birbiriyle kısır döngü halindedir. Reformlardaki başarı şokları daha çabuk atlatmayı sağlarken, küçük şoklar reformların başarısını arttıracaktır (Staehr, 2003, s:9).

Falcetti, Lysenko, Sanfey (2005) makalesinde geçiş ekonomilerinde büyüme ile reformlar arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmaya göre AB'ye üyelik, geçiş ekonomileri arasında önemli bir fark oluşturmaktadır. AB'ye üye veya aday olan ülkeler, diğerlerinden daha yüksek büyüme oranlarına, daha radikal reform uygulamalarına ve daha yüksek hayat standartlarına sahiptir (Falcetti, Lysenko, Sanfey, 2005, s:2-3).

Geçiş ekonomileri ile ilgili ilk zamanlarda yapılan çalışmalarda, bütün ülkelerde, yüksek enflasyonla mücadele, bütçe açıkları, makro istikrarsızlıklar gibi sorunlarla mücadele edecek politikaları hayata geçirerek yeniden büyümeye başladıklarını belirtmiştir. Ancak bunlardan başlangıç koşulları iyi olan ülkelerin istikrarlı büyümeye daha erken başladığı vurgulanmıştır. Unutmamak gerekir ki bütün reformlar istikrarlı büyümeye ihtiyaç gösterir. Falcetti ve diğerleri (2005), istikrarlı bir ortamda yapılacak

reformları 2 aşamaya ayırmıştır. Birinci aşamada, fiyatların ve ticaretin liberalleştirilmesi ile küçük çaplı özelleştirmelerin yapılması gerektiği vurgulanmış, bunların ardından önemli kurumsal ve yapısal reformlara girişilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Falcetti ve diğerleri, 2005, s:2-3).

Bütün geçiş ekonomilerinde geçişin ilk yıllarında yapılan reformlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Ancak başlangıç şartları nispeten iyi olan ülkeler bir yıl sonra, diğerleri de biraz gecikme ile büyüme konusunda olumlu gelişmeler elde etmeye başlamaktadır (Falcetti ve diğerleri, 2005, s:2-3).

Tablo 2’den de görüleceği üzere, MDAÜ’lerinde çıktı düşüşleri genellikle geçişin ilk yıllarında meydana gelmiş ve BDT ülkelerine kıyasla daha az olmuştur. Oysa BDT ülkelerinde daha şiddetli çıktı düşüşleri, geçişin başlangıcından sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Tablo 2

Geçiş Ekonomilerinde Çıktı Performansı 1989-1998

Ülkeler	Toplam Çıktı Düşüşü (%)	En Düşük Çıktı Yılı	Toplam Çıktı Büyümesi (%)	En Yüksek Çıktı Yılı
Arnavutluk	39,9	1992	43	1989
Bulgaristan	36,8	1997	4	1989
Hırvatistan	37,7	1993	30,8	1989
Çek Cumhuriyeti	15,4	1992	12,8	1989
Makedonya	46,6	1995	7,4	1989
Macaristan	18,1	1993	16,3	1989
Polonya	13,6	1991	42,6	1989
Romanya	26,7	1992	3,4	1989
Slovakya	24,7	1993	32,9	1989
Slovenya	20,4	1992	25,4	1989
Estonya	36,4	1994	25,7	1989
Letonya	52,8	1993	17	1989
Litvanya	40,8	1994	19,8	1990
Ermenistan	65,1	1993	29,7	1989
Azerbaycan	63,1	1995	17,8	1989
Beyaz Rusya	36,9	1995	24	1989
Gürcistan	74,6	1994	30,6	1989
Kazakistan	40	1998	0	1989
Kırgızistan	50,4	1995	20,1	1989
Moldova	66,3	1998	0	1989
Rusya	45,1	1998	0	1989
Tacikistan	74	1996	7,1	1989
Türkmenistan	59,5	1997	4,5	1989
Ukrayna	63,8	1997	0,8	1989
Özbekistan	14,4	1995	7	1990
Bütün Ülkeler	41,8	1993	17	1989
Merkezi ve D.Av.Ülk.	28	1992	21,9	1989
Eski Sovyet Ülkeleri	54,4	1995	11,8	1989

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:20

Büyüme dışında geçişin başlangıcında önemli bir sorunda enflasyondur. Jonas (2003) makalesinde, geçiş ekonomilerinde enflasyon hedeflemesine geçişte gerekli unsurları şöyle sıralamıştır (Jonas, 2003, s:2-5):

1. Enflasyon hedeflemesine geçilmesi için öncelikle güçlü bir mali pozisyon gerekir.
2. Para politikası enstrümanları ile enflasyon hedefleri uyumlu olmalıdır.
3. Gelişmiş bir finansal sistem bulunmalıdır.
4. Merkez Bankasının bağımsızlığı ve fiyat istikrarının sağlanması gerekir.
5. Uygun para politikaları izlenmelidir.
6. Enflasyondan başka nominal çapa kullanılmamalıdır.

Geçiş ekonomilerindeki döviz kuru hareketleri direkt olarak yurt içi enflasyonu etkiler. Açık ekonomilerdeki enflasyon hedeflemesi, geçişin tamamlanmasında önemli bir rol oynar. Yine enflasyon hedeflemesi uluslar arası sermaye piyasaları için önem taşımaktadır. AB'ne üyelik müracaatı bulunan bazı ülkeler, yabancı yatırımcılara karşı oldukça açık bir ekonomik pozisyonadırlar (Jonas, 2003, s:2-5)

Enflasyon hedeflemesinde önemli olan bir diğer unsur, döviz kuru hareketleridir. Bunun nedenleri (Jonas, 2003, s:2-5):

1. Döviz kuru, para politikasının aktarma mekanizmalarını etkiler,
2. Döviz kuru, yabancı yatırımları için önemli bir aktarım kanalıdır.
3. Özellikle Avrupa Birliğinin üyesi olmak isteyen ülkeler için döviz kuru politikalarının uyumlaştırılması şarttır. Bu ülkelerde döviz kuru sabitlenmelidir.
4. Gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri döviz hareketlerine karşı çok hassastır.
5. Geçiş sürecinin başarı ile tamamlanması için enflasyon hedeflemesi şarttır. Enflasyon hedeflemesi, geçiş ülkelerinde, açık ekonomilere kıyasla daha zordur. Bunun nedeni ise tam özerklik sağlanamayan geçiş ekonomilerindeki merkez bankaları ile hükümetler arasında sık sık yaşanan politika uyumsuzluklarıdır.

Enflasyon hedeflemesi, geçiş işlemlerindeki temel başarılarından biridir. Fiyat yükselişleri kolayca enflasyon spiriline yol açar, bu tetikleme ücret talebini artırır ve ekonomide paranın dolarizasyonuna yol açar. Bu sarmaldan korunma için uygulanacak

bir çok politika vardır. Uygun para ve kredi politikaları, ücret kontrol politikaları, para reformu, enflasyona neden olmayacak bütçe açıkları gibi. Bir diğer önemli strateji ise döviz kuru politikalarıdır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovakya gibi ülkeler sabit döviz kuru politikası uygularken, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Litvanya, Romanya ve Slovenya gibi ülkeler esnek döviz kuru politikası izlemiştir. Yine eski Sovyetler Birliği ülkeleri reform programlarının başlangıcında esnek döviz kuru politikası izlemiştir. Asıl sorun fiyat sabitleme politikalarının ülkelerin güvenilirliklerini sarsarak yabancı yatırımcıların ülkeyi terk etmesine neden olmaktadır (Fischer, 2000, s:6-7).

Büyümenin bir diğer önemli faktörü olan yabancı yatırımları etkileyen pek çok etken vardır. Bunlardan en önemlisi Avrupa Birliğine coğrafi yakınlıktır. Daha sonra halkın ekonomik, politik ve yasal reformları istemesi ve özelleştirmenin başarısı gelmektedir (Svejnar, 2001, s:10).

Sovyet tipi planlama 2.Dünya Savaşından sonra 1980'lere kadar üye ülkelere yıllık % 4,5 gibi yüksek bir oranda büyüme imkanı vermiştir. Oysa serbest piyasa ekonomilerinin aynı yıllarda yakaladıkları büyüme oranı % 2'ler düzeyinde kalmıştır. Sovyet ülkelerinde, bu dönemde, politika yapıcılar makroekonomik istikrar, mikro ekonomik yeniden yapılanma, kurumsal ve politik reformlara öncelik vermiştir. Aşamalı stratejiler makro istikrar, fiyat liberalizasyonu ve merkezi planlama kurumlarının yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır. Makro ekonomik istikrar çerçevesinde para ve maliye politikaları, ücret kontrolleri ve sabit döviz kuruna yoğunlaşırken, mikro stratejiler, fiyat liberalizasyonuna, temel talep unsurlarına, ticari kurumların yapılandırılmasına yoğunlaşmıştır (Svejnar, 2001, s:2-30).

Aşamalı stratejiler, yasaların uyumu, yeniden yapılanma ve kurumsallaşma, gibi konularda uygulanabilir. Bu reformlar büyük çaplı özelleştirmeyi, yasal çatının piyasaya uyumunu, şirketleşmeyi, ticari bankacılık sisteminin gelişimini, altyapı sisteminin tamamlanmasını, emek piyasalarının yapılandırılmasını ve kamu işsizlik ve emeklilik sisteminin kurumsallaştırılmasını içerir. Şok stratejiler ise, merkezi planlama sisteminin düzenlemelerini azaltırken, aşamalı strateji her alanda faaliyette bulunan devletin etkinliği azaltmaya dönük uygulamaları içerir (Svejnar, 2001, s:2-30).

Geçiş ekonomilerinde, işgücünün gelişimi, sosyal düzenlemeler ve kurumsallaşma gelişmeleri farklılık gösterir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyal reformlar ve işgücü alanındaki gelişmeler oldukça iyi bir seyir izlemiştir. Rusya ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerindeki gelişmeler biraz dramatiktir. Bu ülkelerdeki bazı firmalar ve kişiler yasal düzendeki değişime direnmişlerdir. Oysa özellikle Avrupa Birliğine üye olmak isteyen birçok Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesi bu alanlarda hızlı reformlar yapmıştır (Svejnar, 2001, s:2-30).

Diğer taraftan Sosyalist ülkeler, geçişten önce işsizlik sorunu yaşamamıştı. Geçişin başlangıcından 2 yıl sonra işsizlik bu ülkeler için önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin ilk on yıllık geçiş performansı kötüdür. Birçok yapısal geçişe rağmen gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelir farklılığı her geçen gün artmıştır. Geçiş ülkelerinin temel problemi başlangıçta yaşanan ekonomik resesyondur. Geçiş ekonomilerinin başlangıç şartları dikkate alındığında daha batıdaki ülkelerin doğudakilere kıyasla performansının daha iyi olduğu görülmektedir. Batıya yakın ülkeler Avrupa Birliği ile aynı ekonomik, politik ve sosyal sistemi benimsemişlerdir. Aynı tarihi paylaşır, aynı alfabeyi kullanmış, benzer eğitim, bürokratik sistemlerle yönetilmişlerdir ve sürekli yoğun bir ticari ilişki içinde bulunmuşlardır (Svejnar, 2001, s:2-30).

Geçiş ekonomilerindeki önemli problemlerden biri emeklilik yaşının yükseltilmesi ile ilgilidir. Bu durum hem yaşlı işgücünün veriminin düşmesi ve hem de işsizlik ile sonuçlandığından negatif etkileri fazladır. Firmalara iflas yolunun açılması, yeni işletmelerin kurulmasındaki sermaye yetersizliği, işsizliği arttıran diğer önemli faktörlerdir. Sosyalist ülkelerdeki ücret eşitliği sistemi geçiş süreci ile birlikte ortadan kalkmaktadır. Sistem, fırsatları değerlendirenlerin zengin olduğu bir sistem haline almaktadır. Sosyalist ülkelerde eğitilmiş işçiler daha yüksek ücret almaktadır. Sosyalizmde yetenek ücretlendirilmektedir. Geçiş ülkelerinde daha eğitilmiş işçilerin işsizlik oranlarının geçiş süresince arttığı görülmektedir (Noorkoiv, Orazem, Puur, Vodopivec, 1997, s:1-4).

Geçişin temel argümanı istikrarlı büyümedir. Devletlerin insan haklarına özen göstermeye başlaması ve devlet mekanizmasına ayrılan ödeneklerin azalması, geçiş

ekonomilerinde tasarrufların artmasına ve sermaye yapısının değişmesine neden olmaktadır. Bu görüşler Washington Konsensüsüne dayalıdır. Politika dizisi, serbestleşme, özelleştirme, sosyalizmin açılması ve finansal disiplin temelinde geliştirilmiştir. Ancak ekonomik istikrar ve büyüme için başka unsurlara da gereksinim vardır. Bu unsurlar piyasa kurumların yapılanması ve hükümetin ekonomik aktivitelerinin azaltılması ile ilgilidir. Bu yeni yapılanmanın bir sonucu olarak hükümetlerin yerini alan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşların teknik ve mali yardımlarına rağmen beşeri sermayeye yapılan yatırım, altyapının gelişimi gibi konular sosyal huzursuzlukları arttırmıştır. Uygun finansal politikalarla birlikte, yeniden düzenleme ve ticaretin serbestleşmesi çalışmaları, durgunluğun aşılmasına ve ekonomik büyümeye eşlik etmiştir (Kolodko, 2004, s:2-7).

Devletin kurumsal kapasitesi dikkate alındığında ekonomik gelişmeye büyük katkı sağlayacaktır. Devletin yetenekleri dikkate alındığında üç kurumsal mekanizmanın işleyişine önemli katkı sağladığı görülür: Birincisi; zorlayıcı kurallar ve sosyal sınırlama, ikincisi; rekabetin teşviki, üçüncüsü; içinde devletin olmadığı bir yapının çatısını oluşturma. Bu, bütün ekonomik sistemler için doğrudur. Farklı ölçekte ekonomik aktiviteye sahip olan ülkeler, farklı GSMH' lara ve farklı kurumsal yapılara sahiptir. Bunların uyguladıkları programlar ve aldıkları sonuçlar da farklı olmaktadır. Ancak geçiş devletlerinde durum biraz farklıdır çünkü hükümetler, sosyalist devlet hükümetlerinden daha az kanun yapma ve uygulama gücüne sahiptir (Kolodko, 2004, s:2-7).

Başlangıç şartlarında ekonomiler çıktı, talep, yatırım, işsizlik gibi reel ekonomik değişkenler üzerinde yoğunlaşmışken, geçişle birlikte istikrar, serbestleşme ve özelleştirmenin önemi artmıştır (Kolodko, 2004, s:2-7).

Geçiş ekonomilerinde, geçiş sürecinin tamamlanması ve yeniden büyümeye geçilmesi için, hükümet politikaları merkezi ve kritik öneme sahiptir. Yatırım ortamını iyileştirecek ve makroekonomik istikrarı sağlayacak yapısal reformları yapacak güçlü hükümetlere ihtiyaç vardır. Bununla beraber özel sektöre de, sağlıklı bir piyasa yapısını oluşturmada önemli görevler düşmektedir. Stern (1998) bu süreçte ülkelerin en fazla sorun yaşayacağı konuları şu şekilde tespit etmiştir (Stern, 1998, s:9-11):

1. Bürokratik katılık ve devletin ekonomideki etkinlik düzeyi,
2. Piyasanın yapısından kaynaklanacak finansal sorunlar ve bankacılık yapısındaki sorunlar,
3. Özel girişim problemleri ve altyapı eksiklikleri,
4. Sosyal yapıdaki değişmeler ve hayat standartlarındaki düşüşler,
5. Bazı merkezi ve doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliğine üye olması nedeniyle yaşayacağı ek problemler,
6. Yatırım ortamını iyileştirecek yapısal reformların karşılaştacağı muhalefet.

2.3.4. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme

Özelleştirme ilk olarak, 20 Yüzyılın sonlarında ABD ve İngiltere’de gündeme gelmiştir. Bugün ise sadece demokrasi ile yönetilen gelişmiş ülke ekonomileri değil, hala siyasi sosyalizmine devam eden Çin gibi gelişmekte olan ülkelerde ve konumuz olan geçiş ekonomilerinde en önemli politikadır (Drucker, 2000, s:61-64).

1980’li yıllarla birlikte yeni dünya düzeninin gerektirdiği reformlardan biri, özelleştirme reformudur. Tüm dünyada piyasa ekonomisi yönündeki gelişmeler, kamu sektörünün yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Milli ekonomi içerisinde devletin payının küçültülmesi amaçlandığında, bu yöndeki en etkin araç özelleştirme dir. Özelleştirme, genel olarak devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle piyasa ekonomisinin tesisidir. Özelleştirme piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak tüm uygulamaları kapsar. Daha dar anlamda düşünüldüğünde ise, devletin girişimci olarak ekonomide yer alması sonucunda ortaya çıkan kamu girişimciliklerinin, yani KİT’lerin yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir (Tandırcıoğlu, 2002, s:205-207).

“Özelleştirmenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini savunanların temel argümanları aşağıdaki gibidir (Tandırcıoğlu, 2002, s:205-207):

- Özelleştirmemenin maliyeti gün geçtikçe artacaktır.
- Özelleştirmenin geciktirilmesi ile birlikte, siyasi çekişmeler artacaktır.
- Geçiş süreci yönetimde belirsizlik doğuracaktır.

- Özelleştirme gerçekleşene kadar Kamu Teşebbüsleri piyasalardaki konumunu koruyacaktır.

“Özelleştirmenin daha yavaş olması gerektiğini savunanlar ise aşağıdaki hususların önemini vurgulamaktadır (Tandırcıoğlu, 2002, s:205-207):

- Öncelikle, daha yavaş bir program sermaye piyasalarının yokluğu, sermaye birikiminin yetersizliği gibi teknik nedenlerle zorunlu görülmektedir.
- Sermaye piyasalarının olmayışı, kamu ürünlerinin doğru bir şekilde fiyatlandırılmasını engelleyeceği düşünülmektedir.
- Siyasi açıdan da yavaş bir program tercih edilir. Çünkü KİT’lerin her birini ayrı ayrı özelleştirmek, sürecin maliyetini ve nimetlerini toplumsal kesimler arasında adil olarak dağıtmanın, kazançları ve sorunları daha geniş bir katmana yaymanın bir yöntemi haline gelebilecektir.
- Yavaş bir özelleştirme piyasalara ve geçiş sürecine yardımcı olacaktır.”

Devotripoint ve Roland hızlı özelleştirmenin politik maliyetinin düşük olduğunu savunmuştur. Katı bütçe uygulaması hem kamu girişimciliğini hem de özel girişimciliği zor durumda bırakmaktadır. Küçük çaplı özelleştirmeler, özelleştirmeden beklenen faydalar açısından daha yararlı olmaktadır. Genel olarak özel girişimcilik, kamu girişimciliğinden verimlidir. Ancak özelleştirilse bile, yeni kurulacak bir firma, özel sektöre devredilmiş bir firmadan en azından kısa dönemde daha karlı çalışmaktadır. Yine yabancılar tarafından satın alınan kamu girişimleri, yerli özel sektörden daha verimli çalıştırılabilmektedir (Fischer, 2000, s:19).

Ekonomistler genel olarak bütün reformların hızlı bir şekilde yapılması gereğine inanmaktadır. Ancak Özelleştirme konusunda uygulanacak strateji için tartışmalar sürmektedir. Girişimciliğin özelleştirilmesi, girişimciler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması gibi gerekçelerle küçük çaplı ve aşamalı özelleştirmeler savunulurken, kamuya ait büyük sermaye yatırımı içeren teşebbüslerin özelleştirilmesi bu yöntemle uymadığından problemler yaşanmaktadır (İçkildina, 2002, s:72).

İçkildina (2002) özelleştirmenin nihai amaçlarını şu şekilde saymıştır;

1. yeni mülkiyet ilişkilerinin istikrara kavuşturulması,
2. Bu sistemin devamını sağlayacak mekanizma ve kurumların oluşturulması,
3. Ekonominin mikro ve makro düzeyde etkinliğinin sağlanması.

Doğu Avrupa ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde özelleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş süreci siyasi bir süreçtir ve bu şekilde de incelenmesi gerekmektedir. Özel mülkiyet haklarının tanınması ve özelleştirme, geçiş sürecinin sadece bir parçasıdır. Bu nedenle, özelleştirmenin yeniden yapılanmaya yönelik diğer reformlardan bağımsız bir şekilde tek başına yapılması, piyasa ekonomisine geçişi sağlamayacaktır (Bastırmacı, 2004, s:1-4).

Batı Avrupa'da, özelleştirilmesi düşünülen kamu kuruluşlarının mülkiyet hakları açık bir şekilde devlete aittir. Doğu Avrupa'da ise bu haklar devlet, işçiler ve işletme yöneticileri arasında belirsiz bir şekilde dağılmış durumdadır. Özellikle Macaristan, Polonya, Çek ve Slovakya gibi bazı ülkelerde, 1970'li yıllarda sınırlı da olsa yapılan çeşitli reformlar sonucunda işletmelere daha fazla özerklik tanınmış, işçi ve yöneticilere, yatırımlar, ücretler, karın kullanımı gibi bazı konularda karar verme yetkisi verilmiştir. Hukuken mülkiyet yine devlete ait olmakla birlikte, işçi ve yöneticiler yönetim üzerinde hemen hemen mülkiyet haklarına benzer haklar elde etmişlerdir. Ancak, işçiler ve yöneticiler, kamu kuruluşları üzerinde açıkça tanınmış haklara da sahip değillerdir. Dolayısıyla, böylesine belirsiz bir ortamda, işçi ve yöneticilerin yeniden yapılanma yönünde çaba harcamak yerine, kamu kuruluşlarının mallarını kendi hesaplarına kullanmaya çalışmaları doğaldır. Nitekim Ukrayna, Bulgaristan ve Polonya'da bu gelişmeler gözlenmiştir. Doğu Avrupa'da özelleştirme yönünde üç önemli engel ile karşılaşıldığı görülmektedir. Bunlar (Bastırmacı, 2004, s:1-4):

1. Yeterli sermaye birikimi bulunmadığı için geleneksel yöntemlerin dışında, yeni bazı yöntemler bulunması gerekmektedir.
2. Özelleştirme kamu kuruluşlarının yeniden yapılandırılması konusundaki diğer reformlarla eş zamanlı olarak yürütülmelidir. Aksi halde sadece mülkiyetin devri, tek başına kaynakların etkin dağılımını sağlamayacaktır.
3. Son olarak, özelleştirme, toplumdaki siyasi yapıyı, toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkisini etkileyecektir.

Özelleştirme, kamu ve özel sektör arasındaki güç dengelerini yeniden belirleyecektir. Dolayısıyla, özelleştirme sadece mülkiyet haklarının devri olmayıp, bu mülkiyet haklarının devlet güvencesi altında rahatça kullanılabildiği bir ortamın yaratılması ile yakından ilgilidir. Devlet kendini ekonomik alandan çekse bile, özelleştirme, piyasaların işleyişi açısından beklentileri karşılamaktan uzak olabilecektir. Çünkü özel sektör özelleştirme ile bir yandan ekonomik güç kazanırken, bunu siyasi güç elde etmek için kullanmaya çalışabilecektir (Bastırmacı, 2004, s:1-4).

Akalın (2002) kitabında özelleştirmenin yükleyeceği maliyetleri beş başlık altında toplamıştır (Akalın, 2002, s;191-196).

1. İşsizliğin artması ve reel ücretlerin düşmesi.
2. Üretim düşüşleri ve üretimin durması.
3. Ticari niteliği olmayan sosyal amaçlı hizmetlerde aksamalar.
4. Gelir dağılımı adaletsizliklerinin yaşanması.
5. Doğal tekel konumundaki işletmelerin tekel gücünün özel sektöre kullanılmasının doğuracağı olumsuzluklar.

2.3.4.1. Özelleştirmenin Nedenleri

Liberal düşüncenin benimsediği sınırlı devlet anlayışı, özelleştirmenin temel mantığını oluşturmaktadır. Özelleştirmenin temel gerekçesini, milli ekonomi içerisinde piyasa ekonomisinin payını kamu ekonomisi aleyhine genişletmek ve piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak oluşturur. Bu özelleştirmenin ekonomik gerekçesi olarak nitelendirilmektedir. Piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak en önemli mekanizma, rekabetin sağlanmasıdır. KİT'lerin faaliyet gösterdiği alanların rekabete açılması, söz konusu KİT'lerin özel sektöre devri öncesinde hazırlık niteliği taşıyan bir aşama olarak da düşünülebilir. Fakat burada önemli olan, devlet tekelinin özel tekele dönüşmesini engellemektir. Devletin buradaki görevi, ilgili sektörde rekabeti sağlayacak yasal ve kurumsal tedbirleri almak olmalıdır (Tandırcıoğlu, 2002, s:205-207).

Ayrıca, özelleştirme, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlama fonksiyonuna da sahiptir. Çünkü yabancı sermaye yatırımları ve bu yatırımlar içerisinde yer alan doğrudan yabancı sermaye yatırımları yetersiz olan yerli rekabeti arttırmakta, önemli konumdaki yabancı firmaların ülkeye girişini sağlamakta, milli ekonomiye ilave kaynak

girişini sağlamakta, ürün ve süreç yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri hızlandırmaktadır (Tandircioğlu, 2002, s:205-207).

Özelleştirmeye gidilmesinin bir diğer nedeni de kamu ve özel kesim arasındaki etkinlik farkıdır. Özelleştirme yoluyla devletin gelir sağlaması da mümkündür. Fakat özelleştirmenin temel amacı, hiçbir zaman bu olmamalıdır. Özelleştirmenin en çok tartışılan yönü, sosyal boyutudur. Özelleştirme karşıtlarının en önemli gerekçesi, özelleştirme sonrasında işsizliğin artacağı ve KİT'lerin gelir düzeyi yüksek kişilere veya kuruluşlara satılarak gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin artacağı yönündedir (Tandircioğlu, 2002, s:205-207).

2.3.4.2. Özelleştirme Yöntemleri

Özelleştirme, farklı ekonomik ve politik sonuçları almak için, her bir ülkede farklı yöntemlerle yapılabilir. Özelleştirmenin tam karşılığı devlete ait olan iktisadi varlıkların özel sektöre devredilmesidir. Hangi yöntem uygulanırsa uygulansın amaç devletin ekonomik aktivitesini en aza indirmek ve rekabete dayalı piyasa ekonomisi şartlarını oluşturmaktır. Yapılacak özelleştirmenin başarısı ise, özelleştirme çalışmalarından önce devletin ekonomideki ağırlığı ile ters orantılıdır (Acartürk, Arslaner, 2005, s:3-6).

Geçiş ekonomisi sürecini yaşamış ülkelerin bir kısmında, Rusya'da olduğu gibi, yasal ve kurumsal destekleri sağlamadan özelleştirme yönünde adımlar attığı için, devlet tekelinin yerini özel tekeller almaya başlamıştır. Yasal ve kurumsal önlemlerin ve piyasa şartlarının iyileştirilmesi için çabaların daha yoğun olduğu ülkelerde ise, Polonya'da olduğu gibi, özelleştirme uygulamaları çok daha sağlıklı olmuştur. Özelleştirmenin başarısı ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi ve özelleştirmenin desteklenmesindeki araçlardan biri de, özelleştirme ile hisse senetlerinin yaygınlığının sağlanması ve hissedarların denetleme ve değiştirebilme yetkisinin olmasıdır (Tandircioğlu, 2002, s:208-212).

Tandircioğlu (2002)'ye göre geçiş ekonomilerinde dört çeşit özelleştirme yöntemi uygulanmıştır. Bunlar (Tandircioğlu, 2002, s:208-212):

1. Sahibine İade: Mülkiyetin ilk kazanımının adaletsiz bulunduğu durumlarda devlet, varlıklarını önceki sahiplerine iade eder.
2. Doğrudan Satışlar ve Eşit Teklifler: İlk amaç, Ulusal menkul kıymetler piyasalarının az gelişmiş durumu veri iken, devlet varlıklarını yabancılar dahil işletme yöneticisi ve çalışanları dışındaki yatırımcılara satmaktır. Bu yaklaşımın avantajları yabancı uzmanlığın girişini ve onun doğal esnekliğini kapsar.
3. Yöneticilerin ve İşçilerin Mülkiyet Haklarını Edinimi: Bu yaklaşım işletmeye ait payların çeşitli işçi-yönetici bileşimlerine satılması ya da bağışlanmasını ifade eder.
4. Hisse Satış Yöntemi: Özelleştirmeye ilişkin bu yaklaşım genel olarak hükümetin bağışladığı veya nominal bir ücretle sattığı şirketlerdeki payları satın alabilmek için satın alınan kuponları kapsar. Kuponla özelleştirme yöntemi geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin temel bir sorununu çözmeye yardım eder, oda ulusal sermayenin yetersizliğidir.

Kilci (1994)'e göre ise özelleştirme uygulamaları amaç ve strateji yönünden ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Yine özelleştirme kapsamına alınan kuruluşun, satılan oranına göre özelleştirmede farklı yöntemler ve farklı amaçlar belirlenebilir (Kilci, 1994, s:6).

Kilci (1994) makalesinde bu yöntemlere ek olarak;

1. gelir ortaklığı senedi düzenlemek,
2. işletme hakkının devredilmesi,
3. blok satış gibi yöntemlerden bahsetmektedir.

Genel olarak bakıldığında, kiralama dahil, özel sektör sermayesini çeken ve kamu faaliyetlerini sonlandıran her türlü işlem özelleştirme yöntemi olarak kabul edilebilir. Yine bir kuruluşa birden fazla yöntem uygulanarak özelleştirme yoluna da gidilebilir (Kilci, 1994, s:10-34).

Niyazieva (2003) tez çalışmasında Bulgaristan'da özelleştirme faaliyetlerinin üç şekilde yürütüldüğünü söylemiştir. Birincisi; mülkiyetin önceki sahiplerine geri verilmesi, ikincisi; kamu mülkiyetindeki malların nakit karşılığı satılması, üçüncüsü ise; belge ve kupon karşılığı özelleştirmedir (Niyazieva, 2003, s:60).

Eski sosyalist ülkeler, mevcut iktisadi devlet tekellerinin yol açtığı sorunlardan kurtulmak için piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla özelleştirme uygulamalarına başvurmayı tercih etmişlerdir. Bu ülkelerde siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Devletin, ekonomik ve sosyal yapının en temel ve en belirleyici gücü olduğu bu toplumlarda özelleştirme, salt ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda her şeye hakim olan bu merkezi varlığın muazzam gücünün azaltılması ve genel anlamıyla da toplumsal süreçlerde devletsizleştirme anlamına geliyordu. Tek tartışma konusu özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresiydi (Tandırıcıoğlu, 2002, s:208-212).

3. BÖLÜM

GEÇİŞ EKONOMİSİ ÜLKELERİNDEN ÖRNEKLER VE TÜRKİYE

3.1. Geçiş Ekonomisi Ülkeleri İçin Genel Bir Değerlendirme

Eskiden sosyalist sistemle yönetilmiş, ancak şimdi piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler, geçiş reformlarının başlangıcında, farklı ekonomik yapılara sahip oldukları için, geçiş konusunda aynı başarıyı gösterememişlerdir. Dönüşüm sürecindeki ülkeleri genel olarak ele aldığımızda, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerinin, uyguladıkları reform hareketlerinde Avrupa Birliğine tam üyelik konumuna ulaşacak kadar başarılı oldukları, ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra oluşan cumhuriyetlerin uyguladıkları dönüşüm programında beklenen başarıyı gösteremedikleri, yaşanan on yılın muhasebesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının yayınlamış olduğu “Transition Report – 1999” adlı raporda, reform sürecinin başlangıç şartlarına ayrı bir önem verilmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir (Tandırcıoğlu, 2004, s:373):

...Merkezi planlama, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin, Baltık Cumhuriyetlerinin ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ekonomik yapıları üzerinde son derece yıkıcı etkileri olmuştur. Gelişmemiş sektörlerde ağır sanayileşmeye özel önem verilmiş ve kapalı bir ticari blok içerisinde aşırı uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bölgede, özel mülkiyet ve kar amaçlı üretim tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak, bu dönemde, merkezi planlamanın uygulandığı ülkeler arasındaki farklılık daha da artmıştır. Merkezi planlama ile 1945’den sonra tanışan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetlerinde dönüşüm süreci, 70 yıllık merkezi planlama geçmişine sahip Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelere nazaran daha kolay olmuştur...

Bağımsız Devletler Topluluğu ve Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde geçişin ana unsuru kamu mülkiyetinin özelleştirilmesidir. Kar motifinden faydalanan daha büyük bir özel sektörün, kaynakları daha etkin kullanması ve daha yüksek ekonomik etkinliğe sahip olması beklenir. Özel sektörün gelişim hızı ve ölçeği hem özelleştirmede hem de yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur (Tandırcıoğlu, 2004, s:373).

Geçiş ekonomileri içerisinde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, merkezi planlama ile daha geç tanıştıkları için bu ülkelerdeki özelleştirme çalışmaları daha başarılı olmuştur. Merkezi planlamanın çok daha uzun süre uygulandığı ülkeler, örneğin Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Rusya, özelleştirmede beklenen performansı sergileyememiştir (Tandırcıoğlu, 2002, s:204-209).

1996 yılında Dünya Bankasının “Plandan Piyasaya” adı ile yayınladığı yıllık raporda, geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomisine geçmek için üç aşamadan oluşan bir programı uygulamaları gerektiği belirtilmiştir. Bu aşamalardan birincisi, devletin dönüşümünün sağlanmasıdır. Bu da devletin ekonomideki kontrolden vazgeçmesi ve fiyatlar ile iktisadi faaliyetleri serbest bırakması ile mümkün olacaktır. Ancak 1990’lı yılların ilk yarısında pek çok ülkede bu nedenle çeşitli istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Fiyatların serbestleştirilmesi fiyat artışına yol açmış ve yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur. Bunu bütçe açıkları ve dış borçlar izlemiştir. Yüksek enflasyon oranları ancak 1994’den sonra kontrol altına alınabilmektedir. İkincisi, mülkiyet hakları rejiminin düzenlenmesi ve özelleştirmenin uygulanmasıdır. Üçüncü görev ise, yoksulluğun çok önemli problem olduğu bu ülkelerde sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik alanlarında devletin önemli adımlar atması gerekmektedir (Altay, 2005, s:20).

Emsen, Kuşçu, Sarsılmaz, (2005) makalesinde geçiş ülkelerinin enflasyon performanslarını karşılaştırarak, reformları başarıma durumuna göre ülkeleri sınıflandırmıştır. Buna göre; ileri reformcu ülkeler: Macaristan, Polonya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya. Yüksek-Orta düzey reformcu ülkeler: Estonya, Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya. Düşük-Orta düzey reformcu ülkeler: Rusya Federasyonu, Kazakistan, Moldova. Düşük reformcu ülkeler: Özbekistan, Beyaz Rusya, Ukrayna, Türkmenistan. Bölgesel gerilimden etkilenen ve reform başarısı gösteremeyen ülkeler ise, Hırvatistan, Makedonya, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Tacikistan olarak belirlenmiştir. Bu sınıflandırmadan da görüleceği gibi ülkelerin başarı performanslarını etkileyen pek çok etkenden söz edebiliriz. Bunlar; uygulanan stratejinin şok yada tedrici strateji olup olmaması, halkın geçişi benimseyip benimsememesi, dünyanın geri kalanı ile siyasi ve ekonomik ilişkiler, iç huzursuzluklar,

bölgesel gerilimler, beşeri ve fiziksel sermaye birikimi, coğrafi konumları gibi etkenlerdir (Emsen, Kuşçu, Sarsılmaz, 2002, s:11).

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler birçok makro ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Ancak, Altay (2005) makalesinde, vergileme, harcama ve borçlanma konularının oluşturduğu kamu maliyesini, reform sürecinin en önemli problemleri olarak nitelendirmiştir. Çünkü devlet, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmak konusunda aktif role sahiptir. Ekonomik ve mali yapıdaki dönüşümü sağlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmak ve piyasa ekonomisi kültürüne alışkın olmak gerekir. Geçiş ekonomilerinde görülen enflasyon, bütçe açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunları ancak kamu maliyesinin disiplin altına alınması ile çözülebilir (Altay, 2005, s:15).

Geçiş ekonomilerinde, liberalizmin ruhuna aykırı olmakla beraber, devlete piyasa ekonomisini oluşturması için iki önemli görev yüklenmiştir. Birincisi ve en önemlisi, bireysel temel hak ve özgürlüklerin gelişmiş ekonomilerdeki standartlara ulaştırılması, ikincisi ise, piyasada rekabet ortamının oluşturulmasıdır. Yapılacak reformların tutarlılığı, ciddiliği ve reform yapıcı kadroların nitelikleri, devletin bu görevlerindeki başarısında belirleyici olacaktır. Özellikle piyasa ekonomisinin teorik ve pratik yapısı hakkında bilgisi olan kişilerin, topluma, piyasa ekonomisi kültürünü aktarması gerekecektir. Elbette bu düzenlemeler söz konusu ülkeler için pek de kolay olmamaktadır (Altay, 2005, s:15-17).

Geçiş ekonomilerinde devletin dönüşümü, başarılması en zor konulardan biridir. Devletin her şeyi kontrol eden ve planlayan bir konumdan, ekonomiyi ve hukuki ortamı piyasa ekonomisi için düzenleyen bir konuma gelmesi kaçınılmazdır (Altay, 2005, s:15-20).

Birçok çalışmada hükümetlerin politika uygulamadaki performansları ve yetenekleri, ülkeler arasındaki farklılığı oluşturan en önemli unsur olarak belirtilmiştir. Hem eski Sovyet ülkelerinde hem de Doğu Avrupa'da temel reformlar eş zamanlı başlamasına rağmen, büyüme, enflasyon ve çıktı konusunda gelişmeler ve fiyat istikrarı ancak iki yıl sonra başarılmıştır. Gecikme nedeniyle reformların ertelenmesi çıktıdaki

azalmayı durdurmamıştır. Temel politikalar konusunda hızlı değişimi yapabilen ülkelerde ekonomik reform daha kolay olmuştur (Melo, 1997, s:2-5).

Bazı geçiş ülkelerindeki başarısızlığın nedeninin açıkça, hükümetlerin liberalleşme konusunda, otoritelerini bağımsız piyasa ekonomileri ile paylaşmamak güdüsü ile isteksiz davranarak reformları yavaş ilerletmeleri olarak tespit edilmiştir (Melo, 1997, s:2-5).

Geçiş Ülkeleri içerisinde enflasyonu indirmeyi başaran ve bu şekilde makro istikrarı sağlayan ve yatırım seviyesini arttırarak kontrollü bir sermaye akışını düzenleyen ülkelerin söz konusu süreçte başarılı olduğu ileri sürülebilir. Bunun aykırı bir örneğini Çin oluşturmaktadır. Çin müdahaleci ve devlet kontrollü bir piyasa ekonomisini oluşturarak, yabancı sermaye akımlarını yönlendirip, en fazla yabancı sermaye çeken ülke konumuna gelmiştir (Altay, 2005, s:15-17).

Geçiş ekonomileriyle ilgili ekonomik literatür, enflasyonla mücadele konusunda iki önemli soru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi; geçiş sürecinde enflasyonla mücadelenin ne hızla gerçekleşebildiği, ikincisi de; enflasyonla mücadelenin üretim üzerindeki etkisinin ne olacağı sorularıdır. Carlo Cotarelli ve Peter Doyle tarafından yapılan araştırmaların sonuçları, enflasyonla mücadelenin pek çok geçiş ekonomisinde oldukça hızlı ilerlediğini ortaya koymaktadır. Ortalama enflasyon oranının Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1992 yılında % 84'ten 1995 yılında % 9'a düştüğü görülmüştür. Geçiş ekonomilerinin tümü açısından bir değerlendirme yapıldığında, genel olarak enflasyonla mücadele sürecinin Baltık Ülkeleri, Rusya Federasyonu ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinde daha hızlı ilerlediği; bu ülkelerde 1992 yılında ortalama % 1.210 olan fiyat artış oranlarının, 1995 yılında ortalama % 60'a gerilediği görülmekte ve bu iki grup ülkenin enflasyon oranları açısından 1997 yılı itibariyle % 11-12 düzeylerinde aynı noktaya geldikleri saptanmaktadır (Demir, 2002, s:1-7).

Diğer taraftan, enflasyonla mücadele sürecinin üretim üzerindeki etkileri açısından bakıldığında, bu sürecin üretim üzerinde baskı yarattığı yönünde bulgulara rastlanmamaktadır. Kısa dönem Philips ilişkisi açısından işsizlik ile enflasyon arasında bir değiş-doğuş saptanamamasında dört temel faktörün kilit rol oynadığı görülmektedir. Enflasyonla mücadele politikaları ve fiyat liberalizasyonuna büyük bir politik desteğin

sağlanmış olması, istikrar politikalarının erkenden başlatılmış olması, kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilen mali konsolidasyonun enflasyonla mücadele sürecinde pek çok ülkede desteklenmiş olması, değişik parasal araçların uygun şekilde kullanılmış olması (Demir, 2002, s:1-7).

Gerçekte enflasyonla mücadele süreci ve bu sürecin sonucunda ulaşılan enflasyon düzeyleri üretim üzerinde baskı yaratmaktan çok üretimi canlandırıcı pozitif bir etki yaratmıştır (Demir, 2002, s:1-7).

Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin hepsinde enflasyonla mücadele ve çıktı düşüşleri yaşanmıştır. Varlığının çoğunu sosyalist rejim altında geçirmiş birçok ülke, bugün Avrupa Birliği ile birleşme hayaliyle, oluşturduğu reform ajandasına bağlı kalarak, durmadan ilerlemektedir. Ancak AB ile ortaklık anlaşması imzalayan ve AB yardım fonlarından yararlanan ülkelerdeki çıktı azalışları ve enflasyon artışları sınırlı kalmıştır. Geçişle birlikte kaynaklarını verimsiz sektörlerden verimli sektörler aktarmaya çalışan ülkelerin tamamında reformların başlangıcı ile birlikte çıktı azalışı da başlamıştır. 25 geçiş ekonomisinin tamamında % 40'lara yakın düşme gösteren çıktı ancak 20 ülkede 1998 yılından itibaren artma trendine girmiştir (Fischer, 2000, s:3-11).

Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerdeki bir diğer dikkat çeken konu beşeri sermayedeki gelişmelerdir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki beşeri sermayenin gelişimi, uzun süre katı sosyalist rejim altında yaşadıkları için, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki beşeri sermaye gelişiminden daha kötü durumdadır. Bölgeler arasındaki gelişme performansının bu derece farklı olmasını okul kalitesindeki farklılık açıklamaktadır. Ancak, bu ülkelerdeki doğal kaynak zenginliği, tartışmasız bir şekilde ülkelere üstünlük sağlamaktadır. Bölgesel ticaret olarak baktığımızda ise Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri kısmen serbest bir ticaret politikası uyguladıklarından olsa gerek, ticari altyapıları daha sağlamdır (Fischer, 2000, s:3-11).

Geçiş ekonomileri arasında ortaya çıkan farklı makroekonomik performans, önceki sistemden kalan başlangıç koşulları ile yapısal ve makroekonomik bozulmaya bağlı olarak açıklanabilir. İstikrar seviyesi de yapısal derinlik ve finansal reformlar ile başarılabılır. Bu koşulları sağlayamayan geçiş ekonomilerinde yaşanan şiddetli üretim düşüşlerin ve hiper enflasyon olgusunun ardından, istikrarlı büyüme performansı

sergileyemedikleri ve düşük enflasyon olgusunu gerçekleştiremedikleri gözlenmiştir (Egeli, Emsen, 2002, s:37-41).

Benzer siyasal ve ekonomik tikanıklıklara bağlı olarak, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinin geçiş sürecinin başlangıcından önceki özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Egeli, Emsen, 2002, s:37-41):

1. Emek verimliliği, orta gelirli OECD ülkelerinin 1/3'üdür.
2. Ücret oranının, verimlilik veya beşeri sermaye yatırımlarıyla ilişkisi yoktur.
3. Sanayi sektöründe ücret ayrımı, diğer sektörlerdekinden daha düşüktür,
4. Ücretsiz eğitimin, kırsal kesimde yaşayanların hayat standartlarını iyileştirmek veya fakirliği ortadan kaldırmak konularında ilerlemeye katkısı yoktur,
5. Hükümetler temelde işsizliğin varlığını kabul etmemiş ve kabul edenlerin de işsizlik artışlarını ele alan politikaları yetersiz kalmıştır.

Geçiş ekonomileri coğrafi olarak çok geniş bir alana yayılmıştır. Yukarıda sayılan benzer özelliklerine rağmen, piyasa ekonomisine geçişte her bir ülke farklı hız ve boyutta başarı sağlamıştır. Piyasa ekonomisi tercihinin nedenlerinden biriside, bu ülkelerin planlı ekonomik modelde yaşadığı sorunlardır. Serbest piyasa yönünde önemli adımlar atılmış olsa da geçiş süreci (Tandırcıoğlu, Özen, 2003, s:112-125);

- ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesi ve bunun için kaynakların etkin kullanımı ile,
- makroekonomik istikrar için piyasa merkezli enstrümanların doğrudan geliştirilmesi ile,
- özelleştirme sayesinde etkili bir işletme yönetiminin ve ekonomik verimliliğin sağlanması ile,
- sıkı bütçe politikası uygulamaları ile,
- hukukun üstünlüğü, piyasaya giriş düzenlemelerinin şeffaflaştırılması ve mülkiyet haklarının korunması için gerekli kurumsal ve yasal çerçevenin oluşması ile mümkün olacaktır.

Bu dönüşümü sağlayacak reformların nasıl uygulanacağı konusunda iki temel yöntem ortaya konmuştur. Serbestleştirme ve Özelleştirme. Bu yöntemleri uygulamaya yönelik olarak ise şok stratejisi önerilmektedir. Şok stratejisi, işlevsel piyasaların kurulması, işletmelerin yeniden yapılandırılması ve piyasa mekanizması için gerekli koşulların meydana getirilmesi konusunda çabuk hareket edilmesine dayanan bir stratejidir. Ancak bu yöntemin bazı riskler de içerdiği açıktır. Başlangıç şartlarının olumsuz olması ve piyasa mekanizmasını destekleyecek kurumların oluşturulmaması makroekonomik istikrar için önemli risk oluşturmaktadır (Tandırcıoğlu, Özen, 2003, s:112-125).

Geçiş ekonomileri, uyguladıkları reformların derecelerine göre üç ana ülke gurubuna ayrılabilir. Birincisi; yavaş uyarlanan ve reformları uygulama konusunda isteksiz görünen Bağımsız Devletler Topluluğu ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturdukları devletler. İkincisi; radikal reformlar uygulayarak tam düzenleme sağlayan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri. Üçüncüsü ise, belli bir büyüme sağlayan ancak piyasa ekonomisine ulaşamayan ve siyasi olarak sosyalizmden henüz vazgeçemeyen Orta Asya Ülkeleri (Melo, 1997, s:7).

3.1.1.Bağımsız Devletler Topluluğu ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturdukları Devletler

Bu ülke gurubunda sayabileceğimiz devletler şunlardır; Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Beyaz Rusya.

Eski Sovyetler Birliğinin ekonomik ve politik yapısı, dağılma ve dönüşüm sürecindeki farklılığı açıklamada önemlidir. Sovyet Rusya yapılanmasının içinde yer alan cumhuriyetler kağıt üzerinde bir birine eşit idi. Gerçekte ise, Rusya merkezli ekonomik ve siyasal bir yapılanma söz konusu idi. Doğal olarak bu yapılanma, gerek dağılma sürecindeki oluşumları, gerekse dönüşüm sürecindeki gelişmeleri ciddi bir şekilde etkilemiştir (Demir, 2002, s:1).

Bu ülkelerin tipik özellikleri olarak, yoksulluk, az gelişmiş altyapı, güçlü ancak esnek olmayan komuta sistemi, büyük bir kamu sektörünün varlığı sayılabilir. Aynı

özellikler Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde de görülmektedir (Altay, 2003, s:11-13).

BDT üyelerinin hemen hepsinde piyasa ekonomisinin gelişmesini frenleyen önemli bir etken, nüfusun büyük çoğunluğunun yeni ekonomik düzenin ortaya koymuş olduğu şartlara alışamamalarıdır. Oysa piyasa ekonomisinin toplumun tüm üyelerinin aktifliği ve girişimciliği ile ayakta kalabileceği ve girişimci ruhunun herkese hakim olması gerektiği gerçeği açıktır. Aksi takdirde dönüşümün gerçekleşmeyeceğinin bilinmesi gerekir. Örneğin; Kırgızistan ekonomisi, aşırı bölgesel uzmanlaşma sonucu sadece hayvancılık konusunda gelişim sağlamış ve ülkede yeterli sayıda kalifiye işgücü yetiştirilememiştir. Yani ülkede mühendis, ekonomist, yönetici gibi teknik elemanlar yeterince yetişememiş buna karşılık vasıfsız bir işgücü ordusu yaratılmıştır. Ülkede liberalizmin yerleşmesi için yapılacak düzenlemeler kadar, topluma piyasa ekonomisi bilinci ve psikolojisini aşlamak da önemlidir. Bunun için de bu işi yapacak liberal düşünceye sahip kararlı kadrolara ihtiyaç vardır (Yüce, 2004, s:5-6).

Bu olumsuzluklar nedeniyle, BDT ülkelerinde büyüme, geçişin başlangıcından birkaç yıl sonra başlayabilmiştir. Tablo 3’de yine bu ülkelerin büyüme performanslarına bakıldığında, Türkmenistan ve Özbekistan dışındaki ülkelerin çıktı kayıplarını telafi edemedikleri görülmektedir. İstikrarlı büyümeye geç başlamanın ve yaşanan GSYİH azalışlarını telafi edememenin en önemli nedeni, reform sürecinin geciktirilmesi ve aşamalı stratejilerin benimsenmesidir (Balcılar, 2003, s:87)

Tablo 3

**Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu
Devletlerin Temel Ekonomik Kriterlerinin Karşılaştırılması**

Ülkeler	Büyümenin Başladığı Yıl	Minimum GSYİH Yılı	Toplam GSYİH Azalışı (%)	Toplam GSYİH Artışı (%)	Kişi Başına Gelir (SGP)*
Ermenistan	1994	1993	65,1	47,7	2808
Azerbaycan	1997	1995	63,1	44,6	3226
Beyaz Rusya	1997	1995	36,9	35,9	8076
Gürcistan	1997	1994	74,6	36,7	2839
Kazakistan	1996	1998	40,0	25,7	6727
Kırgızistan	1996	1995	50,4	33,5	2823
Moldova	1997	1998	66,3	8,2	2351
Rusya	1997	1998	45,1	19,4	8948
Tacikistan	1997	1996	74,0	24,0	1207
Türkmenistan	1998	1997	59,5	62,1	4584
Ukrayna	2000	1997	63,3	14,9	4224
Özbekistan	1997	1995	14,4	20,9	2516

Kaynak: Balcılar, Mehmet (2003), “Orta Asya ülkelerinde yönetim ve makroekonomik Performans üzerine ekonometrik bir analiz” *Proceedings Of The First International Conference On The Transition Countries On The Way Of Transforming Into Market Economies*, Bışkek, s:88

(*): Satın alma gücü paritesine göre düzeltilmiş 2001 yılı GSYİH rakamları, (ABD Doları)

Aslında eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşananları merkezi planlama ekonomilerinden karma ekonomiye, daha sonraki bir aşamada da karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, merkezi planlama ekonomisinden ilk aşamada karma ekonomiye geçiş göstergelerinin temelde şu unsurları içerdiği üzerinde durulmaktadır (Demir, 2002, s:1-7):

Mikro açıdan, ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesi bağlamında fiyat hareketlerinin ve kaynak dağılımı ile kaynak etkinliğinin sağlanması işlevinin tedrici bir şekilde piyasaya bırakılması gerekmektedir. Yani, piyasalardaki dengelerin, mümkün

olduğu ölçüde, fiyat sinyallerine dayalı bir şekilde oluşmasına izin verilmelidir. Bu bağlamda, özelleştirme önem taşımaktadır (Demir, 2002, s:1-7).

Makro açıdan, fiyat sinyallerine dayalı piyasa dengelerinin oluşması için gerekli ortamın hazırlanması bağlamında, makro ekonomik istikrar göstergelerinin güven verici bir istikrara kavuşturulması gerekir. Bu çerçevede, bütçe disiplini ile kamu gelir ve harcama sistemlerinin mikro düzeyde piyasaları destekleyecek unsurlara kavuşturulması gerekmektedir (Demir, 2002, s:1-7).

Diğer önemli bir husus da, piyasaların işleyişine güven kazandırmak açısından mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, pazara giriş serbestliğine ilişkin hukuki ve fiili ortamın oluşturulması önem kazanmaktadır. Ayrıca anılan ekonomilerin uluslararası ekonomik ve ticari sistemle entegrasyon dereceleri de piyasa koşullarının ne ölçüde sağlandığını ve ciddiye alındığını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır (Demir, 2002, s:1-7).

Fiyat hareketlerinin serbest bırakılması, ekonomik istikrarın sağlanması ve hukukun üstünlüğü ile piyasaların işleyişine güven kazandırmak, geçiş ekonomilerinin yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmesi açısından önemlidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geçiş sürecinin en az maliyetle atlatılması ve büyüme, işsizlik gibi parametrelerin yüksek çıkmasını sağlayacaktır. Dağılan Sovyetler Birliği Ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının seyrine baktığımızda, yaşanan ekonomik ve siyasal istikrar ile doğru orantılı olarak artıp azaldığı görülmektedir. Tablo 4’de en istikrarlı ülkelerin Azerbaycan ve Gürcistan olduğu, en istikrarsız ülkenin ise Rusya olduğu görülmektedir.

Tablo 4

Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları (Milyon Dolar)

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ermenistan	0	1	8	25	18	52	221	122	104	70	111	136	98
Azerbaycan	--	0	22	330	627	1115	1023	510	149	299	1048	2090	2673
Beyaz Rusya	--	18	11	15	105	350	201	443	119	96	453	170	150
Gürcistan	--	0	8	6	54	236	221	62	153	80	130	306	350
Kazakistan	100	473	635	964	1137	1320	1143	1468	1278	2861	2164	2188	2500
Kırgızistan	--	10	38	96	47	83	87	38	-7	-1	5	17	72
Moldova	17	14	18	73	23	78	76	154	128	147	117	48	76
Rusya	--	--	408	1460	1656	1681	1492	1102	-463	216	-72	-3002	1000
Tacikistan	9	9	12	10	18	18	25	21	24	9	36	32	20
Türkmenistan	--	79	103	233	108	108	62	125	131	170	276	218	220
Ukrayna	--	--	151	257	516	581	747	489	594	769	698	1411	1300
Özbekistan	9	48	73	-24	90	167	140	121	75	83	65	70	180

Kaynak: European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), "Transition report 2004", s:45

Sovyetler Birliğinde yoğun reform süreçleri 1987 yılında başlamış ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birlikte hem ekonomik hem de siyasi olmak üzere iki geçişi birlikte yaşamıştır. Ekonomik geçiş, yatırım malları ve ağır sanayilerden tüketim mal ve hizmetlerine, emeğin ve diğer üretim faktörlerinin yeniden paylaşımı ile başlamıştır. Beşeri sermaye verimindeki artış, daha rasyonel ücret yapıları nedeniyle geçişin ilk beş yılında belirgindir. Ancak kamunun payındaki düşüşler ve özel sektör başarısızlıkları işsizliğin yükselme sebebi olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliğinde teşebbüsler, yüksek ölçüde endüstriyel bir bağ ile birbirine bağlanmışlardı ve böylece bölgelerin hammadde açısından birbirine bağımlılığı arttırılmıştır. Sosyalist sistemin çöküşü ile ticaret arz bağlantıları bir gecede kırılmış, üretim kararları talep yapısındaki değişmelere ve oluşan yeni koşullara ayarlanmak zorunda kalmıştır. Yine çöküşle birlikte yaşanan ihracat azalışları, ülkelerin kendilerine yeni ticaret ortakları aramalarını gerektirmiştir (Emsen, Kuşçu, Sarsılmaz, 2002, s:7-8).

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden eski Sovyetler Birliği ülkelerini iki acil görev bekliyordu: Birincisi; bağımsız devletlerinin bilgi seviyesini geliştirmek, ikincisi ise; ulusal bir bütünlük içerisinde yapılanan ekonomiyi piyasa şartlarına uyarlamaktı. Bu durum bize eski Rusya'daki geçişin daha problemlili olacağını göstermektedir. Birçok eski Sovyet ülkesi, reformları ertelemeyi veya aşamalı stratejileri uygulamayı benimsemişlerdir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1989, Eski Sovyet Ülkelerinde 1991 yılında başlayan reform çalışmaları sonucunda; bütün geçiş ülkelerinde resesyon yaşanmasına rağmen, dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinde diğerlerinden daha fazla çıktı düşüşü, daha yüksek enflasyon yaşanmıştır (Denizer, 1997, s:3-8).

Ters endüstrileşme merkezi planlı ekonomilerin tipik özelliklerindendir. Piyasalarını yönlendiren ve bağımsız olan ülkelerde geçiş, sosyalist düzende yaşayan ülkelerden daha erken başlamıştır. Bunun sebebi; Bağımsız olan ülke vatandaşlarının serbest piyasa hakkındaki bilgi düzeylerinin sosyalist ülkelerden yüksek olmasıdır. Bir diğer faktör olarak piyasa ekonomisi uygulanan ülkelere olan coğrafi uzaklık sayılabilir. Yine bölgesel huzursuzluklar geçişin başarılmasında önemli bir unsur olmuştur (Denizer, 1997, s:3-8).

Eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki çöküntünün özellikleri farklıdır. Öncelikle ulusal hoşnutsuzluklar ve bağımsızlık istekleri başlamıştır. Bir süre de Bağımsız Devletler Topluluğu oluşturulmaya çalışılmış, bu ise reformların iyiden iyiye geciktirilmesine neden olmuştur. Bağımsız olan ülke vatandaşlarının piyasa hakkındaki bilgi düzeylerinin sosyalist ülkelerden yüksek olması, bu ülkelerde reform sürecini daha erken başlatmıştır. Bunların dışında, geçişin başarısı, piyasa ekonomisi uygulanan ülkelere olan coğrafi uzaklık ve bölgesel huzursuzluklar gibi faktörlerden etkilenir (Denizer, 1997, s:3-8).

Reformlardaki gecikmeye rağmen eski sosyalist ülkelerde uygulanan reformların kurumsal cephesi, gelişmiş piyasa ekonomilerinden farklı gerçekleşmiştir. Sadece organizasyonu kurmak yeterli değildir. Bağımsız Merkez Bankası ve üstün bir vergi idaresi olmazsa olmaz şarttır. Yine büyümenin etkinliği ve geçişin başarılması için kültürel değişim kaçınılmazdır (Kolodko, 2004, s:5).

Diğer ülkelerde sosyalizm döneminde de piyasa ekonomisinin bazı unsurları mevcutken, Rusya ekonomisi için bu söz konusu değildi. Bu yüzden reformların hayata geçirilmesi daha zor ve çelişkili olmuştur. Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişte yaşadığı en önemli sorun insanların piyasa ekonomisi hakkında bilgi sahibi olmamalarıdır (İchkildina, 2002, s:3-5).

Sovyetler Birliğinde 1930'lu yılların başından itibaren ithal ikameci sanayileşme stratejileri benimsenmişti. Bu stratejinin özellikleri (İchkildina, 2002, s:3-5);

- Devlet mülkiyetinin hakimiyeti ve özel mülkiyetin kaldırılması,
- Milli gelirin transferinde, paylaşımında ve kullanımında devletin öncelikli rolü,
- Ülkenin tüm ekonomisini kapsayan yönetim hiyerarşisinin oluşturulması,
- Genç kapitalist sisteme has olan büyük gelir farklılıklarının olmaması,
- Tarımdan sanayiye kaynak aktarımını esas alan ve ithal ikamesine dayanan sanayileşme,
- Toplumun örgütlenmesini ve faaliyette bulunmasını engelleyen katı politik kontrol.

Sosyalist ekonomilerde finansal reformlar 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında başlamıştır. Ancak, 1989 yılı bu ekonomilerin çoğu için yoğun bilgilenme dönemi olmuştur. 1989'da Berlin Duvarı'nın çöküşü öncesinde, özellikle Doğu Avrupa ile Sovyetlerde yoğun reform süreçleri başlatılmıştır. Bazı ülkelerde faktör verimliliğinde şiddetli düşüşler yaşanmış, bir kısmında da büyüme performansı yeteri kadar tatmin edici olmaktan uzak kalmıştı. Temel problem, fonksiyonel fiyat sisteminin olmayışı ve fiyat sistemini desteklemede ve mülkiyet haklarını korumada yasal ve finansal kurumların bulunmaması olmuştur (Egeli, Emsen, 2002, s:40-43).

Geçiş ekonomilerinde ekonomik ve politik açıdan yaşanan durağanlık, büyümede azalışa, sermaye ve işgücü verimliliğinde düşüşe, teknolojinin üretimde kullanımının azalmasına, tarımsal yeterliliğin sağlanamamasına, savunma sanayi harcamalarının artmasına, kayıt dışı ekonominin derinleşmesine, hayat standardı ve tüketimin giderek düşmesine yol açmıştır (Egeli, Emsen, 2002, s:40-43).

Acartürk, Arslaner, (2005) makalesinde özellikle Orta Asya Geçiş Ekonomilerinde piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının yavaş ilerlemesinin nedeni olarak, planlı ekonomi döneminde tümüyle devlet kontrolünde olan işletmelerin özel sektöre devri çalışmalarının yetersiz kalmasıyla açıklamıştır. Dağılan Sovyetler Birliğindeki ülkeler 13 yıllık geçiş dönemi boyunca ancak ekonomik değeri çok sınırlı olan küçük boy işletmeleri özelleştirebilmiştir (Acartürk, Arslaner, 2005, s:6).

Oksay (2001) makalesinde, bağımsızlıklarını kazanan bu ülkelerin, giriştikleri ekonomik liberalleşme sürecinde birçok sorunla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu sorunların en önemlisi, SSCB'nin izlediği dikey sanayileşme politikasıdır. Bu sanayileşme politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış, yani üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine izin vermeden, hammadde temininden, ara üretim safhalarına ve nihai üretime kadar olan tüm aşamaları farklı bölgelere dağıtarak, bu bölgelerin bağımsız üretim yapabilmelerini engellemiştir. Ayrıca, üretim tesislerinin kapasiteleri de tüm SSCB'ye yetecek düzeyde oluşturulmuştur. Bu sanayi politikası sonucunda, birliğin dağılmasının ve ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, ülkeler birbirlerinden bağımsız olarak üretim yapamaz duruma gelmiş, yapabilecek olsalar dahi, tüm SSCB ülkelerine yönelik üretim yapabilecek kapasiteleri olan bu tesisler; bu sefer de atıl kapasite sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Diğer taraftan, bu sanayi tesislerinin son derece eski teknolojiler kullanıyor olmaları nedeniyle de, üretim maliyeti ve enerji maliyetleri, ülkelerin altından kalkamayacağı boyutlara ulaşmış ve enerji temininde kullanılan, dış borçların miktarı artmıştır. Ayrıca, SSCB'nin bölgede, sadece ağır sanayi tesisleri kurması nedeniyle, bölgede tüketim mallarını karşılayacak türde üretim de yapılamamaktadır (Oksay, 2001, s:1-6).

Bunlara ilave olarak, bir diğer önemli sorun da, 70 yıldır sürdürülen planlı ekonomiden liberal ekonomiye geçişte en temel unsurlardan biri olan özel teşebbüs geleneğinin ve girişimci ruhunun henüz bölgede yerleşmemiş olmasıdır (Oksay, 2001, s:1-6).

Rusya eskiden sosyalist sistemle yönetilip, piyasa ekonomisine geçmeye çalışan diğer ülkelerden farklı incelenmelidir. Çünkü sosyalizm bu ülkede oluşturulmuş, bütün kural ve kurumları ile bu ülkede tam bir uygulama alanı bulmuştur. Sosyalizm diğer

lkeler için dışarıdan ithal edilen bir rejimdir. Oysa Rusya'nın kendi rejimidir. Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişi ikinci bir devrim olarak kabul edilebilir. Bu devrim elbette zor olacaktır. Çünkü Rusya piyasa ekonomisi hakkında gerekli yeteneğe ve yeterliliğe sahip değildir. Yine devletin üst düzey yöneticilerinin tamamı bu sürece, başlangıçta yeterli desteği vermemiştir. Reformların başlangıcında Gorbachev tarafından öngörülen, piyasaların aşamalı bir şekilde liberalizasyonu ve yine aşamalı olarak küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, dolayısıyla özel mülkiyet hakkının tanınması konularında, destek görmemiş, özellikle banka yöneticileri finansman konusunda zorluklar çıkarmıştır (Buiter, 2000, s:1-2).

Bütün bu yaşananlar doğrultusunda, Dağılan Sovyetler Birliği lkelerindeki büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi temel makro ekonomik göstergelere bakalım.

Tablo 5'de, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Büyüme Oranları verilmiştir. Buna göre; geçişin başlangıcında GSYİH'sının yarısına yakınıni kaybeden bir çok ülkenin ancak 2000 yılından sonra istikrarlı büyümeye geçebildiği görülmektedir. Bu süreçte en yüksek çıktı kaybını 1992 yılında % 44,8 ile Gürcistan yaşarken, en yüksek büyümeyi 2003 yılında % 13,9'luk oran ile Ermenistan gerçekleştirmiştir.

Tablo 5
Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu
Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Büyüme Oranları (%)

Ülkeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ermenistan	-7,2	-8,8	-41,8	-8,8	5,4	6,9	5,9	3,3	7,3	3,3	6,0	9,6	13,2	13,9	8,0
Azerbaycan	-11,7	-0,7	-22,6	-23,1	-19,7	-11,8	0,8	6,0	10,0	9,5	11,1	9,9	10,6	11,2	10,0
Beyaz Rusya	-2,8	-1,5	-9,6	-7,6	-12,6	-10,4	2,8	11,4	8,4	3,4	5,8	4,7	5,0	6,8	6,0
Gürcistan	-14,8	-20,1	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	10,5	10,6	2,9	3,0	1,9	4,7	5,6	8,6	6,0
Kazakistan	-4,6	-6,8	-5,3	-9,3	-12,6	-8,2	0,5	1,7	-1,9	2,7	9,8	13,5	9,8	9,2	9,0
Kırgızistan	6,9	-9,1	-19,0	-15,5	-20,1	-5,4	7,1	9,9	2,1	3,7	5,4	5,3	0,0	6,7	6,0
Moldova	-1,5	-18,6	-29,1	-1,2	-30,9	-1,4	-5,9	1,6	-6,5	-3,4	2,1	6,1	7,2	6,3	7,0
Rusya	-3,6	-5,0	-14,8	-8,7	-12,7	-4,0	-3,6	1,4	-5,3	6,4	10,0	5,1	4,7	7,3	6,9
Tacikistan	-2,4	-8,7	-29,0	-11,0	-18,9	-12,5	-4,4	1,7	5,3	3,7	8,3	10,2	9,1	10,2	8,5
Türkmenistan	0,8	-5,0	-5,3	-10,0	-17,3	-7,2	-6,7	-11,3	6,7	16,5	18,6	15,9	8,1	7,7	7,5
Ukrayna	-3,8	-12,0	-9,7	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,4	12,3
Özbekistan	2,0	-0,5	-11,1	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,5	4,3	4,3	3,8	4,1	3,1	1,5	2,5

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18, European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), “Transition report 2004”, s:38

Aşağıda Tablo 6’de Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki enflasyon oranları verilmiştir. Buna göre; geçişin başlangıç yıllarında bütün ülkelerde çok yüksek enflasyon yaşanmıştır. 1998 yılından itibaren kontrol altına alınabilen enflasyon oranları, bir çok ülke için % 10 seviyesinin altına inmiştir. Rusya, Beyaz Rusya (Belarus), Tacikistan ve Özbekistan hala yüksek enflasyon yaşayan ülkelerdir.

Tablo 6

**Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu
Devletlerde Seçilmiş Yıllardaki Ortalama Enflasyon Oranları (%)**

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ermenistan	100,0	1346,0	1822,0	4962	175,8	18,7	14,0	8,7	0,7	-0,8	3,2	1,2	4,7	7,8
Azerbaycan	105,6	912,0	1129,0	1664	412	19,7	3,5	-0,8	-8,5	1,8	1,5	2,8	2,2	5,2
Beyaz Rusya	83,5	970,8	1190,2	2221	709,3	52,7	63,9	72,9	293,7	168,6	61,4	42,6	28,5	19,3
Gürcistan	78,5	887,4	3125,4	15606	162,7	39,4	7,1	3,6	19,2	4,1	4,6	5,7	4,9	6,0
Kazakistan	91,0	1381,0	1662,3	1892	176,3	39,1	17,4	7,1	8,3	13,2	8,4	5,8	6,4	6,7
Kırgızistan	85,0	855,0	772,4	180,7	43,5	31,9	23,4	10,5	35,9	18,7	6,9	2,0	3,1	6,2
Moldova	98,0	1276,4	1184,0	487,0	30,2	23,5	11,8	7,7	39,3	31,1	9,6	5,2	11,8	10,0
Rusya	92,7	1526,0	875,0	311,4	197,7	47,8	14,7	27,6	86,1	20,8	21,6	15,7	13,7	10,7
Tacikistan	111,6	1157,0	2195,0	350	609	418	88	43,2	27,6	32,9	38,6	12,2	16,3	6,3
Türkmenistan	102,5	493,0	3102,0	1748	1005,3	992,4	83,7	16,8	24,2	8,3	11,6	10,6	6,5	8,8
Ukrayna	91,2	1210,0	4734,0	891	377	80	15,9	10,6	22,7	28,2	12,0	0,8	5,2	8,1
Özbekistan	82,2	645,2	534,2	1568,3	304,6	43,1	70,9	29	29,1	25	27,2	27,6	10,3	12,0

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18, European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), Transition report 2004”, s:39

Tablo 7, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturduğu devletlerden Bazılarındaki işsizlik oranları verilmiştir. Sosyalist rejim altında tam istihdam varsayımı ile işleyen bu ekonomilerde işsizlik çok yüksek oranlardadır. Bu durum, ülkelerdeki sosyal huzursuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Tablo 7

**Bağımsız Devletler Topluluğu ve Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin Oluşturduğu
Devletlerden Bazılarında Seçilmiş Yıllarda İşsizlik Oranları (%)**

Ülkeler	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ermenistan	9,4	11,2	10,6	9,8	10,8	10,1
Beyaz Rusya	2,3	2,1	2,1	2,3	3,0	3,1
Kırgızistan	5,9	7,4	7,5	7,8	8,6	--
Rusya	12,3	12,6	9,8	8,9	8,6	8,5

**Kaynak: European Bank for Reconstruction and Development EBRD],
(2004), Transition report 2004”, s:90-198**

Dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinden Özbekistan ve Belarus’a baktığımızda, yaşanan çıktı azalışı, reformların yavaşlığına rağmen, 1995 yılında yerini canlanmaya bırakmıştır. Her iki ülkede de geçiş süreci problemlili başlamıştır. Özbekistan’ın başlangıç şartlarının iyi olması, çıktı düşüşlerinin sınırlı olmasını sağlamıştır. Bu olumlu koşullar; az da olsa endüstrileşme, tekstil üretiminin önemi, enerji sektöründe kendine yeterliliktir. Bu olumlu durumlarla uyuşmayan yalnızca hizmet sektörünün yetersizliğidir. Belarus’taki küçük çaplı çıktı azalışının nedeni ise, Rusya ile yıllar boyunca yapılan kapalı ticarettir. Bu kapalı ticaret, Belarus’un, 1997 de Rusya’da yaşanan ekonomik krizden en fazla etkilenen ülke olmasına yol açmıştır. Oysa Rusya’da yapısal reformlar yavaş uygulanmaktaydı. Belarus’ta da Özbekistan’da olduğu gibi aktif endüstrileşme politikası izlenmiştir (Fischer, 2000, s:18).

Dağılan Sovyetler Birliğinin en fakir ülkesi Tacikistan idi. Nüfusun % 83’ü fakirlik sınırının altında yaşamaktadır. Tarım ağırlıklı ekonomiye sahip olan ülkede kişi başına düşen gelir 186 dolar civarındadır. Gelir düzeyindeki yükselme ve hayat standartlarının iyileşmesi, ancak 2002 yılında hükümet tarafından uygulamaya konulan fakirliği azaltma stratejileri ile başlamıştır. Stratejinin temel özelliği; tarım sektöründe reformlar, özel girişimlerin yeni iş imkanları sunması ve bağışlara dayanıyordu. Nitekim yapılan küçük çaplı özelleştirmeler sayesinde özel sektörün % 30 olan ekonomideki payı, 2002 yılında % 50’ye çıkarılmıştır. Tacikistan’da küçük çaplı özelleştirme, toprak reformu,

serbestleşme alanlarında önemli reformlar yapılmasına rağmen kurumsal ve yapısal reformlarda aynı başarı sağlanamamıştır (European Bank For Reconstruction and Development [EBRD], 2003, s:12).

Tacikistan'da ilk reform çalışmaları bankacılık alanında yapılmıştır. Bu reformlar Tacikistan'ın piyasa ekonomisine geçişinde kritik rol oynamıştır. Bankacılık sektöründeki reformların amaçları şöyledir (EBRD, 2003, s:4):

1. Özel sektörün mevcut durumunu iyileştirmek için bankaların yeniden yapılandırma çalışmaları yapıldı, yatırım ortamı iyileştirilerek küçük çaplı özelleştirmeler yapıldı ve kamu sektörüne yapılacak ödemeler arttırıldı.
2. Yerli firmalara finansman sağlayacak finans kurumları yaratıldı. Küçük ve orta büyüklükteki firmalarda yeni iş imkanları yaratıldı.
3. Kamu sektöründe, altyapı yatırımlarını yapmak ve bütçe açıklarını kapatmak üzere finansal ve operasyonel yönetim konularında çalışmalar yapıldı.

Bankacılık sektörü Tacikistan'ın geçişinde en kritik sektör olarak görülmüştür. Stratejik yabancı yatırımları çekmek ve özel sektöre yatırım finansmanı sağlamak için bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bankacılık sektöründen sonra ikinci öncelikli reform çalışmaları altyapı yatırımları ile ilgili olmuştur. Bu yatırımları gerçekleştirmek içinse, uluslar arası finans kuruluşlarının yoğun mali ve teknik desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Dış mali ve teknik desteğin sağlanabilmesi için de 2001 yılında esnek döviz kuru uygulamalarına geçilerek paranın tam konvertibilitesi sağlandı. Serbest ticaret politikalarına öncelik verilerek DTÖ ile katılım anlaşması imzalandı ve IMF ile görüşmeler yapıldı (EBRD, 2003, s:4-6).

Tacikistan'ın reform sürecinde karşı karşıya kaldığı en önemli sorun zayıf idaredir. Ekonomik reformların başarısını doğrudan etkileyen bu unsur kurumsal yapılanmayı da engellemektedir. Kurumsal zayıflığa, gelir düzeyinin ve hayat standartlarının düşüklüğü de eklenince pek çok Tacik vatandaşı Rusya'ya veya daha gelişmiş komşularına göç etmektedir (EBRD, 2003, s:13).

Tacikistan'ın istikrarlı ekonomik büyümeğe geçebilmesi için komşuları ile ticaretini geliştirmesi ve bölgede huzur ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Ancak Tacikistan bu konuda şanssız bir ülkedir. Komşularının çoğunda politik istikrarsızlıklar mevcuttur. Afganistan'ın terör ve uyuşturucu potansiyeli, Özbekistan ve Kazakistan'daki az gelişmişlik, bölge ülkelerinin tamamını olumsuz etkileyen koşullardır (EBRD, 2003, s:12).

Eicher (2004) Kazakistan'daki geçiş sürecini inceleyen çalışmasında, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin evrimsel bir süreç olduğunu belirtmiştir. Bu evrimin başlangıç ve bitim noktaları belirlenemez. Ancak geçiş ekonomisi özelliği taşıyan ülkeler için bu sürecin başlangıcını 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılması olarak alabiliriz. Yine bu evrim sürecinin bitiş noktasından bahsedemeyeceğimiz için, geçiş sürecini yaşayan ülkelerin hangi oranlarda piyasa ekonomisi kurumlarını oluşturduklarından bahsedebiliriz. Kazakistan ekonomisi de bu anlamda incelendiğinde, Avrupa Birliğinin ve ABD'nin farklı kriterlerle, farklı derecede piyasa ekonomisinden bahsettiği görülmektedir (Eicher, 2004, s:2).

AB geçiş değerlendirmesini yaparken; ekonomide devlet müdahalesinin derecesine, piyasa şartlarının uluslar arası standartlara uyup uymamasına ve döviz kurlarının serbest olmasına bakarak, Kazakistan'ın orta derecede piyasa ekonomisine sahip olduğunu kabul etmektedir. ABD ise; ekonomideki kamu mülkiyetinin derecesine, paranın konvertibl olup olmamasına ve yabancı yatırımların oranına bakarak, Kazakistan'da piyasa ekonomisinden söz edilemeyeceğini belirtmektedir (Eicher, 2004, s:5).

Kazakistan'da reform süreci 1992 yılında başlamıştır. 1998-2000 yılları arasında gaz ve petrol fiyatlarındaki yükselmelere de bağlı olarak, yıllık % 10 civarında ekonomik büyüme oranlarına ulaşılmıştır. 2001 yılından itibaren Kazakistan'da bir geçiş ekonomisinden söz etmek mümkün olmuştur (Eicher, 2004, s:7).

Kazakistan'da piyasa ekonomisine geçiş çabaları sürmektedir. Bu süreçte anahtar rol oynayan reformlar şunlardır (Eicher, 2004, s:4);

1. özelleştirme programının uygulanması,

2. güvenilir piyasa sisteminin oluşturulması,
3. bankacılık reformunun yapılması,
4. yatırım ortamının iyileştirilmesi ve
5. DTÖ' ye üyeliği de sağlayacak olan serbest ticaret kurallarının uygulamaya konulması.

3.1.2. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri

Bu grupta sayabileceğimiz ülkeler şunlardır; Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Yugoslavya, Bosna Hersek.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri, hem başlangıç şartları açısından hem de geçiş sürecinde yürütülen işlemler açısından, diğer geçiş ekonomisi süreci yaşayan ülkelere önemli ayrılıklar içerir. Bu ülkeler, Avrupa Birliği'ne olan coğrafi yakınlıklarının yanı sıra, çok uzun süre merkezi planlamanın etkin olmaması, halkın serbest piyasa konusunda bilgi sahibi olması gibi avantajlar nedeniyle, reform sürecini daha kolay ve başarılı geçirmektedir. AB, özellikle yatırım ortamının iyileştirilmesi konusunda, bu ülkelere önemli maddi ve teknik destek sağlamıştır. Bunun karşılığında Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri yaptıkları özelleştirmelerde Avrupalı yatırımcıya ayrıcalıklar tanımıştır. AB'ye üye olan birçok Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi, fiyat istikrarı, piyasaların liberalizasyonu, özelleştirme gibi önemli konularda başarı göstermiştir. Şimdi geçişin ikinci bölümünde oluşturulan piyasanın işlerliğini sürekli kılmak gerekecektir (Stern, 1998, s:5-6).

Tablo 8 bize MDAÜ'lerin temel ekonomik karşılaştırma kriterlerini vermektedir. Buna göre; büyümeye en erken başlayan ülke, Polonya'dır. En geç başlayan ülke ise Bulgaristan olmuştur. Bu farkın en önemli nedeni özelleştirme süreçlerindeki stratejilerdir. Polonya'da özelleştirme konusunda şok stratejiler seçilmiş ve bir çok devlet işletmesi yabancı yatırımcılara satılmıştır. En önemlisi özelleştirme politikalarını halkın desteklemesidir. Tablodan dikkati çeken bir diğer husus bütün ülkelerde büyüme, minimum GSYİH elde edildikten hemen sonraki yıl başlamıştır. Toplam GSYİH azalışları, BDT ülkelerinden az olmakla birlikte, Makedonya ve Letonya en yüksek çıktı azalışını yaşayan ülkeler olmuştur. Yeniden büyüme konusunda en iyi performansı

Polonya ve Slovenya gösterirken, Slovenya en yüksek kişi başına gelir rakamlarına ulaşmıştır. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki bu başarının sırrı, hızlı ve kararlı reformların yanı sıra Avrupa Birliği Üyeliklerinin getirdiği, uluslar arası kuruluşlardan aldıkları mali ve teknik yardımlar olmuştur.

Tablo 8

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Temel Ekonomik Kriterlerinin Karşılaştırılması

Ülkeler	Büyümenin Başladığı Yıl	Minimum GSYİH Yılı	Toplam GSYİH Azalışı (%)	Toplam GSYİH Artışı (%)	Kişi Başına Gelir (SGP)
Arnavutluk	1993	1992	39,9	59,4	3743
Bulgaristan	1998	1997	36,8	9,9	6182
Hırvatistan	1994	1993	37,7	35,3	8414
Çek Cumhuriyeti	1993	1992	15,4	16,6	14885
Makedonya	1996	1995	46,6	10,8	4941
Macaristan	1994	1993	18,1	28,3	12941
Polonya	1992	1991	13,6	45,5	9327
Romanya	1994	1992	26,7	12,2	7036
Slovakya	1994	1993	24,7	35,6	11739
Slovenya	1993	1992	20,4	36,9	18233
Estonya	1995	1994	36,4	33,1	10380
Letonya	1996	1993	52,8	31,1	7750

Kaynak: Balcılar, Mehmet (2003), “Orta Asya ülkelerinde yönetim ve makroekonomik performans üzerine ekonometrik bir analiz” *Proceedings Of The First International Conference On The Transition Countries On The Way Of Transforming Into Market Economies*, Bışkek, s:88

1993 yılında Avrupa Konseyi’nin tarihi Kopenhag kararlarıyla Merkezi ve Doğu Avrupa’da bulunan ve üye olmak isteyen ülkelerin üyeliğe kabul edilecekleri açıklanmıştır. Üyeliğe kabul, aday ülkelerin ekonomik ve politik koşulları sağlamasıyla gerçekleşecektir. Başarı bu ülkelerde yaşayan insanlara bağlı olmuş, böylece zor olan

yol seçilerek, açık toplumu, modern demokrasiyi ve pazar ekonomisini işletme yönünde önemli mesafe alınması hedeflenmiştir (DTM, 2004, s:1-2).

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki politik istikrar; demokrasi, hukuk sistemi, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması gibi ortak Avrupa değerlerine dayanmaktadır. Bu genel kriterler dışında üyelik için bazı kurallara uyum şartı bulunmaktadır. Bu kurallardan ilk kategoride olanlar özel ve mutlak bazı gereklilikleri içermektedir. Diğer kategorideki kurallar ise daha geniş kapsamlıdır ve ülkelerin yerine getirebilecekleri değişik seçenekler sunmaktadır. İlk grup kurallara örnek olarak, ortak tarifeler ve gümrük birliğine uyum ile sermaye hareketlerinin tam serbestliği gösterilebilir. Aday ülkelerin mali durumu yeterince sağlıklı değilken, ortak tarifeler ile gümrük birliğine uyum ve sermaye hareketlerinin tam serbestliğinin sağlanıp sağlanamayacağı tartışılabilir. Diğer kategoriye giren kurallar, işgücü piyasası politikalarının tesisi ve aday ülkelerin sağlık, güvenlik şartları, işçi haklarının savunulması gibi konularda temel koşulları yerine getirmekle zorunlu kılınmaları ile ilgilidir. Mali ve para politikalarına ilişkin olarak başvuran ülkelere özel şartların yerine getirilmesi beklenmemektedir (DTM, 2004, s:1-2).

Son yıllarda, ekonomik gelişmede kurumların durumu büyük önem kazanmaktadır. Birçok açıdan kurumların yapılanmasının ekonomik başarıda büyük katkısı olduğu kanıtlanmıştır (DTM, 2004, s:1-2).

Aday ülkelerin ekonomik göstergelerinde belirgin bir farklılık gözlenmektedir. Avrupa Komisyonu 1999'da altı ülkede (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Polonya ve Slovenya) piyasa ekonomisinin işlediğini, iki ülkede (Litvanya ve Slovak Cumhuriyeti) yaklaşıldığını, Bulgaristan'ın kötü bir durumdan gelişme sağladığını, Romanya'da ise durumun endişe verici olduğunu tespit etmiştir (DTM, 2004, s:1-2).

Aday ülke ekonomilerinin Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçlerine dayanabilme kapasiteleri ise piyasa ekonomisi ve istikrarlı bir makroekonomik yapıya sahip olup olmamaları ile ölçülmektedir. Bu da yeterli miktarda insan ve fiziki sermaye (altyapı da dahil) gerektirmektedir. İlaveten, bu ülkelere kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması ve verimliliklerinin artırılması gerekmektedir (DTM, 2004, s:1-2).

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde, diğer geçiş ülkelerine kıyasla reformların daha radikal olduğu görülmektedir. Avrupa Birliğine girmek isteyen bu ülkeler özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli atılımlar gerçekleştirmiştir (DTM, 2004, s:3).

MDAÜ'lerinin gösterdiği bu performans doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ödüllendirilmiştir. Slovenya dışındaki bütün ülkeler istikrarlı bir şekilde yabancı sermayeyi ülkelere çekmeye devam etmektedir. Bu ülkelere yapılan yatırımlar Avrupa Birliği üyeliğinin sağladığı avantajları içermektedir. Bu avantaj, MDAÜ'lere, BDT ülkeleri ile kıyaslanamayacak üstünlükler sağlamıştır.

Tablo 9
Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Doğrudan Yabancı Yatırım
Miktarları (Milyon Dolar)

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arnavutluk	20	45	65	89	97	42	45	51	143	204	135	178	377
Bulgaristan	42	40	105	98	138	507	537	789	1003	641	876	1398	2000
Hırvatistan	13	102	110	109	486	347	835	1420	1085	1407	591	1700	1100
Çek Cum.	983	563	749	2526	1276	1275	3591	6234	4943	5476	8276	2351	5000
Makedonya	0	0	24	12	12	18	118	32	176	439	77	94	150
Macaristan	1471	2328	1097	4410	3295	3719	3065	3065	2191	3580	2590	874	1691
Polonya	284	580	1846	3617	4445	4863	6049	7239	9324	5802	3901	3839	5000
Romanya	73	87	341	417	415	1267	2079	1025	1051	1154	1080	1528	2100
Slovakya	100	107	236	194	199	84	374	701	2058	1460	4007	549	1500
Slovenya	113	111	129	161	167	303	221	59	71	371	1748	-118	-32
Estonya	80	156	212	199	111	130	574	222	324	343	153	743	684
Letonya	--	50	279	245	379	515	303	331	401	170	374	328	365
Litvanya	--	30	31	72	152	328	921	478	375	439	715	142	500

Kaynak: European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), "Transition report 2004", s:45

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri içerisinde en hızlı iyileşmeyi yaşayan ülke Polonya'dır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya 3 yıllık bir dönemden sonra ancak 1993'te büyümeye başlamıştır. Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Baltık ülkeleri ile Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Makedonya ve Romanya gibi Balkan Ülkeleri ancak 1994'de büyümeye başlamışlardır. Eski Sovyetler birliği ülkelerinde ise büyüme ancak 1995 ve 1996 yıllarında başlamıştır (Emsen ve diğerleri, 2005, s:10).

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri kendi aralarında, ekonomik işbirliği ve kalkınma için COMECON'u kurmuştur. Bu sistemde üye ülkeler merkezi bir plan etrafında ve belli alanlarda uzmanlaşmıştır. İhtiyaçlar büyük tesislerde üretilip, dünya fiyatlarının çok altında satılmıştır. Ancak bu sistem sürdürülebilirliği olmadığı anlaşılmış ve geçiş süreci ile birlikte COMECON dağılmıştır (Niyazieva, 2003, s:46).

Sosyalist düzenin çöküşüyle birlikte COMECON'un ortadan kalkması, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (MDAÜ) mevcut ticari ortaklarını kaybetmesine neden olmuş ve ekonomilerini canlandırabilmek için ihracat ürünlerine yeni pazarlar bulma arayışına itmiştir. Bu esnada, AB, tarihten gelen sıkı ilişkilerini yeniden canlandırabilmek gayesiyle bahse konu ülkelere piyasa düzenine geçiş için mali yardım ve teknik alanlarda rehberlik sağlamak yönünde harekete geçmiştir. Piyasa düzenine geçiş aşamasında yapılan bu yardımlar büyüyen pazar ekonomileri yaratılmasının yanı sıra, AB'nin hemen yanı başında, sorunlu ve az gelişmiş ülkelerin oluşmasını da engellemiştir. Bu dönemde, AB'nin MDAÜ'lere yönelik politikası üç temel nokta üzerinde şekillenmiştir (Gürsoy, 2004, s:1-4):

- 1- MDAÜ ile ticaretin serbestleştirilmesi,
- 2- Sanayi, bilim ve teknik alanlarda işbirliği,
- 3- Mali yardım programı,

Avrupa Anlaşmaları'nın temel amacı MDAÜ'yü tam üyeliğe hazırlamak güdüsüyle, AB ülkeleri piyasalarına giriş olanağı sağlamak ve mali yardım sağlayarak bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş sürecini kolaylaştırmaktır. Söz konusu anlaşmalar, sanayi ürünlerinde tüm vergilerin ve tarife dışı engellerin kaldırılması, tarım ürünlerinde ise

pazara giriş kolaylıkları sağlanmasını öngörmekte, AB ile MDAÜ'lerin gelecekteki ilişkilerinin çerçevesini çizmektedir (Gürsoy, 2004, s:1-4).

Geçiş döneminin başlangıcı öncesinde MDAÜ, katma değeri az olan bazı önemli hammadde ürünlerinin ihracatçısı konumundayken, ekonomilerinin yeniden yapılanmasının ardından, AB piyasasında var olan talep ve rekabetçi ortam, bu ülkeleri üretim yapılarını değiştirmeye zorlamıştır. Böylelikle söz konusu ülke ekonomileri, ekonomide verimliliği ve büyümeyi sağlayan yüksek katma değerli ürünler üreten ekonomiler halini almıştır. AB hukukunun aşamalı olarak benimsenmesi ve pazara giriş koşullarının geliştirilmesi ile oluşan liberal ekonomik politikalara sadık yatırım ortamı yabancı yatırımcıların bölgeye çekilmesini ve bölgenin gelişmiş ülkelere ihracatının artmasını sağlamıştır. Diğer taraftan, ekonomide özel sektör payının artması, anılan ekonomilerin rekabet edebilirliğini ciddi ölçüde arttırmıştır. Sonuç olarak, Avrupa Anlaşmaları; kapitalizme geçişin temel ölçütleri olan serbestleşme, özel sektörün gelişimi ve mali istikrarın kurulmasını sağlamıştır (Gürsoy, 2004, s:1-4).

Ekonomide devletin ağırlığı özellikle hissedilen Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde özelleştirme uygulamalarına özel önem verilmiştir. Bu ülkelerde özelleştirme sadece kamu varlıklarının özel sektöre satılması olarak düşünülmemiştir. Özelleştirme ile asıl amaçlanan, uzun süre merkezden yönetilen kapalı ekonomilerin, uluslar arası ticaret ve piyasa sistemleri ile uyumlaştırılmasıdır. Bu süreçte gerçekleştirilen en önemli düzenleme, Bulgaristan'da bir anayasa değişikliği ile yabancı sermayeye, ulusal sermaye ile aynı oranda koruma getirilmesidir. Bu önemli düzenlemeye karşın özellikle stratejik öneme sahip kamu işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancılara bir takım yasaklar getirildiği de görülmektedir (Niyazieva, 2003, s:59-60).

Orta ve Doğu Avrupa'daki 25 geçiş ekonomisini ele aldığımızda, üretimin bir önceki periyoda göre % 40'lık bir düşüşle karşılaştığı gözlenmektedir. Tablo 10'da bu ülkelerin her birinde en büyük düşüşler geçişin yapıldığı ilk yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde büyüme ancak bu düşüşlerden 2 yıl geçtikten sonra başlayabilmiştir. Stabilizasyon çalışmaları, fiyat liberalizasyonu gibi yapısal reformlar ve küçük ölçekli özelleştirmeler bu ülkelerde izlenmiş büyümeye yol açan politikalar. 1998 yılında

pozitif büyümeye geçen MDAÜ istikrarlı büyüme ortamına da kavuşmuştur (Uras, 2003, s:1-3).

Tablo 10
Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Büyüme Oranları (%)

Ülkeler	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arnavutluk	-10	-27,7	-7,2	9,6	8,3	13,3	9,1	-7,0	12,7	8,9	7,7	6,8	4,7	6,0	6,2
Bulgaristan	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-9,4	-5,6	4,0	2,3	5,4	4,0	4,8	4,3	5,5
Hırvatistan	0,0	-15,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	6,0	6,5	2,5	-0,9	2,9	4,4	5,2	4,3	3,7
Çek Cum.	-1,2	-14,2	-0,5	0,1	2,2	5,9	4,3	-0,8	-1,0	0,5	3,9	2,6	1,5	3,1	4,0
Makedonya	0,0	-9,8	-8,0	-9,1	-1,8	-1,2	1,2	1,4	3,4	4,3	4,5	-4,5	0,9	3,1	2,5
Macaristan	-2,5	-7,7	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	3,8	3,5	2,9	4,0
Polonya	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,0	6,8	4,8	4,1	4,0	1,0	1,4	3,8	5,5
Romanya	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	4,0	-6,1	-4,8	-1,2	1,8	5,3	4,9	4,9	5,8
Slovakya	-2,5	-14,6	-6,7	-3,7	6,2	5,8	6,1	4,6	4,2	1,5	2,0	3,8	4,4	4,2	4,8
Slovenya	0,0	-9,3	-5,5	1,7	5,8	4,9	3,6	4,8	3,6	5,6	3,9	2,7	3,4	2,3	4,1
Estonya	-7,1	-22,1	-14,2	-8,8	-1,6	4,5	4,5	10,5	5,2	-0,1	7,8	6,4	7,2	5,1	5,5
Letonya	-1,2	-8,1	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	4,7	7,0	7,3	-1,7	3,9	6,4	6,8	9,0	7,0
Litvanya	-3,3	-13,1	-34,9	-14,9	2,2	-0,9	3,8	8,3	4,7	3,3	6,9	8,0	6,4	7,5	7,5

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18, European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), “Transition report 2004”, s:38

Johnson, McMillan, Woodruff (1999), çalışmalarında, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya ve Ukrayna’daki özel girişim ve kurumsal reformlardaki gelişmeleri incelemiştir. Geçiş ekonomileri için en büyük zorluk kurumsal reformların yapılmasıdır. Kurumsal reformlar, kamu ve özel sektör arasındaki ilişkileri ve bireyler ile firmalar arasındaki ilişkileri yeniden düzenler. Bu beş ülkede uygulanan, anti enflasyonist politikalar, ticaretin serbestleştirilmesi, banka reformları, yabancı yatırımların ülkeye gelmesi konularında benzer politikalar uygulanmasına rağmen, farklı sonuçlar alınmıştır (Johnson, McMillan, Woodruff, 1999, s:1).

Uygulanan anti enflasyonist politikalar sonucunda alınan enflasyon verileri aşağıda Tablo 11’de gösterilmiştir. Geçişin başlangıcında yüksek oranlı enflasyon yaşayan

MDAÜ, enflasyon oranlarının tek haneli rakamlara düşürmeyi başarmıştır. 2004 yılı itibari ile enflasyonun en yüksek olduğu Romanya’da bu oran 11,9, en düşük olduğu Letonya’da ise 1,2 dir.

Tablo 11
Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Seçilmiş Yıllardaki Enflasyon Oranları (%)

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arnavutluk	35,5	226,0	85,0	22,6	7,8	12,7	33,2	20,6	0,4	0,1	3,1	5,2	2,4	3,4
Bulgaristan	333,5	82,0	73,0	96,3	62,0	123,0	1082	22,2	0,7	9,9	7,4	5,9	2,3	6,0
Hırvatistan	249,5	665,5	1517,5	97,6	2,0	3,5	3,6	5,7	4,2	6,2	4,9	2,2	1,8	2,5
Çek Cum.	56,7	11,1	20,8	9,9	9,6	8,9	8,4	10,6	2,1	4,0	4,7	1,8	0,2	3,2
Makedonya	229,7	1664,4	338,4	126,5	16,4	2,5	1,3	0,5	-1,3	6,6	5,2	2,4	1,1	2,8
Macaristan	34,2	23,0	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,3	10,0	9,8	9,2	4,8	4,7	6,8
Polonya	70,3	43,0	35,3	32,2	27,8	19,9	14,9	11,8	7,3	10,1	5,5	1,7	0,7	3,6
Romanya	174,5	210,4	256,1	136,7	32,3	38,8	154,8	59,1	45,8	45,7	34,5	22,5	15,4	11,9
Slovakya	61,2	10,0	23,2	13,4	9,9	5,8	6,1	6,7	10,6	12,0	7,1	3,3	8,5	7,5
Slovenya	117,7	207,3	32,9	21	12,6	9,7	9,1	7,9	6,1	8,9	8,4	7,5	5,6	3,7
Estonya	210,6	1076,0	89,8	47,7	29	23,1	11,2	8,1	3,3	4,0	5,8	3,6	1,3	3,5
Letonya	124,4	1020,5	410,4	72,1	39,6	24,6	8,9	5,1	0,8	1,0	1,5	0,3	-1,2	1,5
Litvanya	224,7	951,2	109,2	35,9	25,0	17,6	8,4	4,7	2,4	2,6	2,5	1,9	3,0	6,2

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18, European Bank for Reconstruction and Development [EBRD], (2004), “Transition report 2004”, s:40

Polonya yukarıda sayılan reformları başarıyla gerçekleştiren bir ülkedir. Polonya’da bugün, istikrarlı bir büyüme oranı ve dinamik bir özel sektör bulunmaktadır. Bu sonucun oluşmasında, uygulanan reform programlarına halk tarafından ve kamu yöneticileri tarafından destek verilmesinin önemi büyüktür (Johnson ve diğerleri, 1999, s:1).

Slovakya ve Romanya’da da makro ekonomik istikrar sağlanmıştır ancak bazı reformlar, örneğin bankacılık alanında, henüz tamamlanmamıştır. Rusya ve Ukrayna dış mali ve teknik destekle reformları yürütmeye ve ekonomik istikrarı sağlamaya çalışmaktadır (Johnson ve diğerleri, 1999, s:1).

Sonuç olarak, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmayı başaran, özellikle Polonya, Slovakya ve Romanya gibi Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin, reform uygulama konusunda yetersiz ve yeteneksiz olarak görülen dağılan Sovyetler Birliği Ülkelerinden daha fazla yabancı yatırım çekerek, hem daha erken hem de daha büyük oranlarda büyümeye başladığı, buna bağlı olarak ta işsizlik oranlarını azaltarak, hayat standartlarını yükseltip, sosyal huzursuzlukları önlediği görülmüştür (Johnson ve diğerleri, 1999, s:25).

Bulgaristan'da ise, diğerlerinden farklı olarak iki aşamalı küçülme yaşandığı görülmektedir. 1991 yılında serbest pazara geçiş başladığında ilk küçülmeyi yaşayan Bulgaristan Ekonomisi, daha sonra da yaşanan finansal krizlerle, üretimi devamlı düşen bir yapıya sahiptir. Bunun en büyük nedeni bankacılık ve mali sektörlerdeki şiddetli yönetim problemleridir (Uras, 2003, s:1-3).

Bir ekonomik yapının performansı, bu yapıdaki, yönetici, işçi, girişimci, kredi kuruluşları, politikacı gibi farklı aktörlerin ilişkilerini düzenleyen kurumların planlanış biçimine bağlıdır. Sosyalist rejimlerin dağılması ile birlikte, piyasa ekonomisine geçiş sorunu ile karşı karşıya kalan Doğu Avrupa ülkeleri, çok genel olarak, bu kurumların düzenlenmesi konusunda ülke bazında farklılıklar göstermekle birlikte, dört büyük sorun ile karşı karşıya kalmışlardır (Bastırmacı, 2004, s:1-6):

1. Ekonominin hemen hemen tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı yer verilmiştir.

2. Üretim yapan kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları devlet tarafından kontrol edilir hale gelmiş, dışa kapalı, COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik ekonomik politikalar izlenmiş, bu da ekonomileri rekabete kapalı yapılar haline getirmiştir.

3. Sosyal güvenlik harcamaları ekonomik faaliyetlerin hacmi ile karşılaştırılamayacak ölçüde artmış, harcamalar toplumda ortaya çıkabilecek rahatsızlıkları gidermek amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılır hale gelmiştir.

4. Yukarıda sözü edilen sorunların da etkisiyle makroekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Sorunların çözülmesi amacıyla, Doğu Avrupa ülkeleri tarafından bir yandan makroekonomik dengeleri kuracak, istikrarı sağlamaya yönelik bir dizi politika uygulamaya konulurken, diğer yandan da, özelleştirme gibi ekonomide yapısal değişiklikleri sağlayacak yeniden yapılanma programını öngören önlemler hayata geçirilmiştir (Bastırmacı, 2004, s:1-6).

Dolayısıyla, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde geçiş sürecinin iki önemli ayağı bulunmaktadır: İstikrar ve yeniden yapılanma. Özelleştirme ile hem devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılması amaçlanmakta, hem de kaynakların verimliliğinin sağlanabileceği düşünülmektedir (Bastırmacı, 2004, s:1-6).

Geçiş sürecinde başarılı sonuçlar alan Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti aynı zamanda en fazla yabancı yatırım çeken Geçiş Ekonomileridir. Yapısal reformlardaki başarı ve istikrar ortamı yabancı sermaye yatırımlarının ön koşuludur (Tandırcıoğlu, Özen, 2003, s:116).

Gerek özelleştirme çalışmaları, gerekse yapısal reformlardaki başarı ve istikrar ortamı, MDAÜ’nde yaşanan yüksek oranlı işsizliklerin toplumsal huzursuzluklara yol açmasını engellemektedir. Tablo 12’de verilen işsizlik rakamları özellikle Slovakya ve Romanya için oldukça yüksektir. Ancak istikrarlı ve güven veren reform politikaları ile bu ülkelere yapılan yabancı sermaye miktarı, işsizlik konusunda endişeye yer vermeyecek düzeydedir.

Yine seçilmiş ülkeler için işsizlik oranları birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. İşsizliğin hemen her ülkede istikrarsız bir şekilde artış ve azalış gösterdiği görülmektedir. 1999’dan sonra işsizlik oranlarında yaşanan düşüşler, Macaristan’da istikrarlı bir seyir izlemiştir (Algan, Ildırar, 2004, s:11).

Tablo 12
Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinden Bazılarında Seçilmiş Yıllarda İşsizlik Oranları (%)

Ülkeler	1989	1991	1994	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Çek Cum.	7	4,1	3,2	7,5	8,7	8,8	8,1	7,3	7,8
Macaristan	0,3	7,4	10,4	9,1	7,0	9,0	5,7	5,8	5,9
Polonya	0,1	11,8	16,0	10,4	13,4	14,4	18,5	19,8	19,2
Slovakya	0,0	11,8	13,7	11,9	19,2	20,6	19,8	17,9	17,4
Slovenya	2,9	8,2	14,4	14,5	7,4	10,3	5,9	5,9	6,7

Kaynak: Algan, Neşe, Mustafa Ildırar, (2004), “Orta Asya ülkelerinde işgücü piyasası ve istihdam politikaları”, First International Manas University Conference In Economics, Bışkek, s:11

Çeklerin, Doğu Almanların, Macarların ve Polonyalıların sosyalizmden piyasa ekonomisine geçişleri hızlı olmuştur. Bunda Avrupa Birliği ile yakın ticari ilişki içinde olmalarının yanı sıra, piyasa konusunda bilgi birikimlerinin olmasının da etkisi vardır (Jonas, 2003, s:38-40).

Avrupa Birliği, üyelik müracaatı bulunan ve geçiş ekonomisi sürecini yaşayan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ekonomik reformları, demokratikleşme çabalarını, para ve maliye politikaları ile uyumunu yakından takip etmektedir. Bu ülkelerde oluşturulan yeni kurumların AB müktesebatı ve dolayısıyla piyasa ekonomisi kuralları ile uyumlu olmasına özel önem gösterilmektedir. Avrupa Birliğinin bu ülkelere gösterdiği yakın ilgi onların geçiş ekonomisi olmanın dezavantajlarını, diğer geçiş ülkelerine kıyasla daha az yaşamalarına sebep olmaktadır (Jonas, 2003, s:38-40).

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde son yıllarda döviz politikalarının giderek esnek hale geldiği ve serbest bırakıldığı gözlenmektedir. Oysa döviz kuru politikaları birçok geçiş ekonomisinde önemli gelir kayıplarına neden olmuştur (Jonas, 2003, s:38-40).

Piyasa ekonomisine geçmek isteyen ve bu amaçla yeniden kurumsal yapılanmaya giden ülkeler için dış teknik destek önemlidir. Bu konuda Avrupa Birliğine aday geçiş

ekonomileri avantajlı durumdadır. Çünkü Avrupa Birliğinde iyi yetişmiş akademisyen, teknisyen ve finansal asistan bulunmaktadır (Fischer, 2000, s:20-21).

Sosyalist sistemi öbür ülkelere nazaran daha geç benimseyen Doğu Avrupa Ülkelerinin durumu, diğer geçişte olan ülkelerin durumundan bariz bir farklılık göstermektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlık, erken başlayan reformlar ve en önemlisi de geçişe başladıklarında var olan potansiyel onları diğer sosyalist ülkelerinden ayırmaktadır. Sosyalist ülkeler arasında var olan ticari sisteme birçok Doğu Avrupa ülkesi daha az bağlıdır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri reformlara en erken başlayan ülkelerdir. Bunlardaki başarı diğer geçiş ekonomisi yaşayan ülkelerden daha ileridedir (Fischer, 2000, s:20-21).

3.1.3. Orta Asya Ülkeleri

Bu grupta sayabileceğimiz ülkeler; Kamboçya, Çin, Vietnam ve Laos'dur.

Çin, Vietnam, Kamboçya ve Laos gibi ülkeler, son zamanlarda, uluslar arası kuruluşlar tarafından geçiş ekonomisi yaşayan ülkeler kapsamında ele alınmaktadır. Ancak adı geçen ülkelerde demokratikleşme yönünde bir gelişme yoktur. Bu ülkeler sadece ekonomik ilişkilerde daha çok Uluslararası ekonomiye entegrasyon amacı ile bazı piyasalarını serbestleştirme eğilimi taşımaktadır (Tandırcıoğlu, 2002, s:363).

Asya ülkelerindeki ekonomik liberalleşme süreci 1970'li yıllarda başlamıştır. Asya ülkeleri ekonomilerinin en tipik özelliği tarıma dayalı yapılarıdır. Yıllarca totaliter rejim altında yaşayan devletlerin dünya ekonomisi ile ekonomik ve siyasi bağları da oldukça zayıftır. Asya ülkelerindeki ekonomik reformlar ilk olarak bu iki alanda yani dünya ekonomisi ile entegrasyon ve tarım sektörünün iyileştirilmesi konularında yapılmıştır. Asya ülkelerinde yaşanan süreç, politik statünün korunarak ekonomik liberalleşmenin sağlanması şeklinde olmuştur (IMF, 2000, s:6-7).

Bu ülkelerden pek çoğu Dünya Ticaret Örgütüne üye olmak istemektedir. DTÖ üyeliği, bu ülkelerin, global ekonomiye daha hızlı ve başarılı bir şekilde entegre olması ve kurumsal yapıyı inşa etmesi için önemlidir. DTÖ üyeliğini kendi ticari rejimlerinin reformu için bir fırsat olarak görmüşlerdir, çünkü bu üyelikle diğer ülke engellerine

karşı korunabileceklerini ve uluslar arası piyasalara daha iyi uyum sağlayabileceklerini düşünmektedirler. DTÖ, liberal ticaret rejiminin devamı konusunda siyasi uygunluğu da sağlamaktadır. DTÖ üyeliğinin kendi ticari rejimlerinin reformu için fırsat gördükleri de söylenebilir. Ticari politikalardan sapmaların azaltılması, devletin ticari faaliyetlerinin azaltılmasını, tarifelerin düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması gibi konularda DTÖ yardımcı olmaktadır (Altay, 2003, s:13-26).

Orta Asya ülkeleri gurubunda, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmak için reformlarını sürdüren Çin incelenmesi gereken önemli gelişmelere konu olmuştur. Çin'de 1970'li yıllardan sonra başlayan ekonomik reform süreci, Çin'i eşi benzeri görülmemiş bir büyüme sürecine sokmuştur. Çin, 1979 yılında 177 milyar dolar ile dünyanın dokuzuncu büyük ekonomisi iken, 2003 yılında 1.26 trilyon dolar ile dünyanın ekonomik devlerinden biri olma yolunda ilerlemektedir. Çin'in bu ekonomik başarısında, Çin Komünist Partisinin kontrolü elinde tutarak, kargaşayı ve mafyayı önlemesi önemli rol oynamıştır. Parti kontrolünü ekonomik ve sosyal birçok alandan çekmesine rağmen, ekonomik büyümenin ve partinin başarısının devamı için serbestleşmenin sürmesi gerekmektedir (Arısoy, Bayar, Soranlar, 2005, s:1-2)

1970'li yıllardaki ekonomik dönüşüme tarım sektörü reformları damgasını vurmuştur. Bu süreçte çiftçilerin üretim ve gelirleri önemli miktarlarda arttırılmıştır. 1980 yılından sonra hızlanan ve serbest piyasayı hedefleyen reformlarda öncelikle, ikili fiyatlandırma sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemde, bazı mal ve hizmetlerin fiyatları devlet tarafından belirlenirken, bazılarının ise piyasada oluşmasına izin verilmiştir. Ancak 1990'lı yılların başında hükümetin kontrolü azaltılmış ve fiyatların tamamının piyasa şartlarında belirlenmesine çalışılmıştır. 1990'lı yılların reform ajandasına damgasını vuran bir diğer önemli sektör bankacılık olmuştur. Sağlam bir bankacılık sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Sanayileşme ve sosyal güvenlik konularında önemli reformlar gerçekleştirilmiş ve karlı olmayan birçok devlet işletmesi kapatılmıştır (Arısoy ve diğerleri, 2005, s:7-11).

Çin 1949 yılından beri Sosyalist sistemle yönetilmektedir. 1980'li yıllardan sonra Çin Komünist Partisinin siyasi etkinliği sürmesine rağmen, dışa açılma çabaları görülmektedir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra bütün dünyayı etkisine alan

serbest piyasa akımı Çin'i de etkilemiştir. Dünya ölçeğinde yaşanan gelişmelere paralel olarak, 1992 yılında siyasi tutuculuğu ile bilinen Çin Komünist Partisi, Sosyal Piyasa Ekonomisini benimsemiştir. Parti sosyal piyasa ekonomisinin gereği olan bir çok ekonomik ve politik değişime imza atmıştır. Yaşanan politik değişimlere rağmen Çin'deki devlet tekeli varlığını sürdürmüştür. Oysa Çin ekonomisinin dinamizmi özel, kolektif ve yabancı sermayeli girişimlerden oluşmaktadır (İhracat Geliştirme Merkezi [İGEME], 2005, s:1-3).

Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne kabul edilmesinin Dünya ticareti açısından önemli etkilerinin olması beklenmektedir. DTÖ üyesi ülkeler açısından ele alındığında ise Çin pazarının dünyaya açılması ile ortaya çıkacak yeni olanaklar bulunmaktadır. Ancak, üyeliğin başlangıcında Çin'in mal ve hizmetlerde pazara giriş ve fikri mülkiyet hakları gibi konularda bazı tavizler vermesi beklenmektedir. Bu tavizler (İGEME, 2005, s:1-3) ;

- Üye ülkelerin tamamına, eşit muamelede bulunulması,
- İç Pazar ve ihracat için üretilen ürünlerde çift fiyat uygulamalarının kaldırılması,
- Üç yıl içerisinde şirketlerle ilgili tüm sınırlamalar kaldırılarak, iç pazar, ihracat ve ithalat sınırlamaları kaldırılacaktır.
- Bazı madenler, tütün, akaryakıt, tahıl gibi belirli ürünlerde devlet tekeli devam ederken, hali hazırda yabancı yatırımcıya kapalı olan alanlar, liberalleştirilecektir.
- Gümrük tarifeleri belirli bir takvime göre kaldırılacaktır.
- Üyeliği takip eden ilk on iki yıl içerisinde Çin menşeli ürünlerin DTÖ üyesi ülkelere herhangi birinin iç pazarına zarar vermesi veya zarar verme tehlikesinin varlığı durumunda özel geçiş dönemi koruma tedbirleri ilgili ülkelere uygulanabilecektir.

Çin'in DTÖ' ye üye olmasını, sadece ticaretin serbestleşmesi ya da pazarın genişlemesi açısından değerlendirmek eksik olacaktır. Orta ve uzun vadede DTÖ' ye üyeliğin yaratacağı rekabet ortamı, hukukun liberal ekonomik ilişkilere uyarlanması ve teknolojik ilerlemeler gibi sebeplerle, sistemin demokratikleşmesi yönünde etki yapması beklenmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Çin, ekonomik olarak liberalleşme reformlarını uygulamakla beraber siyasi tutuculuğuna devam etmektedir. DTÖ' ye

üyeliğin yukarıda sayılan faydalarının yanı sıra birtakım olumsuzlukları da beraberinde getireceği kuşkusuzdur. Öncelikle kısa vadede gelir dağılımında eşitsizlik ve işsizlik gibi dengesizliklerin yanı sıra, yoğun rekabetin yerli sanayiye zarar vermesi kaçınılmazdır. Bütün geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkeler, müdahaleci ekonomik yapılarının dünya ticaretine açtıkları için bu riskle karşı karşıya kalmıştır. Ancak özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülke hükümetleri, geçiş sürecinde, etkin müdahalelerde bulunarak ve önemli miktarda dış yardım sağlayarak bu olumsuzlukları azaltmayı başarmıştır (Çiviler, 2003, s:4).

Çin, 2002 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olduktan sonra, yürütülen başarılı ekonomik liberalizasyon politikaları, sanayisini yeniden yapılandırma ve rasyonelleştirme çabaları sayesinde önemli miktarda yabancı sermaye yatırımı çekmiştir. Çin'e yapılan bu yabancı sermaye yatırımları iki yıldır Dünya genelinde görülen, yabancı sermaye yatırımlarının azalması trendine istisna teşkil etmektedir (Tandırcıoğlu, Özen, 2003, s:118-119).

Tablo 13 Çin'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımının 1999 yılındaki azalmaya rağmen istikrarlı bir şekilde arttığını göstermektedir.

Tablo 13

Çin Halk Cumhuriyetinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyar \$)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2002	2004
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (Milyar \$)	35,8	40,2	44,2	43,8	38,8	40,7	50	60,3

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2005, "Çin ekonomisindeki gelişmeler", s:3,
Tandırcıoğlu, Haluk, Ahmet Özen, 2003, "Geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları", s:118

Çin'in, dünya nüfusunun % 20'sini barındıran, nüfusunu dikkate aldığımızda, dünya ekonomisi ile bütünleşmesi, küresel dengelerin değişmesini de beraberinde getirecektir. DTÖ üyeliği ile yabancı şirketlerin Çin pazarlarına erişimi kolaylaşmış, ticari faaliyetler nispeten güvence altına alınmıştır. Bu durum yabancı doğrudan yatırımların ülke

genelinde önemli miktarlarda artmasına neden olmuştur. DTÖ üyeliğinin gerektirdiği düzenlemeler Çin'de sadece ekonomik ortamın liberalleşmesini sağlamamış, aynı zamanda hukukun üstünlüğü prensibinin de yerleşmesini sağlamıştır. Ülke, yapılan reformlarla yabancıların ilgisini sürekli üstüne çekerek zenginleşirken, devlet eliyle hızla liberalleşen bir ekonomi ortaya çıkmaktadır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu [DEİK], 2005, s:2).

Çin'de güncel olarak görülen en önemli problemler; ekonomide bazı sektörlerin doğrudan yabancı sermaye girişine bağlı olarak aşırı ısınması, petrole olan bağımlılığın giderek artması ve komşuları ile ve ABD ile olan ekonomik ve siyasi ilişkileridir. Hükümet aşırı ısınan sektörlerle müdahalede hantal kalmaktadır. Bu belirsizliği arttırarak, yabancı sermayenin güvenini azaltmaktadır. Çin, dış politika konusunda öncelikle doğu komşuları ile ilişkilerini geliştirerek, petrol ve doğal kaynaklara ulaşımını kolaylaştırma çabası içindedir. Çin'in petrole olan bağımlılığı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum Ortadoğu'nun Çin ekonomisi için, önemini arttırmıştır. Gelecek dönemde Rusya ile geliştirilen ilişkilerin temel dayanağının, Rus petrollerine duyulan ihtiyaç olduğu kanısı yaygındır. ABD ile sürekli ticari ilişkilerini geliştiren Çin, Tayvan'ın ilhakı konusunda ABD ile siyasi sürtüşme içerisindedir. Çin'in bölgesel ve küresel bir güç olma yolunda ilerlemesi ABD'yi tedirgin etmekte, gelecek dönemde ABD ekonomik politikalarının Çin'in etkinliğini azaltmak üzere değiştirileceği ileri sürülmektedir (DEİK, 2005, s:7-9).

Çin'de tarım ve sanayi alanında yapılan reformlar ülkenin kıyı kesimleri ile iç kesimleri arasında önemli gelir farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur. Bu gelir farklılığı, iç kesimlerden nüfusun göçü ile sonuçlanmıştır. Çin'de yaşanacak küçük bir ekonomik krizin bile, göç eden bu kesimin istihdamı sorununu gündeme getireceği ve bir iç huzursuzluğun kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Hizmet sektörü ise reformlardan gerekli payı alamamıştır. Bunda hükümetin katı politikasının önemli etkisi olmuştur. Hizmet sektörü, devletin kontrolünden vazgeçmediği sektörlerden birisidir. Bu katı kontrol, yabancı doğrudan sermaye yatırımlarının da hizmet sektörüne yönelmesini engellemiştir. Örneğin, 2002 yılında eğitim, kültür gibi alanlara yapılan yabancı yatırım 38 milyon dolar olurken, toptancılık ve perakende alana yapılan yabancı yatırım miktarı 933 milyon dolar olmuştur. Bu fark bize hizmet sektöründeki hükümet

kontrolünü göstermektedir. Önümüzdeki dönemde, diğer alanlarda olduğu gibi hizmet sektörünün de dışa açılımında serbestleşme beklenmektedir (DEİK, 2005, s:11).

Çin sadece dışarıdan yabancı sermaye çekmekle kalmıyor, bol miktarda yatırımı, yabancı ülkelere yapıyor. 1980'li yıllarda 400 bin dolar yurtdışı yatırım yapan Çin, 2000'li yıllarda 3 milyar doları aşan miktarda yabancı yatırım gerçekleştirmiştir. Yapılan yatırım çoğunlukla diğer Asya ülkelerine olmuştur. Son dönemde gerçekleştirilen yatırımların % 90'lık kısmı devlet firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yüksek oranlı yatırım, gelişmekte olan bir ülkenin bu oranda yabancı yatırım yapmasının doğuracağı problemler nedeniyle eleştirilmektedir. Bu kaygının en önemli nedeni, 1980'lerde ellerindeki nakit fazlasıyla ABD'li firmaları satın alan ve sonrasında nakit sıkıntısına girerek hüsrana uğrayan Japon firmalarının varlığıdır (DEİK, 2005, s:13-14).

Çin, geçiş ekonomileri içerisinde en hızlı büyüyen ülke olarak dikkat çekmektedir. Ancak Asya Ülkeleri ve özellikle Çin'deki hızlı nüfus artışı kısa dönem Kişi Başına GSMH'yı olumsuz etkilemektedir. Çin 1978 yılından itibaren ekonomi politikalarını piyasa ekonomisi ile uyumlu hale getirmeye başlamıştır. Vietnam'da ise reform çalışmaları ancak 1986 yılında başlayabilmiştir. Oysa Doğu Avrupa ve Dağılan Sovyetler Birliği Ülkelerinde reform süreci 1989, 1990 ve 1991 yıllarında başlamıştır. Çin'de nispeten erken başlayan reform sürecinde en önemli başarısızlık hükümetin politika uygulamadaki başarısızlığı olmuştur (Melo, 1997, s:9-10).

Ekonomik açıdan dünyanın parlayan yıldızı olan Çin, son on yıllık periyoda piyasa ekonomisinin işleyişi ve büyüme oranları açısından, dünyanın geri kalan gelişmekte olan ve piyasa şartlarının oluşturmaya çalışan ekonomileri için örnek olacak niteliktedir. Çin, siyasal anlamda geçiş süreci yaşamasa da, siyasi kontrol mekanizmalarından bir kısmını sürdürse de, ekonomik alanda yaptığı liberalleşme reformları sayesinde hızla uluslar arası piyasalara entegre olmaktadır. Çin ekonomisinin dünya ile entegrasyonu, özellikle yakın ticari partnerleri olan Hong Kong, Tayvan, Japonya ve Amerika ile ticari ilişkilerinin geliştirilmesine bağlıdır. Ticari ilişkiler ise işadamlarının ve politika yapıcılarının tavırları ile belirlenir. Çin'li yatırımcılar piyasa ekonomisi kurallarına göre idare ettikleri şirketleri ile dünya ölçeğinde önemli yatırımlarda bulunmaktadır. Yine

politika yapıcılar, kontrol mekanizmasını zayıflatacak, ekonomik alanda serbestleşmeyi destekleyici politikalarla bu entegrasyon sürecine katkı sağlamaktadırlar. Çin’de yapılan planlar gelişmeye dönük, yol gösterici plan niteliğindedir. Kontrol mekanizmaları, her geçen gün sektör bazında liberalleşmeyi sağlayacak şekilde azaltılmaktadır. Bu anlamda yapılan en önemli reformlardan birisi de bakanlık sayısının 38’den 22’ye düşürülmesidir (Cheung, Chinn, Fujii, 2003, s:22-23).

Tablo 14 Çin’in geçiş sürecinde gösterdiği ekonomik performansı özetlemektedir. Çin yakaladığı bu yüksek büyüme oranlarını devam ettirdiğinde tahminlere göre 2015 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır. Unutulmamalıdır ki Çin deki ekonomik liberalizasyon süreci 1970’lerde başlamıştır. Çin’in enflasyon oranları da diğer geçiş ekonomilerinden önemli farklılıklar içermektedir. Bunda bir çok sektörde liberalleşme ve şeffaf yönetim gerçekleştirilmesine rağmen, Çin’de devam eden katı kontrolün etkisi büyüktür. İşsizlik oranları, sosyalist sistemin tam istihdam varsayımı nedeniyle ölçülememiştir. Son yıllarda görülen işsizlik rakamları nicel olarak, Çin’in nüfusu dikkate alındığında oldukça büyüktür. Ancak ülkeye yapılan yatırımlar, işsizliği sosyal bir problem olmaktan çıkarmaktadır.

Tablo 14
Çin Halk Cumhuriyeti’nde Bazı Ekonomik Göstergeler

Göstergeler	1990	1991	1992	1993	1999	2000	2001	2002
GSYİH								
Büyümesi (%)	3,9	8	13,6	13,4	7,1	7,9	7,3	8,01
Enflasyon								
Oranı (%)	1,6	3	5,4	13	-1,4	0,3	0,7	-0,77
İşsizlik								
Oranları (%)	--	--	--	--	7,4	8,2	9,3	9,0

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18 Arısoy, Ebru, Burak Soyar, Ebru Baranlar, “Asya’nın devi: Çin Halk Cumhuriyeti”, s:3

Asya ülkelerinden geçiş ekonomisi özelliğini taşıyan bir diğer ülke Vietnam'dır. Sovyet modeli ekonomik sistem, Kuzey Vietnam'da 1954, Güney Vietnam'da 1974 yılından itibaren örnek olarak alınmıştır. Sovyet modeli ekonomik sistemin özellikleri çalışmanın önceki bölümünde açıklanmıştır. Sistemin Vietnam yansımasının en tipik özelliği, tarım sektörü ağırlıklı olmak üzere ağır sanayi işletmelerinin kurulmasıdır. Vietnam da Çin gibi siyasal anlamda olmasa da ekonomik olarak piyasa ekonomisi kurum ve kurallarına işlerlik kazandırmaya çalışan, sosyalist bir ülkedir. Vietnam'da uygulanan bu geçiş süreci işlemlerinin, emek sektörü üzerindeki etkilerinin inceleyen çalışmasında Friedman (2004), sosyalist düzen altında Vietnam'da hem kamu sektöründe hem de özel sektörde çalışan işçilerin yetenek düzeylerinin ve ücretlerin oldukça düşük olduğunu söylemiştir. Yapılan geçiş reformları ile işçilerin bilgi ve beceri düzeyleri arttırılmış, bu dolaylı olarak ücret yapılarını da etkilemiştir (Friedman, 2004, s:7-8).

Tarım sektöründe, girişimcilik sektöründe ve fiyatların liberalizasyonu konusundaki ilk reformlar ancak 1981 yılında yapılmaya başlanmıştır. Reformların temel özelliği, özellikle özel firmalar arasındaki rekabet ortamının yaratılarak, firma, girişim ve beşeri sermaye gelişiminin sağlanmasının amaçlanmasıdır. Vietnam'da hükümet o yıllarda kamu girişimlerinin ulusal ekonomiye liderlik ederek bu süreci tamamlamayı amaçlamıştır. Bunun içinde öncelikle kamu sektörü yeniden yapılandırılmıştır. Vietnam'da ve diğer geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerde ücretlerin baskı altında tutulması tipik bir özelliktir. Enflasyon gibi ücretlerin de baskı altında tutulması sonradan önüne geçilmesi çok zor problemlere de neden olmaktadır (Friedman, 2004, s:2-3).

30 yıl önce Vietnam'da başlayan ekonomik geçiş emek piyasalarında bazı problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Emek piyasalarındaki bilgi ve beceri düzeyinin düşük olması, merkezi plandan serbest piyasaya geçişte eğitim sisteminin de değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Piyasa ekonomilerinde eğitim, ücret gelirinin önemli bir açıklayıcısıdır. Eğitim düzeyi arttıkça, kazanılan ücret ve dolayısıyla hayat standartları da yükselmektedir. Bunu göz önüne alan Vietnam'ın reformcu hükümetleri, eğitim sistemini serbest piyasaya uyum sağlayacak işgücünü yetiştirmek üzere değiştirmiştir (Moock, Patrinos, Venkataraman, 1998, s:2-3).

Vietnam’da bütün reformcu hükümetler beşeri sermaye alanında önemli yatırımlar yapmıştır. Ancak, zaten eğitimsiz olan nüfusa birde sürekli büyüyen nüfus eklenince yapılan yatırımların olumlu etkisi sınırlı olmuştur (Moock ve diğerleri, 1998, s:7-8).

Reformların başlangıcından sonra Vietnam’da özel sektör, piyasa ekonomisine geçiş konusunda, ekonomik gelişmeye önemli katkılarda bulunmuştur. İstihdam oranları, yapılan reformların da etkisiyle kamuda sürekli azalırken, açılan yeni iş imkanlarıyla özel sektör sürekli artan oranlarda istihdam sağlamıştır. 1992-1993 yıllarında kamuda 900.000 olan yeni iş imkanı sayısı, özel sektörde 4,7 milyonu bulmuştur. Bu rakam, nüfusa oranla incelendiğinde, geçiş süreci yaşayan bir ekonomi için, değerine paha biçilemez. Bu rakamların sadece ekonomik anlamı yoktur. Aynı zamanda sosyal huzursuzlukların engellenmesi ve reformların başarı ile uygulanması ve reformlara halkın desteğinin sağlanması açılarından da önemlidir (Moock ve diğerleri, 1998, s:7-8).

Tablo 15 Vietnam’daki ekonomik gelişmeleri özetlemektedir. Vietnam İstikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmektedir. 1990’lı yılların başında yaşanan yüksek oranlı enflasyon kontrol altına alınarak, 2000 ve 2001 yıllarında negatif değerler elde edilmiştir. Vietnam ekonomisi küçük bir ekonomi olmakla birlikte, istikrarlı olarak büyümektedir. Ekonomik büyümeye bağlı olarak kişi başına düşen milli gelir düzeyi de artmaktadır.

Tablo 15
Vietnam’da Bazı Ekonomik Göstergeler

Göstergeler	1990	1991	1992	1999	2000	2001	2002	2003
GSYİH Büyümesi (%)	4,5	6	8,6	4,8	6,8	6,9	7,0	7,2
Enflasyon Oranı (%)	67,5	67,6	17,5	4,1	-1,7	-0,4	3,8	3,1
GSYİH (Milyar \$)	--	--	--	28,7	31,2	32,7	35,1	39,0
Kişi Başına Gelir (\$)	--	--	--	370	400	410	440	479

Kaynak: Altay, Asuman (2003), “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”, s:18, Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], 2005, “Vietnam” s:

3.2. Türkiye

Yukarıda, çalışmanın diğer bölümlerinde de açıklandığı üzere, geçiş ekonomisi kavramı aslında eskiden sosyalist sistemle yönetilen ve sonradan piyasa ekonomisini benimsemiş, dağılan Sovyetler Birliği Ülkeleri ile Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini tanımlamaktadır. Ancak, Türkiye de özellikle 1980’li yıllardan sonra ekonomik sistemini değiştirme, piyasa ekonomisi kurallarını geçerli kılma yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin de bu süreç içerisinde yaşadığı gelişmeleri incelemeye çalışacağız.

Günümüzde piyasa ekonomisini Türkiye’nin gündemine taşıyan dört önemli unsur vardır. Birincisi; küreselleşme veya tek dünya pazarında yer alabilme olgusu, ikincisi; Avrupa Birliği adaylığımızın gerektirdiği piyasa ekonomisine geçiş yükümlülüğümüz, üçüncüsü; uluslar arası ekonomik literatürün, ancak piyasa ekonomisinin ulusal ekonomileri yüksek etkinlik düzeyine taşıyacağına inanması, dördüncüsü ise; yaşadığımız iktisadi krizlerin, devletçi ekonomik modelin eksikliklerinden kaynaklandığının kabul edilmesi (Akalin, 2002, s:38).

Türkiye ekonomisi devletçilik ağırlıklı karma ekonomidir. Türkiye’de kamu sektörünün ekonomi içerisindeki payı % 55,7 dir. Devletin ekonomide sahip olduğu bu büyük pay önemli israfları da beraberinde getirmektedir. Bu israflar ülkenin son 30 yılını önemli ekonomik krizlerle geçirmesine neden olmuştur. Kriz süreçlerinde mali yardımına ihtiyaç duyduğumuz IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşlarda Türkiye’yi piyasa ekonomisine yöneltmektedir. Bu yönelim de Türkiye’nin geçiş ekonomisi sürecini yaşamasını gerektiriyor (Akalın, 2002, s:38-42).

1930’lu yıllarda başlayan devletçi uygulamalar öncelikle KİT’lerin kurulmasını gerektirmiştir. Özel sektörde yeterli sermaye birikimi bulunmadığı için kurulan bu işletmeler, hemen hemen bütün sektörlerde yayılmış ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetlerin üretimine başlamıştır. Ancak KİT’ler kuruluşlarından on yıl sonra uygulamaya konulan ekonomik istikrar programları ile sürekli rehabilite edilmeye veya özelleştirilmeye çalışılmıştır. 1950’li yıllardan sonra gelişmeye başlayan uluslar arası ekonomik ilişkilerle birlikte ekonomi politikaları daha liberal hale getirilmeye başlanmıştır. 1980 yılına kadar yapılan reformlarda liberalleşme konusunda önemli gelişmeler sağlanamamasına rağmen, toplumda piyasa ekonomisine geçiş konusunda bir isteğin olduğu anlaşılmıştır. Piyasa ekonomisi konusundaki köklü dönüşüm ise 1980’li yıllardan sonra, Özal reformları diye bilinen reformlarla başlamıştır (Akalın, 2002, s:30-36).

80’li yıllar sadece Türkiye ekonomisi için değil, diğer gelişen ekonomiler için de dönüşüm yılları olmuştur. Bu dönemde yaşanan finansal krizler, bugün geçiş ekonomisi olarak nitelendirdiğimiz ülkelerde ve diğer gelişmekte olan ülkelerde de önemli sorunlara neden olmuştur. Mishkin (2001) makalesinde yaşanan bu finansal krizlerin en önemli nedenini “bilgi asimetrisi” olarak belirtmiştir. Küreselleşen piyasalarda tam ve doğru bilgiye ulaşılamaması, mali piyasalarda spekülasyon hareketlere yol açmış, buda finansal krizleri beraberinde getirmiştir. Bilgi asimetrisi dışında, sermaye sahiplerinin güvensiz ekonomik ortamda yatırım yapmaktan kaçınması ve mali yatırım araçlarını tercih etmesi, krizlerin boyutunu büyütülmüştür. Mishkin (2001) asimetrik bilgiye neden olan faktörleri dört başlık altında saymıştır (Mishkin, 2001, s:3-5):

1. Siyasi istikrarsızlıklar ve yatırım ortamındaki bozulmalar belirsizliği arttırmıştır.

2. Reel sektörlerde yaşanan yozlaşma.
3. Finans sektöründeki yapısal sorunlar, piyasa hakkında bilgi aktarımını gerçekleştiren bankacılık faaliyetlerini engellemiştir.
4. Seçim problemi faiz oranlarını yükselterek, verimli yatırımların dışlanmasına neden olmuştur.

Türkiye’de piyasa ekonomisine geçişin benimsendiği 1980 yılından sonraki dönemde, içeriklerinde önemli benzerlikler göstermekle beraber, 1980, 1988, 1991, 1994, 1999, 2000, 2001 yıllarında finansal krizler yaşanmış ve aynı yıllarda istikrar politikaları uygulamaya konulmuştur. Çalışmada bu istikrar programlarından sonuçları diğerlerine kıyasla ağır olan 1980, 1994 ve 2001 yıllarında uygulanan istikrar politikalarına kısaca değinilecektir.

3.2.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları

1979 yılında Türk ekonomisi pahalılık, yoksulluk ve karaborsa ile kilitlenmişti. Daha önce alınan borçlar ödenmediği için dış borç bulmak ta güçleşmişti. Bütün bu olumsuz ekonomik koşulların üstüne siyasal ve sosyal huzursuzluklar da eklenince 1979 yılı Türkiye için tam bir kabusu dönüşmüştü. 24 Ocak kararları böyle bir ortamda, ekonomik ve sosyal huzursuzlukları gidermek için uygulamaya konulmuştur. Bu kararlar genelde iç piyasada istikrarı ve dış ödemelerde dengeyi sağlamayı hedefliyordu. Bu amaçlara ulaşmak için seçilen araç ise, piyasa ekonomisinin düzenleyici unsuru olan fiyat hareketlerine serbestlik kazandırmak olarak belirlenmişti (Aydın, 2001, s:81-82).

24 Ocak kararları çerçevesinde, piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki türlü önlem paketi önerilmiştir. Konjonktürel önlemler; paranın devalüasyonu, kayan parite politikası, fiyatların piyasalar tarafından belirlenmesi, temel ve kritik malların listesinin daraltılması, sıkı para politikası, ihracata dönük endüstrilerin rekabet gücünün arttırılması gibi başlıklar altında toplanabilir. Yapısal önlemler ise; üretimin sektörel bileşiminin değiştirilerek, mevcut kapasitenin daha verimli çalıştırılması ve ihracata dönük sanayileşme politikalarının benimsenmesi şeklinde olmuştur (Alp, 2000, s:6-7).

24 Ocak kararları sadece enflasyonla mücadele ya da bazı piyasalarda düzenleme çabalarını içermez. Bu kararlar ile piyasası olmayan döviz ve sermaye piyasalarını oluşturmak ve en önemlisi ekonomiyi, serbest piyasa şartlarına göre yeniden yapılandırmak amaçlanmıştır. Kararlar uzun dönemli bir piyasa ekonomisine geçiş stratejisi içermektedir. Bu strateji çerçevesinde, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak için yapılan başlıca reformlar şunlardır (Parasız, 2001, s:314-316):

1. Faiz oranları serbest bırakılarak finansal liberalizasyon sağlanmış ve böylece para piyasaları oluşturulmuştur.
2. Esnek kur politikası benimsenerek döviz piyasaları oluşturulmuştur.
3. Kamusal malların kapsamı daraltılarak rekabetçi bir mal piyasası oluşturulmuştur.
4. Sermaye piyasaları kanununun kabulü ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının kurulması ile sermaye piyasalarına işlerlik kazandırılmıştır.
5. Özelleştirme çalışmalarına başlanmıştır.
6. Yabancı Sermaye Dairesi, Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu gibi serbest piyasa kurumları kurulmuştur.

24 Ocak kararlarının sonucunda; artan faiz gelirleri nedeniyle bireysel tüketim artmıştır. Faiz oranlarının serbest bırakılması, firmaların borçlanarak finansman olanaklarını arttırmış buda düşen faizlerin yeniden artmasına ve dolayısıyla yatırım talebinin düşmesine neden olmuştur. Kararların ardından ödemeler bilançosu açıkları küçülmüş, enflasyon gerileme sürecine girmiştir. Yine ekonomideki büyümenin sınırlı olması işsizlik oranlarını ve sosyal huzursuzlukları arttırmıştır. Kararların uygulandığı dönemde askeri yönetimin iş başında olması, geçiş sürecinde menfaatleri zedelenen kesimlerin olumsuz etkilerinin azalmasını sağlamıştır. Ancak askeri idare altında liberalleşme oldukça zor olmuştur (Kepenek, Yentürk, 2000, s:208-211).

3.2.2. 5 Nisan 1994 Kararları

1990'lı yıllarda sosyalist sistemle yönetilen Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri ile Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasal çözülme, ekonomik alanda da kendisini göstermiştir. Bu yıllarda adı geçen ülkelerin tamamı ekonomik sistem tercihlerini serbest piyasadan yana kullanmıştır. Bu politika değişikliği, daha önce açıklandığı

üzere, geçiş ekonomisi sürecini yaşıyan bütün ülkelerde küçük ya da büyük ekonomik krizleri de beraberinde getirmiştir. Dünya ölçeğinde yaşanan bu ekonomik ve siyasal sorunlara,1993 yılında artan bütçe açığı ve yüksek fiyatlı iç dengesizlikler eklenince, Türkiye’de yeni bir ekonomik istikrar programı uygulamak gerekmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile piyasa ekonomisine tam olarak geçilememiş, sorunlar birikerek, yukarıda sayılan faktörlerin de etkisiyle 1994 yılında yeni bir ekonomik krizin patlamasına neden olmuştur (Aydın, 2001, s:101).

5 Nisan kararları ile, yaşanan ekonomik krizi atlatmak üzere, şok stratejiler benimsenmiştir. Bu strateji ile nominal para arzını kontrol etmek ve kamu harcamalarını azaltmak hedeflenmiştir. Bunun içinde ücret ve maaşlar dondurulmuş ve çapa olarak döviz kuru seçilmiştir. Buradan görüleceği üzere, 5 Nisan kararları talep yapısı üzerine yoğunlaşmış, piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak temel değişimler içermeyen kararlardır. 5 Nisan kararlarının temel amaçları; enflasyonu düşürerek liraya istikrar kazandırmak, istikrarı sürekli kılacak yapısal önlemler almak, kamu açıklarını azaltarak özelleştirme hareketini sonuçlandırmak olarak sayılabilir. Genel olarak bakıldığında serbest piyasayı hedefleyen karar vericiler, uygulamada yeterli kararlılığı sergileyememiştir (Deliveli, 2002, s:27-28).

5 Nisan kararları sonrasında özel sektör, serbest piyasanın rasyonel bekleyişler varsayımı ile uyuşmayacak şekilde fiyat saptama hatası yapmıştır. Fiyat artışları hem enflasyonu körüklemiş hem de üretimin düşmesine neden olmuştur. Diğer geçiş sürecini yaşıyan ekonomilerde, geçiş işlemleri nedeniyle yaşanan çıktı düşüşleri Türkiye’de özel sektörün bekleyiş hatası nedeniyle yaşanmıştır. Sosyalist veya karma ekonomik sistemin değiştirilmesinin en önemli ayağını oluşturan özelleştirme ise hükümet tarafından borsanın yüksek olduğu zaman yapılmaması, özelleştirmeden beklenen faydadan da mahrum kalınmasına neden olmuştur. İşte bu faktörler 5 Nisan kararlarının etkinliğini azaltmış ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli bir şansın daha yitirilmesine neden olmuştur (Şahin, 2000, s:222).

3.2.3. 1 Ocak 2000 Yüksek Enflasyonu Düşürme Programı

5 Nisan kararları tam olarak uygulanamayınca, yeni hükümet dünyadaki mevcut konjonktüre ayak uydurarak, piyasaya geçişi sağlayacak, bir takım yapısal dönüşüm

politikalarını uygulamaya koymuştur. Bu programın özelliği, bir krizin ardından değil de, muhtemel bir krizi önlemek ve daha önemlisi ekonomide köklü dönüşümler sağlayarak, serbest piyasayı tesis etmek için uygulamaya konulmuş olmasıdır. Bu program açıkça serbest piyasa hedefinden bahsetmemekle birlikte, serbest piyasa ile uyumlu önemli yapısal değişiklikler içermektedir (Cin, 2001, s:1).

Yüksek enflasyonu düşürme programının temel amaçlarını şöyle özetleyebiliriz (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2001, s:9-11):

1. Tutarlı, istikrarlı ve itibarlı politikalarla enflasyonun düşürülmesi,
2. Reel faizlerin düşürülerek ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması
3. Kaynakların etkin ve adil dağılımının sağlanması.
4. Sıkı maliye politikası uygulamaları ile faiz dışı fazlanın artırılması.
5. Enflasyon hedefi ile uygun gelirler politikası uygulanması.
6. Yapısal reformların yapılarak özelleştirmenin tamamlanması.
7. Kamu finansman dengesinin kalıcı bir şekilde sağlanması.

Programın uygulanması sonucunda enflasyon hedeflenen hızla düşmemiştir. Bu durum TL'nin değer kazanmasına ve iç talebin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda petrol ve enerji fiyatlarının dünya genelinde artması, Türkiye'nin cari işlemler açığını arttırmıştır. IMF ile yapılan anlaşma gereği alınan kredi karşılığında IMF'nin öne sürdüğü şartlar, hükümeti oluşturan partilerin seçim bildirelerine uymadığı gerekçesi ile siyasi istikrarsızlıklara neden olmuştur. Diğer ülke örneklerinden de görebileceğimiz üzere, geçiş sürecinde siyasi istikrara sahip olmayan ülkelerin başarı şansı çok düşüktür. Reformları başarı ile uygulayan ve neredeyse serbest piyasaya geçişini tamamlamış olan pek çok Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinin bu süreçteki en tipik özelliği siyasal istikrarın sağlanmış olmasıdır. Yine yaşanan yoğun politik ve sosyal huzursuzluklar nedeniyle özelleştirme hedefinden de sapılmıştır. Sonuç olarak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından, hem krizi atlatacak, hem muhtemel krizlere karşı ekonomik kırılganlığı azaltacak ve hem de serbest piyasanın eksik olan kurumlarına işlerlik kazandıracak yeni bir programa ihtiyaç duyulmuştur (Parasız, 2001, s: 442-445).

3.2.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

1 Ocak 2000 kararları da diğerlerinde olduğu gibi uygulama yoksunluğu nedeniyle sonuçları alınamamış ve Türkiye ekonomisi yeni bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Hükümet ekonomiyi krizlere karşı güvence altına almak ve sürdürülebilir büyüme oranının temellerini atmak üzere 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını hazırlamıştır. Enflasyonla ilgili olarak dalgalı döviz kuru rejimine devam edilmiş ve enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. İstikrarlı büyümenin sağlanması içinse yapısal reformların gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Programın ilkeleri ve amaçları serbest piyasanın eksiksiz işleyişine dönük olmuştur. Program Türkiye'nin büyüme potansiyelini arttırmaya yönelik temel yapısal reformları içermektedir (Deliveli, 2002, s:31-40).

Yeni programın temel amacı kur rejiminin terk edilmesi ile ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve bu ekonomik ortama bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu reformunu ve ekonomik yeniden yapılanmayı gerçekleştirmektir. Bu amaçlara ulaşmak için öncelikle siyasi irade ve taahhüt gerekmekte idi. Bu siyasi irade yolsuzluğu önleyecek ve rasyonel olmayan ekonomik müdahaleleri tamamen ortadan kaldıracak bir irade olmalıydı. Kamu finansman dengesinin güçlendirilmesi için ekonominin en sorunlu kesimi olan Bankacılık sektörüne acil müdahale ve düzenleme gerekiyordu. Programın uygulanmasında karşılaşılabilecek en önemli sorun sosyal çalkantılar olacaktı ve bunun giderilmesi için fedakarlığı adil bir biçimde paylaştırılacak, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası izlenmesi gerekmekte idi (TCMB, 2001, s:12-14).

Programın nihai amacı olarak, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamı sağlanarak kaynak kullanma sürecindeki verimliliği arttırmak ve dışa açık bir yaklaşımla serbest piyasa koşullarında rekabet gücümüzü geliştirmek ve ekonomik büyümeyi, yatırımı ve istihdamı arttırmak olarak benimsenmiştir. Bunların başarılması içinse siyasi istikrar olmazsa olmaz şart olarak önümüze çıkmaktadır. Siyasi istikrarı sağlamak ve bozulan politik dengeleri gidermek üzere programın uygulama sonuçları alınmadan erken genel seçim yapılmıştır (Aydın, Mert, Kaynak, 2003, s:65-72).

3.2.5.Uygulanan İstikrar Programlarının Makroekonomik ve Toplumsal Göstergelere Etkileri

1980’den sonra benimsenen ihracata dönük sanayileşme stratejileri, özel sektör tarafından teknolojik yenileme ve verimlilik artışı yerine kapasite kullanım oranlarının artırılması yönünde kullanılmıştır. Bu durum, özel sektörün, serbest piyasa şartlarında ve dünya pazarlarında rekabet şansını azaltmıştır. Üretimin artırılması için yapılan kamu yatırımları, enflasyonu tetikleyerek, bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Enflasyon ve bütçe açıkları faiz oranlarını arttırarak özel sektör yatırımlarını dışlamıştır. Ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar yabancı sermaye girişini engellemiş, gelen yabancı sermaye ise spekülative alanlara yatırım yapmıştır (Boratav, 2001, s:3-6).

Özel sektör yatırımlarının azlığı işsizlik problemini her geçen gün daha da arttırmıştır. İşsizlikle birlikte yaşanan gelir dağılımı bozuklukları toplumsal barışı olumsuz etkilemiş ve sosyo-psikolojik huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur. Geçiş sürecinde hayati önemi olan özelleştirme politikaları sadece gelir elde etmek güdüsüyle yürütüldüğünden, özelleştirmeden beklenen faydalar elde edilememiştir (Boratav, 2001, s:3-6).

Ülkemizde yaşanan krizler ne salt ekonomik bir buhrandır ne de güven eksikliğinden kaynaklanan bir para bunalımıdır. Yaşanan krizler ekonomik, sosyal, siyasal ve yapısal alanları kapsayan krizlerdir. Gerek iç gerek dış faktörlerden kaynaklanan bu krizlere karşı ekonomiyi yönetenler köklü tedbirler almak yerine bütün iç ve dış kaynakları tüketme pahasına bunalımı sürekli ertelemişlerdir. Özellikle son on yıl içerisinde uygulanan ekonomik programlar, doğru teşhisleri içermekle birlikte, kararlı, istikrarlı ve etkin yönetimden yoksun olmaları ve ekonomide ihtiyaç duyulan serbest piyasa yönündeki değişimi içermemeleri, politikaların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur (Aydın, 2001, s:90-95).

Türkiye’de piyasa ekonomisi kurallarının benimsendiği 1980 yılından beri bütçe açıkları ile karşılaşılmalıdır. Gelişmekte olan bir ülke olarak bir miktar bütçe açığı uygun ekonomik ortam ve politikalarla kabul edilebilir, ancak Türkiye’de kamu kesimi açıklarını azaltıcı veya en azından kontrol altına alacak tedbirler alınmadan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, spekülative sermaye girişini hızlandırmıştır. Genelde

yabancı yatırımcıların yüksek oranlı faizin peşinden giderek yaptıkları spekülâtif sermaye yatırımları, bir taraftan ithalatın finansmanını kolaylaştırırken, diğer yandan TL'nin reel olarak değer kazanıp ihracatın azalmasına sebep olmuştur. Bu ticari dengesizlik bütçe açıklarını her geçen gün arttırmıştır (Parasız, 2001, s:338).

Türkiye'de özel sektör, kriz yılları boyunca bekleyişlerde hatalar yapmıştır. Asimetrik bilgi ve bekleyiş hataları pek çok firmanın iflas etmesine, işsizlik sorununun büyümesine ve hepsinden önemlisi ekonominin lokomotifi olması beklenen özel sektörün ekonomideki payının her geçen gün azalmasına neden olmuştur. Bu azalma daha çok GSYİH'daki düşüşten kaynaklanmıştır. Özel sektörün etkinsizliği, kamu sektörünün ekonomik alandan çekilmesini yani özelleştirmeyi geciktirmiş, bu da kamu finansman açığının her geçen gün büyümesine dolayısıyla iç ve dış borçların GSYİH'nın % 70'lerine dayanmasına neden olmuştur (Alp, 2000, s:7).

Türkiye'de sosyal huzursuzluklara neden olan bir sektör olarak sosyal güvenlik kuruluşları, sürekli popülist politikalar uygulanması sonucunda, devletin sırtında kambur olarak nitelendirilecek kadar, bozulmaya uğramıştır. Toplam sivil istihdamın yaklaşık yarısı aktif sigortalı olarak sosyal sigorta programı kapsamında bulunmaktadır. Ancak toplanan primler Türkiye'deki üç sigorta kuruluşunun (Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK) giderini dahi karşılayamamaktadır. Bu maliyetin üstüne son dönemde uygulanmaya başlayan ve gelir dağılımı adaletsizliklerini gidermeyi amaçlayan, işsizlik sigortası maliyetini de ekleyebiliriz. Gelir dağılımının adaletli olması toplumsal barış, adalet, güvenlik ve refahı gerçekleştirmek için bir araçtır. Sosyal devlet ilkesini benimseyen ve piyasa ekonomisi ile yönetilen toplumlarda ekonomik kalkınma ve ulusal gelir artışının yanı sıra gelirin üretim faktörleri arasında adil dağılımı da öncelikli amaçtır (Aydın, 2001, 95-98).

Ülkemizin son 20 yılını kaybolmuş sayabiliriz. Çünkü, 1980 yılından sonra ekonomide hep büyüme ve kriz çevrimleri yaşanmıştır. 1980-2000 yıllarını kapsayan dönemde enflasyon oranı ortalama olarak % 65-70, faiz oranı ise % 100 civarında seyrederken, borçlanma gereği GSYİH'nın % 10'u civarına kadar yükselmiştir (Voyvoda, 2002, s:35-36).

Türk ekonomisinde istikrar sağlanınca hedefler büyüme yönünde revize edilmelidir. Ekonomik büyümenin ise iki kaynağı vardır: Birincisi; üretim faktörü miktarının artırılması, ikincisi ise; üretim faktörü verimliliğinin artırılmasıdır. Türkiye’de üretim faktörlerinden sermayenin miktarı artmıştır ancak işgücü verimliliği hala çok düşüktür (Aydın, Mert, Kaynak, 2003, s:72-74).

Türk ekonomisinin büyümesi için iç talebe dönük üretimden ihracata dönük üretime geçilmesi gerekir. İhracata dayalı ekonomik büyümede temel silah devalüasyon ile kur ve fiyat avantajı sağlamak değildir. Girdi maliyetleri, verimlilik ve teknolojik gelişme ile rekabet avantajı sağlamaktır. Ancak Türkiye’de yaşanan kur artışları ihracat sektörünün bu üçlü yapısını bozmuştur. Ayrıca sadece dış talebe dayalı olarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek mümkün değildir. İşletmelerin ölçek ekonomileri avantajını dış rekabette kullanabilmesi için iç talebinde genişlemesi gerekir. Ancak Merkez Bankasının özellikle Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile uyguladığı enflasyon hedeflemesi politikası bu amaçla çalışmaktadır (Aydın, Mert, Kaynak, 2003, s:72-74).

Piyasa ekonomisi liberalizasyon politikalarını gerektirir. Liberalizasyon politikalarının önemli bileşenlerinden birisi, yabancı yatırımları çekecek finansal liberalizasyonun sağlanmasıdır. Bu nedenle Türkiye’de özellikle 1980’den sonra finansal liberalizasyon politikalarına özel önem vermiştir. Bu doğrultuda uygulanan politikalar ülkeye önemli miktarda yabancı sermaye girmesine neden olmakla birlikte, bu sermayenin yatırım projelerinin finansmanında kullanılmaması, sermayeden beklenen faydaların elde edilememesine neden olmuştur. Alınan dış borçların ve yurda giren yabancı sermayenin kamu harcamalarının finansmanında kullanılması ve bu uygulamayı sürdürebilmek için hükümetlerin düşük kur ve yüksek faiz politikası uygulamaları yıllarca sürmüş ve son 25 yıllık dönemde Türkiye’nin yedi kez finansal krize girmesine neden olmuştur (Dibaoğlu, 2003, s:2-5).

Türkiye’de gerek piyasa ekonomisine geçişin sağlanması ve gerekse yaşanan finansal krizlerin atlatılması için uygulanan bütün istikrar politikalarında temel araç devalüasyon olmuştur. Ancak yapılan devalüasyonların hiçbiri beklenen sonucu vermemiştir. Bunun nedenini Çelebi (2001) makalesinde; eğitim seviyesinin düşüklüğü, tasarruf düzeyinin düşüklüğü, gelir dağılımı bozuklukları, bütçe açıkları ve dış borçlar

gibi sebeplere bağlamıştır. Devalüasyondan beklenen en büyük fayda, ihracat gelirini arttırarak, dış ödemelerde denge sağlamasıdır. Ancak Türkiye gibi ithal girdi ihtiyacı çok yüksek olan ülkelerde, devalüasyon bunun tam aksine üretim maliyetlerini arttırarak ihracatın bir süre sonra daha da azalmasına neden olmuştur (Çelebi, 2001, s:64-65).

Türkiye’de uygulamaya konulan pek çok istikrar programına rağmen, istikrarlı bir piyasa yapısının oluşması ya da serbest piyasa kurumlarının oluşturulmasının gecikmesi, yapısal reformların yapılmamasından kaynaklanmıştır. Bu istikrar politikalarında çoğunlukla ekonominin talep yapısı ile ilgilenilmiş ve harcama daraltıcı önlemler üzerinde durulmuştur. Ekonominin arz yönü ihmal edilmiştir. Bu süreç sonuçta, kaynak dağılımının daha da bozulmasına, sosyal gereksinmelerin artmasına ve belirsizliklere neden olmuştur (Aydın, 2001, s:152).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik amaç refah seviyesinin arttırılmasıdır. Refah seviyesi, merkantilist dönemde korumacılık ve sömürgecilik politikaları ile arttırılırken, günümüzde piyasa ekonomisi ile arttırılmaya çalışılmaktadır. Piyasa ekonomisi tam rekabeti gerektirir. Ancak tam rekabet şartları sadece teoride geçerlidir. Uygulamada tam rekabeti uygulayabilen herhangi bir ekonomi söz konusu değildir. Çünkü piyasalara yapılacak küçük bir müdahale dahi teorik olarak tam rekabetten sapmayı ifade etmektedir. Ülkeler, coğrafik, demografik, tarihsel, kültürel ve siyasal yapılarını da dikkate alarak, piyasa ekonomisinin kurallarına işlerlik kazandırmak zorundadır.

Kurulan sistem ne olursa olsun, bir ekonomik yapıda firma sahipleri, yöneticiler, işçiler, kredi kuruluşları, girişimciler, tüketiciler ve devlet gibi birçok ekonomik aktör bulunmaktadır. Bu aktörlerden her biri ekonomi politikalarının kendi çıkarları doğrultusunda yürütülmesini isteyecektir. Bu noktada devlet milli gelirden en yüksek payı alan ve bunu harcayan birim olarak, ekonomi politikalarını kendi amaçları doğrultusunda oluşturacaktır. Burada önemli olan nokta devletin, küresel ekonomilerle uyumlu, gelişmeyi ve büyümeyi sağlayacak, adil politikalarla ve ölçülülük ilkesi ile müdahale etmesidir.

Piyasa ekonomisi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önerilen bir piyasa yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde geçiş ekonomisi olarak nitelenen ülkeler de serbest piyasa tercihlerini, özellikle 1990'lı yıllardan sonra ortaya koymuştur. Piyasa ekonomisine geçiş, açık toplum olmayı gerektirir. Uygulanacak reformlar halka bütün açıklığı ile anlatılmalı ve halkın desteği sağlanmalıdır. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, dışa açıklık gibi kurallar piyasa ekonomisinin olmazsa olmazlarıdır. Örneğin, demokrasi alanında yeterli açılımı sağlayamayan, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri, geçiş sürecinde de beklenen başarıyı sergileyememişlerdir.

Özelleştirme uygulamaları, geçiş ekonomisi olmanın en önemli ayağıdır. Devletin ekonomik alandan çekilmesi ve sahip olduğu ekonomik kurumların özel sektöre satılması, ekonomik anlamının yanı sıra etik bir değer olarak ta değerlendirilmektedir.

İşte halkın, ekonomik sistemin değişimine katkısı bu noktada öne çıkmaktadır. Özelleştirme çalışmaları sadece devlete gelir sağlayan bir araç olarak görülmemelidir. Özelleştirmenin gelir sağlamanın çok ötesinde, serbest piyasanın tesisi ve özel sektörün, ekonominin lokomotif olma fonksiyonunu yerine getirmesini sağlayacağı unutulmamalıdır.

Serbest piyasa tercihini yapan geçiş ekonomilerinde reformların başarısı; ülkenin bağımsız kalması ve buna bağlı olarak reform yapabilme yeteneğine gelişmiş ülkelere olan coğrafi yakınlıklarına, başlangıçta sahip olunan koşullara bağlıdır. Başarı performansında ticaret ve üretim artışı doğrusallığı söz konusuysa, başarısız olmuş ülkelerde hem üretim hem de ticarete düşüşler gözlenmiştir. Ticaret ve ekonomik performans arasındaki güçlü bağlantı, hem geçiş ekonomisinin kurum ve politikalarına hem de onun temel ticaret ortaklarına bağlıdır. Ayrıca dışa açıklık ve büyüme arasındaki korelasyon için başarılı ticaret politikası reformlarına gerek duyulur. Başarılı ticaret rejimi reformu hem teknik nedenlerle hem de siyasi baskılar nedeniyle güçlükle yerine getirilmektedir.

Çalışmanın sonucunda geçiş ekonomilerindeki başarı koşullarını, 1989'da yayınlanan Washington Konsensüsü çerçevesinde ve geçiş deneyiminden çıkarılan dersler ile birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Gelişmiş piyasa ekonomilerine coğrafi yakınlığı bulunan ve yakın ticari ilişkiler içinde bulunan ülkelerde geçiş daha başarılı olmuştur.
- Gelir seviyesi, ortalama yaşam beklentisi, şehirleşme ve sanayileşme oranları yüksek, tarımın payının düşük olduğu ülkeler geçiş sürecini daha hızlı yaşamaktadır.
- Ticari bağımlılığı yüksek olan ülkelerde, reformların ve geçişin maliyetine yeni üretim tesisi maliyetleri de eklendiğinden, geçiş süreci zorlu olmaktadır.
- Yapısal reformlara önceden başlayan ve özelleştirme aşamasında sosyal huzursuzlukları minimuma indiren ülkeler başarılı performans göstermiştir.
- Finansal disiplin sağlayan ülkelerin başarılı olduğu görülmektedir.
- Bölgesel gerilimler ile dış mali ve teknik destek, geçiş sürecinin başarısını etkileyen en önemli dış unsurlardır.

Bu kriterler çerçevesinde, incelediğimiz ülke guruplarına bakacak olursak:

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde siyasi tekelci yapı, gerek iç ve gerekse bölgesel huzursuzluklar nedeniyle değiştirilememiştir. Bu ülkelerin komşuları ile olan ticari ilişkileri de, gelişmeyi sağlayacak, teknolojik ticarete imkan vermemiştir. BDT ülkelerinin hemen hemen hepsi yoksul ekonomik yapıları ile dikkat çekmektedir. Sektörel uzmanlaşma bu ülkelerin üretim yapılarını olumsuz etkilemiştir. Bazı sektörlerde dev üretim tesisleri bulunurken, bazı sektörler için iç talebi karşılayacak üretim gerçekleştirilememektedir. Üretimin bu yapısı, yapılması gereken reformların boyutunu ve karşılaşılabilecek maliyetini arttırmaktadır. BDT ülkeleri, hem coğrafi nedenlerle hem de siyasal yapıları nedeniyle, geçiş sürecinde çok önemli olduğu tespit edilen dış mali ve teknik destek görememişlerdir. Geçiş sürecinin başlangıcından önce, dış borç oranlarının düşüklüğü, doğal kaynakların zenginliği gibi avantajlara sahip olan bu ülkeler, bu avantajlarını, değerlendirememişlerdir. Yine bu ülkeler, geçişin ilk on yılında, ortalama % 54 leri bulan çıktı kayıplarının ancak % 25'ini telafi etmişlerdir. Büyüme ve enflasyon oranlarında belli bir istikrar sağlanmasına rağmen, gelişmeyi sağlayacak ve geçiş sürecini tamamlayacak düzeylerde gerçekleşmemiştir. Böylece BDT ülkeleri piyasa ekonomisi tercihi ile ekonomik kalkınma trendine girmekle beraber, sürecin tamamlanabilmesi için, başlangıç koşullarına, coğrafi ve demografik özelliklerine uygun aşamalı stratejileri benimsemelidir. Bu stratejiler her ülke için ayrıca benimsenmelidir. Özellikle Washington Konsensüsü gibi, gelişmiş ülke ekonomilerinin kendileri için belirlediği piyasa stratejileri olduğu gibi benimsenmemeli, bu stratejiler doğrultusunda, küresel ekonomilerle uyumlu, ülkelere özel stratejiler benimsenmelidir.

Ekonomik sistemlerini sosyalizmden piyasa ekonomisine yönelten Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş sürecine baktığımızda, demokratik kurumların ve kuralların siyasal ve toplumsal alana yerleştirildiği görülmektedir. Hukuk, bütün ilişkilerde üstün sayılmıştır. Devlet ve vatandaş hukuka uygun hareket etmiştir. Halk, ekonomik ve siyasal geçişi desteklemiş, çıkar gurupları bu büyük dönüşüme direnmemiştir. Bu ülkelerde, geçişin temel unsuru olan özelleştirme uygulamalarının da başarı ile yürütüldüğü görülmektedir. Yolsuzluk ve kayırmacılık yapılmadan, özellikle yabancı sermayeye açık tutulan özelleştirme programından birçok Merkezi ve Doğu Avrupa

ülkesi piyasaya geçiş konusunda başarılı sonuçlar elde etmiştir. MDAÜ'lerindeki başarının en büyük faktörü, Avrupa Birliğine üyelik çerçevesinde sağlanan dış mali ve teknik destek olduğu anlaşılmaktadır. Bütün geçiş ekonomisi ülkeleri içinde en ileri reformcu ülkeler de bu ülke gurubundan çıkmıştır. Örneğin; Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi.

İncelediğimiz ülke gurupları içerisinde, Orta Asya Ülkeleri gurubunda dikkat çeken, Çin'de yaşanan gelişmelerdir. Çin hala siyasi sosyalizm ile yönetilen bir ülkedir. Ancak ekonomik olarak liberalleşmeyi benimseyen ülke, dünya ekonomisinin küçülme yaşadığı yıllarda bile yüksek büyüme oranları yakalayarak, piyasa ekonomisinin demokrasi gibi bazı kurallarına işlerlik kazandırmadan da büyümeye örnek teşkil etmektedir. Çin'de reform süreci, incelediğimiz diğer ülkelere çok önce, 1970'li yıllarda başlamıştır. Bu, Çin'de sağlanan gelişmelerin, uzun süre uygulanan reformlarla sağlandığını göstermektedir. Ancak Çin'in bu büyümeyi daha ne kadar sürdürebileceği belirsizdir. Çünkü piyasa ekonomisi kuralları ile yönetilen gelişmiş ülkeler, oyunun kurallarını her geçen gün, Çin'in olumsuz etkilerini bertaraf edecek şekilde, yeniden düzenlemektedirler. Ayrıca bu büyümeye rağmen Çin'de kişi başına düşen milli gelirin 2002 yılında 974 dolar gibi çok düşük seviyelerde olduğu, ve işgücü maliyetinin dolayısıyla hayat standartlarının çok düşük olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmada Çin deneyiminden çıkan bir diğer önemli sonuç, siyasal olmasa bile ekonomik liberalleşme ve piyasalardaki güven ortamının varlığı, ülkelere önemli miktarda yabancı sermaye yatırımı çekmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının, gelişmekte olan ülkeler için, hayati önemi vardır.

Ekonomi literatüründe geçiş ekonomisi olarak değerlendirilmeyen ancak, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırma çabaları nedeniyle, çalışmada yer verilen Türkiye'ye bakacak olursak, en önemli problem siyasi istikrarın yokluğu ve popülist politikaların uygulanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye jeopolitik konumu ve potansiyel gücü nedeniyle devamlı ilgi odağı olmaktadır. Bunu değerlendirerek, uluslararası kuruluşların mali ve teknik desteğini sağlayarak, istikrarlı, kararlı ve katı ekonomik politikalar uygulayarak bu süreç başarı ile tamamlanabilir. Bunun için standart kurallar yerine sektörel yapıya uygun, stratejiler seçilerek geçiş süreci en az

maliyetle atlatılmalıdır. Süreçte Türkiye'nin en önemli ihtiyacı siyasal istikrar ve kararlılıktır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, Ertuğrul, Hakan Arslaner “Geçiş ülkelerinde devletin ekonomik rolü yabancı sermaye ve özelleştirme: Kırgızistan örneği.” *Erişim: <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ertugrulhakan.doc> (2 Temmuz 2005)*
- Acartürk, Ertuğrul, Recep Tekeli, Hakan Arslaner ”Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomideki rolü: Türkiye modeline eleştirel bakış” *Erişim: <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/hakan.doc> (2 Temmuz 2005)*
- Akalın, Güneri “Piyasa ekonomisi nedir?” 1999, Sayı:19, *Erişim: <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=68> (10 Nisan 2004)*
- Akalın, Güneri (2002), *Türkiye ’de Ekonomi-Politik Kriz ve Piyasa Ekonomisine Geçiş (1.Baskı)*, Ankara: Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş.
- Aktan, Can C. “Sınırlı devlet” 2002, *Erişim: <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-gercek/sinirli-devlet.htm> (10 Nisan 2004)*
- Akdiş, Muhammet “Liberal ekonomi düşüncesinin çağdaş yorumları ve Hayek’in ekonomik Yaklaşımları” *Erişim: <http://www.makdis.pamukkale.edu.tr/makale Yeni/mak9.DOC> (16 Haziran 2005)*
- Algan, Neşe, Mustafa Ildıran, “Orta Avrupa ülkelerinde işgücü piyasası ve istihdam politikaları”, *First International Manas University Conference In Economics*, 23rd-24th September 2004, Bishkek-Kyrgyzstan
- Alp, Nevra, Barış Ünal, Güven Özşık, Can Sarı, Aslı Yakar, “Türkiye’de enflasyon”, Mayıs 2000, *Erişim: <http://www.hek.hacetepe.edu.tr/etkinlik/1999-2000> (11 Şubat 2004)*
- Altay, Asuman “Geçiş ekonomilerinde devletin ekonomik rolleri, görevleri ve KOBİ’lerin durumu”2003, *Erişim: <http://www.econturk.org/turkiyeekonomisi/gecis.pdf> (05 Nisan 2005)*

- Altay, Asuman "Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Kamu Maliyesi Sorunları ve çözüm önerileri" 2005, *Erişim: http://www.manas.kg/pdf_2/p15.pdf (6 Şubat 2005)*
- Arısoy, Ebru, Güzin Bayar, Burak Soranlar, "Asya'nın devi: Çin Halk Cumhuriyeti" 2005, *Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2004/asya1.htm> (28 Ağustos 2005)*
- Aydın, Murat, Serpil Mert, Sema Kaynak, (2003), "Ekonomik rapor 2002", Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- Aydın, Sinan, (2001), "Enflasyonla mücadelede uygulanan istikrar politikaları ekonomik ve toplumsal etkileri" *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara
- Bal, Harun, "Geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme ve dış finansman", (2004), *Proceedings Of The First International Conference On The Fiscal Policies In Transition Economies, Bişkek*
- Balcılar, Mehmet, "Orta Asya ülkelerinde yönetim ve makroekonomik performans üzerine Ekonometrik bir analiz", (2003), *Proceedings Of The First International Conference On The Transition Countries On The Way Of Transforming Into Market Economies, Bişkek*,
- Bastırmacı, Atilla "Doğu Avrupa ülkelerinde özelleştirme süreci" 2004, *Erişim: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim1998/dogu.htm> (22 Mart 2004)*
- Brunetti, Aymo, Kisunko Gregory, Weder Beatrice, 2004, "Institutions in transition", *Erişim: <http://econ.worldbank.org/resource.php?type=5> (13 Şubat 2004)*
- Boratav, Korkut, Erinç Yeldan, "Turkey, 1980-2000: Financial liberalization, macroeconomic (in) stability, and patterns of distribution." 2001, *Erişim: <http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/B&YCEPA2002.PDF> (04 Ağustos 2004)*
- Buiter, Willem H. "From predation to accumulation?" July 2000, *Erişim: <http://www.hhs.se/>*

NR/rdonlyres/E2551076-FE85-42C7-A825-EDFA922B620D/0/No156web.PDF
(16 Temmuz 2005)

Cengiz, Ahmet, "Sosyal devlet nedir, ne değildir?" Mayıs 2001, S:1-13, *Erişim: <http://www.evrenselbasim.com/od/yazi.asp?id=317>* (5 Nisan 2004)

Che Guevara, Ernisto "Sosyalist planlama" Ocak 1991, *Erişim: <http://www.kurtuluşcephesi.com/gerilla/sheplanlama.html>* (10 Haziran 2005)

Cheung, Yin-Wong, Menzie D.Chinn, Eiji Fujii, "The Chinese economies in global context: The integration process and its determinants", October 2003, *Erişim: <http://papers.nber.org/papers/w10047.pdf>* (28 Ağustos 2005)

Cin, M.Fatih, Bilge Köksel Yalçın, M.Kemal Doğru, "Heterodoks politikalar ışığında Türkiye'de uygulanmakta olan istikrar programı ve bir değerlendirme" 2001, *Erişim: <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/Dergi/Sayi%2023-24/07.htm>* (04 Ağustos 2005)

Çelebi, Esat, "İkibinbir yılında Türkiye ekonomisinin genel görünümü." 2001, *Erişim: http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/sayi_4/m00049.pdf* (04 Ağustos 2005)

Çiviler, Ali, (Ekim 2003), "Türk-Çin ilişkileri", Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, *Erişim: <http://www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/civiler.pdf>* (28 Ağustos 2005)

Deliveli, Ömür (2002), *Türkiye Ekonomisi (1.Baskı)*, Ankara: Adalet Yayınevi

Demir, Musa "Kazakistan'da geçiş ekonomisi uygulamaları ve piyasa ekonomisine geçiş Süreci" Ocak 2002, *Erişim: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/piyasa.htm>* (8 Haziran 2004)

Denizer, Cevdet "Stabilization, adjustment and growth prospects in transition economies" 1997, *Erişim: <http://www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/WPS1800series/wps1855/wps1855.pdf>* (10 Nisan 2004)

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (Haziran 2005), “Çin ülke bülteni”, *Erişim: <http://www.deik.org.tr/bultenler/200571115054Cin-Haziran2005.pdf>* (28 Ağustos 2005)

Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], (2003), “Vietnam”, *Erişim: http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ASYA_AVUST/Vietnam.doc* (16 Eylül 2005)

Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], (2004), “Avrupa Birliğine aday geçiş ekonomisi ülkeleri”, *Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomisi/sayi5/ab.htm>* (11 Şubat 2004)

Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM], (2005), “Çin ekonomisindeki gelişmeler”, *Erişim: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/cin.htm>* (16 Eylül 2005)

Dibaoğlu, Sel, Aykut Kibritçioğlu, “Inflation, output growth, and stabilization in Turkey, 1980-2002”, January 2003, *Erişim: <http://econwpa.wustl.edu/eps/mac/papers/0306/0306001.pdf>* (13 Şubat 2004)

Dinler, Zeynel (1998), *Mikro Ekonomi (12. Baskı)*, Bursa: Ekin Kitabevi

Drucker, Peter F. (2000), *Yeni Gerçekler (Yedinci Basım)*, Ankara: Minpa Matbaacılık

Egeli, H. Avni, Ö.S.Emsen, “Geçiş ekonomilerinin makro ekonomik performansları ve Kırgızistan üzerine bir değerlendirme” *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası sempozyumu, 2-4 Mayıs 2002, Bişkek Kırgızistan, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*

Eicher, Sharon, “Is Kazakhstan a market economy yet? Getting warmer...”, April 2004, *Erişim: <http://www.wdi.umich.edu/publications/WorkingPaper/wp673.pdf>* (13 Haziran 2004)

Emsen, Ömer Selçuk, Sinan Kuşçu, Filiz Sarsılmaz, “Phillips eğrisi analizi ve geçiş ekonomilerinden Kırgızistan üzerine uygulama”, *Küreselleşme ve geçiş ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2002, Bişkek Kırgızistan, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*

Erdem, Şule, “Women entrepreneurs in transition economies: Main obstacles and recommended solutions”, (2004) *First International Manas University Conference In Economics, Bişkek*

European Bank For Reconstruction and Development [EBRD], (2004),”*Transition report 2004*”, London

European Bank For Reconstruction and Development (2003),”Strategy for Tajikistan”,
Erişim: <http://www.ebrd.com/about/strategy/country/taji/strategy.pdf> (13 Haziran 2005)

Falcetti, Elisabetta, Tatiana Lysenko, Peter Sanfey, “Reforms and growth in transition:re-Examining tha evidence” March 2005, *Erişim: <http://www.ebrd.com/pubs/econo/wp0090.pdf> (16 Temmuz 2005)*

Fischer, Stanley, Ranta Sahay, “The transition economies after ten years” 2000, *Erişim: <http://www.papers.nber.org/papers/w7664.pdf> (10 Şubat 2004)*

Friedman, Jed, “Firm ownership and internal labor practices in a transition economy: An exploration of worker skill acquisition in Vietnam” May 2004, *Erişim: <http://www.wdi.umich.edu/files/Publications/WorkingPapers/w696.pdf>, (23 Haziran 2005)*

Genç, Ahmet Ersun, “Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması ve kamu emekçileri”,
Erişim: <http://www.bes.org.tr/etkinlikler/tabligikinolu.htm> (12 Mart 2004)

Gros, Daniel, Mark Suhrcke “Ten years after: what is special about transition countries?” August 2000, *Erişim: <http://www.ebrd.com/pubs/econo/wp0056.pdf> (16 Temmuz 2005)*

Güran, M.Cahit, Selçuk Cingi “Devletin ekonomik müdahalelerinin etkinliği” 2002, *Erişim: <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi03/04güran.pdf> (11 Şubat 2004)*

- Gürsoy, Elif, “Avrupa anlaşmalarının merkezi ve doğu Avrupa ülkelerinin Ekonomik gelişimine etkisi”, *Erişim: http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim2001/avrupa_anlasmalarinin_merkezi_ve.htm* (25 Şubat 2004)
- Hamzaoğlu, Alkım, Hande Avşar, Beray Tahtakılıç, H.İbrahim Kayral, H.Hakan Yavuz, “Küreselleşmeye genel bir bakış” Mayıs 2000, *Erişim: http://www.hek.hacetepe.edu.tr/etkinlik/1999_2000/arge1.html* (12 Mart 2004)
- Hayri, Mustafa, Mahmut Tekçe, “Başarılı bir ihracat stratejisi” 2004, *Erişim: http://www.turkishtime.org/18/4_tr.asp* (16 Nisan 2004)
- International Monetary Found (2000), “Transition economies: An IMF perspective on progress and prospects” *Erişim: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm>* (13 Şubat 2004)
- İchkildina, Goulmara (2002), “Rusya’da planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş: Sorunlar ve değerlendirmeler” *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- İhracat Geliştirme Merkezi, “Ülke Pazar Araştırmaları:Çin”, *Erişim: <http://www.ihracathizmetleri.com.tr/cin.htm>* (30 Ağustos 2005)
- Johnson, Simon, John McMillan, Christopher Woodruff “Enterpreneurs and the ordering of institutional reform: Poland, Romania, Russia, the Slovak Republic and Ukraine compared” October 1999, *Erişim: <http://www.ebrd.com/pubs/econo/wp0044.pdf>* (16 Temmuz 2005)
- Jonas, Jiri, Frederic S. Mishkin, ”Inflation targeting in transition countries: Experience and prospects” 2003, *Erişim: <http://www.papers.nber.org/papers/w8667.pdf>* (20 Haziran 2005)
- Kilci, Metin, ”Başlangıcından bugüne Türkiye’de özelleştirme uygulamaları”, Temmuz 1994, *Erişim: <http://www.ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel98.html>* (15 Temmuz 2005)

Kolodko, Grzegorz W., “Ten years of post socialist transition: The lessons for policy reforms” 2004, Erişim: <http://www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/WPS1800series/wps1866/wps1866.pdf>, (23 Mart 2004)

Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk (2000), *Türkiye Ekonomisi (10.Baskı)*, İstanbul:Remzi Kitabevi

Li, Mingi “Yeni liberalizmden sonra: İmparatorluk mu, sosyal demokrasi mi, sosyalizm mi?” Ocak 2004, Erişim: <http://www.antimai.org/bs/mingili0204.htm> (21 Haziran 2005)

Melo, Martha De, Cevdet Denizer, Alan Gelb, Stoyan Tenev, “Circumstance and choice: The role of initial conditions and policies in transition economies” 1997, Erişim: <http://www.Worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/WPS1800series/wps1866/wps1866.pdf>, (23 Mart 2004)

Michalopoulos, Constantine “WTO accession for countries in transition” 2004, Erişim: <http://www.worldbank.org/html/dec/Publications/Workpapers/WPS1900series/wps1934/wps1934.pdf> (16 Nisan 2004)

Minibaş, Türkel “Kriz, küreselleşme ve ulusal egemenlik” Erişim: <http://www.glogov.de/upload/public%20files/pdf/publications/bc%20proceedings/bc2001/coban.pdf> (05 şubat 2004)

Mises, Ludwig von (2004), “Özgürlük ve Mülkiyet” *Piyasa Dergisi*, c.3, s.10, ss.87-103.

Moock, Peter R., Harry Anthony Patrinos, Meera Venkataraman, “Education and earnings in a transition economy the case of Vietnam”, January 1998, Erişim: http://wdsbeta.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/IW3P/IB/1999/08/15/000094946_99031911103117/additional/101501322_20041117175501.pdf (26 Haziran 2005)

Niyazieva, Zehra (2003), “Bulgaristan’da serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları” *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

North, Douglas “Yeni kurumsal iktisadın geçiş ekonomilerinin sorununu anlamaya katkısı”

1997, *Erişim: <http://www.wider.unu.edu/northpl.htm> (18 Şubat 2004)*

Noorkoiv, Rivo, Peter F Orazem, Allan Puur, Milan Vodopivec, “Employment and wage dynamics in the Estonia transition 1989-1995” 1997, *Erişim: <http://www.worldbank.org/html/decPublications/Workpapers/WPS1800series/wps1837/wps1837.pdf> (12 Mart 2004)*

Oksay, Suna “Pazar ekonomisinin geleceği ve Türkiye” 1998, *Erişim: <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay1.pdf>, (15 Şubat 2004)*

Oksay, Suna “SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış geçiş ekonomilerinde uygulanan döviz ve para politikaları: Ukrayna örneği” 2001, *Erişim: <http://bsy.marmara.edu.tr/TR/makaleler/SSCB.htm> (24 Mayıs 2004)*

Özkan, Kürşat “Küresel düzenin aktörleri”, *Erişim: <http://www.yarin.org/yarindergisi2/mayis/25.htm> (10 Mart 2004)*

Parasız, İlker (2001), *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar, (1.Baskı)*, Bursa: Ezgi Kitabevi

Parasız, İlker (2003), *İkinci kuşak kalkınma politikaları ve reformlar (1.Baskı)*, Bursa: Ezgi Kitabevi

Sanfey, Peter, Utku Teksöz “Does transition make you happy?” (2005), *Erişim: <http://www.ebrd.com/pubs/econo/wp0091.pdf> (16 Temmuz 2005)*

Seyidoğlu, Halil, “Uluslar arası mali krizler, IMF politikaları, az gelişmiş ülkeler, Türkiye ve dönüşüm ekonomileri” 2003, *Erişim: http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_4_sayi_2/m00091.pdf (10 Şubat 2004)*

Staehr, Karsten “Reforms and economic growth in transition economies: Complementarity, sequencing and speed” 2003, *Erişim: <http://www.bof.fi/bofit/fin/6dp/03abspdf/>*

dp0103.pdf (10 Mart 2004)

Stern, Nicholas “The future of the economic transition” (1998), *Erişim: <http://www.ebrd.com/pubs/econo/Wp0030.pdf> (16 Temmuz 2005)*

Sümer, Kutluk Kağan (1992), “Merkezi planlı ekonomilerden piyasa ekonomisine geçişte planlama ve bağımsız devletler topluluğundaki Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi potansiyelleri” *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Svejnar, Jan “Transition economies: Performance and challenges” 2001, *Erişim: <http://wdi.umich.edu/files/publications/working%20papers/w415.pdf> (10 Mart 2004)*

Şahin, Hüseyin (2002), *Türkiye Ekonomisi*, (6.Baskı), Bursa:Ezgi Kitabevi Yayınları

Şatalin, Stanislav (1991), “*Sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş*” Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Kasım 1991, Sayfa:9-20, İstanbul:Acar Matbaacılık

Tandırcıoğlu, Haluk, “Geçiş ekonomilerinde özelleştirme”, 2002, *Erişim: <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/2002sayi3PDF/tandircioglu.pdf> (28 Haziran 2004)*

Tandırcıoğlu, Haluk “Geçiş Ekonomilerinde KİT’ler ve özelleştirme”, *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası sempozyumu, 2-4 Mayıs 2002, Bişkek Kırgızistan, Kırgızistan-TürkiyeManas Üniversitesi*

Tandırcıoğlu, Haluk, Ahmet Özen “Geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları” 2003, *Erişim: <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi/2003sayi4/tandircioglu-ozen.pdf> (30 Temmuz 2004)*

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], (2001), “Türkiye’nin güçlü ekonomiye geçiş programı”, *Erişim: http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (20 Mart 2005)*

Ulutürk, Süleyman, “Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi” 2001, *Erişim:* http://www.iibf.akdeniz.edu.tr/iibf_dergisi/1.dergi/uluturk.zip (13 Nisan 2004)

Uras Burak, “Bulgaristan ve IMF” 2003, *Erişim:* <http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=40> (02 Şubat 2004)

Vaknin, Sam,”Is transition possible or can socialist professors of economics teach capitalism?” October 31, 1999, *Erişim:* <http://www.buzzle.com/editorials/10-32-2002-29321.asp> (11 Haziran 2004)

Voyvoda Ebru, Yeldan Erinc, “Beyond crisis adjustment: Investigation of fiscal policy alternatives in an OLG model of endogeneous growth for Turkey”, October 2002 *Erişim:* http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/V&Yolg2002_1.pdf (25 Nisan 2004)

Yüce, Mehmet “Kırgız Cumhuriyetinin serbest piyasa ekonomisine uyum sorunu” *Ekonomi ve Toplum Cilt: 6 Sayı: 1*, *Erişim:* http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=192 (07 Mayıs 2004)

ÖZGEÇMİŞ

Adı : Hasan Bilgehan
Soyadı : YAVUZ
Doğum Tarihi : 04.12.1973
E-Mail : bilgehan_yavuzus@yahoo.com
Yabancı Dil : İngilizce

EĞİTİMLER :

2001 – 2005 Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat
Anabilim Dalı – Yüksek Lisans
1996 - 2000 Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Lisans
1987 - 1990 Mehmet Akif Ersoy Lisesi ELAZIĞ
1984 – 1987 Mezre Ortaokulu ELAZIĞ
1979 – 1984 Gazi İlkokulu ELAZIĞ

İŞ DENEYİMLERİ :

26.09.2005 – Devam E. Çukurova Üniversitesi Ceyhan Meslek Yüksek Okulu
Öğretim Görevlisi / ADANA
01.11.2004 – Devam E. Ceyhan Nüfus Müdürlüğü / ADANA
Nüfus Müdürü
28.09.1996 – 31.09.2004 Seyhan Nüfus Müdürlüğü / ADANA
Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni
03.01.1993 – 27.09.1996 Merkez İlçe Nüfus Müdürlüğü / ELAZIĞ
Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni
10.12.1991 – 02.01.1993 İçme Belediyesi / ELAZIĞ
Emlak Memuru